

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МОРОЗ СОЛОМІЯ РОМАНІВНА

УДК 338.48 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
**МОДЕРНІЗАЦІЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА У
СТРУКТУРІ РЕГІОНАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ СИСТЕМ**

Спеціальність 242 «Туризм»

Галузь знань 24 «Сфера обслуговування»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / Мороз С. Р.

Науковий керівник: Голод Андрій Петрович,
доктор економічних наук, професор

Львів – 2022

АНОТАЦІЯ

Мороз С. Р. **Модернізація санаторно-курортного господарства у структурі регіональних туристичних систем.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 242 «Туризм». Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, Львів, 2022.

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретико-методологічні засади та практичні рекомендації щодо модернізації санаторно-курортного господарства регіональних туристичних систем України на сучасному етапі.

Охарактеризовано концепцію регіональних туристичних систем (РТС) у сучасній науці. Встановлено, що станом на 2021 рік в українській науці термін «регіональна туристична система» набуває дедалі більшого поширення та вживання. РТС – це складна, відкрита, частково саморегульована система, що формується під впливом туристичних потоків; складається із соціальної, ресурсної, інфраструктурної, організаційної, управлінської, науково-освітньої та інформаційної підсистем; основною метою функціонування якої є модернізація туристичної сфери регіону.

Здійснено аналіз санаторно-курортного господарства як елемента регіональної туристичної системи. Визначено, що місце санаторно-курортного господарства у регіональній туристичній системі, не може бути чітко виокремленим. Обґрунтовано, що санаторно-курортне господарство, поряд із туристичною, опосередковано туристичною та загальною інфраструктурою, слід відносити саме до інфраструктурної підсистеми регіональної туристичної системи.

Встановлено, що санаторно-курортне господарство є складною територіальною соціально-економічною системою, суб'єкти якої прямо або опосередковано взаємопов'язані між собою та покликані виконувати спільну функцію. Представлено схему основних взаємозв'язків санаторно-курортного господарства та суб'єктів туристичної діяльності.

Визначено, що у системі санаторно-курортного господарства варто розрізняти оздоровчий туризм. Встановлено, що зустрічається ототожнення термінів «оздоровчий» та «лікувальний» туризм в контексті лікувально-оздоровчого туризму, і не враховується, що оздоровчий туризм є більш широким поняттям і включає в себе оздоровлення, профілактику та попередження виникнення хвороб за допомогою природних лікувальних факторів. Наведено основні відмінності термінів «оздоровчий туризм» та «лікувально-оздоровчий туризм»

Обґрунтовано модернізаційну парадигму розвитку санаторно-курортного господарства. Визначено, що у контексті розвитку регіональних туристичних систем модернізаційна парадигма має бути основою функціонування усіх їх підсистем та компонентів та повинна містити інноваційний, інфраструктурний та безпековий складники. Встановлено, що для України більш доцільною є неорганічна (вторинна) модернізація, яка передбачає детальне вивчення, імітацію процесів регулювання та стимулювання, а також запозичення певного досвіду більш модернізаційно розвинених країн. Кінцевим результатом модернізації має стати формування нової матеріально-технічної бази санаторно-курортного господарства в довгостроковій перспективі та зменшення відставання України від країн-лідерів з надання санаторно-курортних послуг. Виокремлено основні принципи та напрями на яких повинно базуватися санаторно-курортне господарство в умовах модернізації. Представлено схему принципів та напрямів модернізації санаторно-курортного господарства.

Визначено основні передумови та фактори розвитку санаторно-курортного господарства. Встановлено, що для санаторно-курортного господарства важливим є комплексне застосування усіх природних передумов серед яких, кліматичні умови, рельєф, природні мінеральні води та лікувальні грязі (пелоїди). Обґрунтовано основні фактори, що впливають на розвиток санаторно-курортного господарства, серед яких економічні, політичні, соціально-демографічні, науково-технічні (інноваційні), інфраструктурні,

екологічні, сезонність.

На основі статистичних даних Головного управління статистики Львівської області визначено структуру захворювань, лікування яких може здійснюватися на базі санаторно-курортних закладів. У структурі захворювань виділяємо хвороби нервової системи, системи кровообігу, органів дихання, сечостатевої системи, шкіри та підшкірної клітковини. Встановлено, що протягом досліджуваного періоду 2010-2017 рр. простежувалася загальна тенденція до зменшення кількості зареєстрованих випадків захворювань, по окремих видах хвороб виражена позитивна динаміка відсутня. Це свідчить про те, що формування стійкої позитивної тенденції щодо зниження захворюваності як основного показника стану здоров'я населення вимагає комплексного підходу.

Досліджено постковідну реабілітацію як новий напрям санаторно-курортного лікування. Визначено, що у 2021 році низка санаторно-курортних закладів Львівської області розробили та впровадили спеціальні реабілітаційні програми, спрямовані на запобігання загострення хронічних захворювань, оздоровлення, відновлення та зміцнення імунітету для осіб, які перехворіли на COVID-19.

Здійснено аналіз тенденцій розвитку санаторно-курортного господарства в Україні у часовому проміжку (2014–2017 рр.). Встановлено, що найбільш прогресивні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства у 2014–2017 роках були характерними переважно для регіонів із високим природним рекреаційно-туристичним потенціалом – приморських та гірських. За результатами проведеного аналізу було виявлено, що санаторно-курортне господарство більшості регіонів України характеризується прогресивними тенденціями, а отже, може бути актуальним напрямом їхнього соціально-економічного розвитку шляхом модернізаційних напрямів. Представлено картосхеми Індекс розвитку санаторно-курортного господарства у 2017 році та Зміна індексів розвитку санаторно-курортного господарства у 2014-2017 роках.

Проаналізувавши основні тенденції та проблеми розвитку регіональної туристичної системи Львівської області у кризовий період встановлено, що в умовах пандемії COVID-19 у 2020 році однією з найбільш постраждалих галузей економіки була саме туристична індустрія. Через карантинні обмеження частка іноземних туристів скоротилася до мінімуму, однак у 2020-2021 роках зріс попит на внутрішній туризм, що дозволило регіональній туристичній системі продовжити свою діяльність та продемонструвало її сталий характер. Можемо припустити, що основною перевагою сталості регіональної туристичної системи Львівської області на сьогоднішній день є відносна безпечність регіону для перебування та відпочинку туристів.

Обґрунтовано, що сьогодні важливим напрямом соціальної політики держави є соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України, шляхом надання пільг на лікування та оздоровлення у санаторно-курортних закладах. Визначено основні санаторно-курортні заклади, які пропонують безкоштовний або частково безкоштовний відпочинок та оздоровлення.

Проведено аналіз територіальної організації санаторно-курортного господарства регіону. Виділено три основні райони, які спеціалізуються на наданні лікувально-оздоровчих послуг населенню – Дрогобицький, Стрийський та Яворівський. Беззаперечним лідером санаторно-курортного господарства регіону є Дрогобицький район, що пов'язано із природно-ресурсним потенціалом районів та розвиненою мережею санаторно-курортних закладів. Останні позиції в розвитку санаторно-курортного господарства регіону займають Червоноградський та Львівський райони. Представлено картосхеми територіальної організації санаторно-курортної господарства Львівської області.

Визначено основні напрями модернізації санаторно-курортного господарства курорту Східниця. Встановлено, що за останні роки ринок санаторно-курортних послуг Східниці зазнав значних змін і сьогодні переживає період інтенсивного розвитку. Визначено, що в перспективі Східниця може стати інноваційним майданчиком в організації сучасного

санаторно-курортного господарства. Здійснено порівняльний аналіз готельного комплексу «Три сини та донька» 5* та санаторію «Східницькі Карпати». На основі аналізу визначено, що на даний момент, санаторій «Східницькі Карпати» є неконкурентоспроможним на ринку санаторно-курортних послуг регіону, а отже потребує модернізаційних змін. Запропоновано та впроваджено у практику основні модернізаційні напрями щодо розвитку санаторію «Східницькі Карпати», серед яких модернізація матеріально-технічної бази санаторію; модернізація лікувально-оздоровчої бази санаторію; забезпечення санаторію висококваліфікованим медичним персоналом; промоція та представлення лікувально-оздоровчих можливостей санаторію на вітчизняних та іноземних туристичних виставках, ярмарках, форумах та конференціях; впровадження системи знижок на надання лікувально-оздоровчих послуг у низький сезон з метою залучення клієнтів.

Запропоновано шляхи модернізації санаторно-курортного комплексу Східниці серед яких, реконструкція наявних та будівництво нових санаторно-курортних закладів відповідно до встановлених чинних міжнародних вимог, а також розвиток інфраструктури закладів; формування туристичної та розважальної інфраструктури курорту; диверсифікація діяльності санаторно-курортних закладів; інтегрований процес формування стійкої системи санаторно-курортних підприємств на основі готельного принципу та акцент на короткотривалий відпочинок; розвиток санаторно-курортного комплексу Східниці на основі кластеризації курорту; промоція рекреаційних можливостей курорту та санаторно-курортних закладів; співпраця санаторно-курортних закладів курорту із туристичними підприємствами; впровадження технічних інновацій; інноваційний менеджмент.

Ключові слова: модернізація, санаторно-курортне господарство, санаторно-курортні заклади, готелі, курорт, туризм, оздоровчий туризм, медичний туризм, рекреація, здоров'я, регіон, регіональна туристична система, інноваційний розвиток, туристична інфраструктура.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Голод А. П., Мороз С. Р., Феленчак Ю. Б. Підходи до аналізу санаторно-курортного господарства у структурі регіональних туристичних систем. *Сталий розвиток економіки*. 2019. Вип. 2(43). С. 118–124. *Особистий внесок автора: доповнено схему місця санаторно-курортного господарства в структурі підсистем регіональної туристичної системи.*

2. Мороз С. Р., Феленчак Ю. Б. Сучасні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства у туристичному комплексі України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 99-104. *Особистий внесок автора: розраховано індекси розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2014 та 2017 роках та укладено картосхему сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства регіонів України у 2017 році.*

3. Мороз С. Р. Стратегічні пріоритети інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства в Україні. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2019. № 3. С. 52–57.

4. Голод А. П., Мороз С. Р., Бордун О. В. Підходи до формування та реалізації модернізаційної парадигми розвитку санаторно-курортного господарства регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2020. №59. С. 31–35. *Особистий внесок автора: розроблена структура модернізаційних процесів у санаторно-курортній сфері.*

5. Мороз С. Р., Пітюлич М. І. Модернізація санаторно-курортного господарства як чинник розвитку соціального туризму. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія Економічна. Серія Юридична*. 2020. Вип. 27. С. 67-73. *Особистий внесок автора: розроблено схеми напрямів модернізації санаторно-курортного господарства та диверсифікації діяльності санаторно-курортних закладів.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Мороз С. Проблеми розвитку оздоровчого туризму в бальнеологічних курортах. *Молода спортивна наука України*: зб. тез. м. Львів. 2019. №23. С. 98–99.

7. Мороз С. Р. Стан здоров'я я населення як фактор розвитку санаторно-курортного господарства регіону. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Наука, освіта, суспільство: інструменти і механізми сучасного інноваційного розвитку*». Ніжин. 2019. С. 424-427.

8. Мороз С. Р. Основи інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення* : матеріали XII Міжн. наук.-практ. конф. (23-24 квітня 2020 р. м. Львів). Львів. 2020. С. 275-278.

9. Голод А. П., Мороз С. Проблеми розвитку санаторно-курортного господарства в Карпатському регіоні. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності* : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (3 жовтня 2019 р., с. Гута). Львів. 2020. С. 46–48. *Особистий внесок автора: визначено основні проблеми розвитку санаторно-курортного господарства в Карпатському регіоні.*

10. Мороз С. Санаторно-курортне господарство як пріоритетний напрям розвитку туризму в Карпатському регіоні. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності*. 2020. С. 257-259.

11. Мороз С. Р. Перспективи формування санаторно-курортного кластера на базі курорту Східниця. *Туризм і молодь - 2020* : матеріали кафедрального круглого столу студентів та аспірантів (м. Полтава, 21 грудня 2020 року). 2021. С. 44–45.

12. Голод А. П. Мороз С. Р. Перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу Східниці на основі кластерного підходу. *Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії* : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985). 2021. С. 237–240. *Особистий внесок автора: визначено основні передумови курорту Східниця для створення курортного*

кластера.

13. Мороз С. Підвальна О. Пріоритети інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства. *Молода спортивна наука України* : зб. тез. Львів. 2021. *Особистий внесок автора: визначено основні пріоритети інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства.*

14. Holod A., Moroz S. The directions of spa industry modernization in crisis. *International Scientific Conference Trends in Development of Innovative Scientific Research in the Context of Global Changes: Conference Proceedings*, May 7-8, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2021. С. 89–90. *Особистий внесок автора: визначено основні напрями модернізації санаторно-курортної галузі.*

15. Голод А. П., Мороз С. Р. Основні напрями модернізації санаторно-курортного господарства. *Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика*. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів (26 травня 2021 року, м. Львів). 2021. С. 186–189. *Особистий внесок автора: обґрунтовано основні напрями модернізації санаторно-курортного господарства.*

16. Мороз С. Шляхи модернізації санаторно-курортного комплексу «Східниця». *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності* : зб. тез. II Міжнар. наук. - практ. конф. (7-8 жовт. 2021 р.). Львів : ЛДУФК імені Івана Боберського. 2021. С. 219-221.

17. Мороз С. Р. Напрями модернізації санаторно-курортного комплексу регіону. *Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції*. Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (29 жовтня 2021 року, м. Мукачево). 2021. С. 100-103.

18. Мороз С. Р. Модернізація як чинник розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу. *Туризм і молодь - 2021* : матеріали кафедрального круглого столу студентів та аспірантів (м. Полтава, 21 грудня 2021 року). 2022. С. 53-55.

19. Мороз С. Модернізація санаторно-курортного комплексу регіону: напрями і підходи. *Молода спортивна наука України* : зб. тез. Львів. 2021. Вип. 25. Т. 4. С. 70-71.

SUMMARY

Moroz S. R. Modernization of spa industry in the structure of regional tourism systems. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 242 «Tourism». Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture, Lviv, 2022.

The dissertation substantiates the theoretical and methodological principles and practical recommendations for the modernization of the spa industry of regional tourism systems of Ukraine at the present stage.

The concept of regional tourism system in modern science is characterized. It is established that as of 2021, the term «regional tourism system» is becoming more widespread and used in Ukrainian science. Regional tourism system is a complex, open, partially self-regulating system, which is formed under the influence of tourist flows; consists of social, resource, infrastructural, organizational, managerial, scientific-educational and information subsystems; the main purpose of its functioning is to modernize the tourism sector of the region.

The analysis of spa industry as an element of the regional tourism system is carried out. It is determined that the place of spa industry in the regional tourism system cannot be clearly distinguished. It is substantiated that the spa industry, along with the tourism, indirectly tourism and general infrastructure, should be attributed to the infrastructure subsystem of the regional tourism system.

It is established that the spa industry is a complex territorial socio-economic system, the subjects of which are directly or indirectly interconnected and called to perform a common function. The scheme of the basic interrelations of spa industry and subjects of tourism activity is presented.

It is determined that in the system of spa industry it is necessary to

distinguish between health tourism. It is established that there is an identification of the terms health and therapeutic tourism in the context of health tourism, and do not take into account that health tourism is a broader concept that includes rehabilitation and prevention of diseases with the help of natural therapeutic factors. The main differences between the terms health tourism and therapeutic tourism are presented.

The modernization paradigm of spa industry development is substantiated. It is determined that in the context of development of regional tourism systems the modernization paradigm should be the basis of functioning of all their subsystems and components and should contain innovative, infrastructural and safety components. It is established that inorganic (secondary) modernization is more expedient for Ukraine, which provides for a detailed study, imitation of regulatory and stimulation processes, as well as borrowing some experience from more modernized developed countries. The end result of modernization should be the formation of a new material and technical base of the resort complex in the long-term perspective and reduce the gap between Ukraine and the leading countries in providing spa services. The basic principles and directions on which the spa industry should be based in the conditions of modernization are singled out. The scheme of principles and directions of modernization of the spa industry is presented.

The main prerequisites and factors of development of the spa industry are determined. It is established that for the spa industry it is important to apply all natural preconditions, including climat, relief, natural mineral waters and therapeutic muds (peloids). The main factors that influencing the development of spa industry are substantiated: economic, political, socio-demographic, scientific and technical (innovative), infrastructural, ecological, seasonality.

On the basis of statistical data of the Lviv region, the structure of diseases that can be treated in spa facilities has been determined. In the structure of diseases, we distinguish diseases of the nervous system, circulatory system, respiratory system, genitourinary system, skin and subcutaneous tissues. It was

established that during the research period of 2010-2017, there was a general trend towards a decrease in the number of registered cases of diseases, there was no pronounced positive dynamics for certain types of diseases. This indicates that the formation of a stable positive trend in reducing morbidity as the main indicator of the health status of the population requires a comprehensive approach.

Post-COVID rehabilitation as a new direction of spa treatment has been investigated. It was determined that in 2021, a number of spa facilities of the Lviv region developed and implemented special rehabilitation programs aimed at preventing the exacerbation of chronic diseases, recovery and strengthening of immunity for persons who have contracted COVID-19.

Analysis of trends in the development of spa industry in Ukraine in the time period (2014-2017) was performed. It is established that the most progressive trends in the development of spa industry in 2014-2017 were characteristic mainly of regions with high natural recreational and tourist potential - coastal and mountain. According to the results of the analysis, it was found that the spa industry of most regions of Ukraine is characterized by progressive trends, and therefore may be an important area of their socio and economic development through modernization. The map of The index of development of the spa industry in 2017 and The change in the indexes of development of the spa industry in 2014-2017 is presented.

Analyzing the main trends and problems of development of the regional tourism system of Lviv region during the crisis, it was found that one of the most affected sectors of the economy in the COVID-19 pandemic in 2020 was the tourism industry. Through quarantine restrictions, the share of foreign tourists decreased to a minimum, but in 2020-2021 the demand for domestic tourism increased, which allowed the regional tourism system to continue its activities and demonstrated its sustainability. We can assume that today the main advantage of the sustainability of the regional tourism system of Lviv region is the relative security of the region for tourists.

It is well-founded that today an important direction of the state's social

policy is the social protection of servicemen of the Armed Forces of Ukraine by providing benefits for treatment and recovery in spa facilities. The main spa facilities that offer free or partially free rest and recovery have been determined.

The analysis of the geospatial organization of the spa industry of the region is carried out. There are three main districts that specialize in providing medical and health services to the population - Drohobych, Stryj and Yavoriv. The undisputed leader of spa industry of the region is Drohobych district. Chervonohrad and Lviv districts occupy the last positions in the development of the spa industry of the region. The map of the territorial organization of the spa industry of Lviv region is presented.

The main directions of modernization of the spa industry of Skhidnytsia resort are determined. It is established that in recent years the market of spa services in Skhidnytsia has undergone significant changes and today is experiencing a period of intensive development. A comparative analysis of «Trysyny i don'ka» 5* hotel complex and the «Skhidnyts'ki Karpaty» sanatorium was carried out. It is determined that at the moment, the «Skhidnyts'ki Karpaty» sanatorium is uncompetitive in the market of spa services of the region. The main modernization directions for the development of the «Skhidnyts'ki Karpaty» sanatorium were proposed.

The ways of modernization of the spa complex of Skhidnytsia are offered, among which, reconstruction of existing and construction of new sanatoriums in accordance with established international requirements, as well as the development of infrastructure of institutions; formation of tourism and entertainment infrastructure of the resort; formation the tourism and entertainment infrastructure of the resort; diversification of institutions; formation of a stable system of sanatoriums on the basis of the hotel principle and the emphasis on short-term rest; development of the spa complex of Skhidnytsia on the basis of clustering of the resort; promotion of recreational opportunities of the resort and institutions; cooperation of resort institutions with tourism enterprises; introduction of technical innovations; innovation management.

Key words: modernization, spa and wellness industry, spa and wellness facilities, hotels, resort, tourism, health tourism, medical tourism, recreation, health, region, regional tourism system, innovative development, tourism infrastructure.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА	25
1.1. Санаторно-курортне господарство як елемент регіональної туристичної системи	25
1.2. Модернізаційна парадигма розвитку санаторно-курортного господарства	39
Висновки до першого розділу	55
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У САНАТОРНО-КУРОРТНОМУ ГОСПОДАРСТВІ РЕГІОНУ	58
РОЗДІЛ 3. ПЕРЕДУМОВИ ТА ФАКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА	68
3.1. Передумови та фактори розвитку санаторно-курортного господарства Львівської області	68
3.2. Аналіз сучасного стану санаторно-курортного господарства в регіонах України	92
3.3. Особливості функціонування регіональної туристичної системи Львівської області у кризовий період	109
Висновки до третього розділу	120
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ САНАТОРНО- КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ	123
4.1. Аналіз територіальної організації санаторно-курортного господарства регіону	123
4.2. Напрями модернізації санаторно-курортного господарства (на прикладі курорту Східниця)	132
4.3. Рекомендації щодо розвитку санаторно-курортного	156

комплексу курорту	
Висновки до четвертого розділу	177
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі туристична сфера характеризується глобальними тенденціями розвитку, активізацією туристичних потоків та швидкою диференціацією туристичного ринку. В умовах глобальної нестабільності та поширення викликаних пандемічною кризою деструктивних соціально-економічних явищ і процесів особливого значення набуває формування нових та модернізованих підходів до реалізації соціальної політики, зокрема у сфері туризму. Важливим соціально орієнтованим компонентом туристичної сфери держави та її регіонів є санаторно-курортне господарство, метою функціонування якого є задоволення потреб різних (часто соціально незахищених) груп населення в лікуванні, оздоровленні та рекреації.

Закономірно, що тенденції розвитку світового туризму демонструють збільшення попиту на санаторно-курортні послуги та перетворюють цю сферу в одну з найприбутковіших галузей економіки. Санаторно-курортне господарство є невід'ємною частиною туристичного комплексу України, а також одним із пріоритетних напрямів формування соціальної політики держави. Розвиток вітчизняного санаторно-курортного господарства — ключовий елемент розвитку туристичної індустрії країни. Однією із актуальних проблем розвитку туризму стає повноцінне використання його рекреаційно-оздоровчого потенціалу. Перебуваючи «на межі» між сферою охорони здоров'я, туристичною діяльністю та індустрією гостинності, санаторно-курортне господарство потребує специфічних підходів до дослідження та управління.

Водночас аналіз ринку вказує на те, що в сучасних умовах перед вітчизняним санаторно-курортним господарством гостро постає завдання його розвитку та переорієнтації на впровадження інновацій з метою збільшення конкурентоспроможності підприємств санаторно-курортного профілю. У таких умовах вирішення цього завдання залежить від

модернізаційних процесів, які сприятимуть розширенню кількості потенційних клієнтів, формуванню нових робочих місць, створенню певного рівня якості пропонованих послуг та диверсифікації діяльності.

Питання, пов'язані із розвитком санаторно-курортного господарства, висвітлювалися в працях таких вітчизняних та іноземних учених, як Н. Борулько [13], Н. Влащенко [21], Н. Ведмідь [23], О. Галаченко [29], А. Голод [38], Н. Коваленко [61], М. Ковач [62], О. Колесник [63], Г. Костенко [68], Ф. Мазур [82], М. Пітюлич [95], О. Підвальна [104], М. Рутинський [158], Ю. Феленчак [110], Адам Р. Шромек [204], К. Вибранчик [204], І. Азман [211], Дж. Чан [211], Дж. Чон Юн Ю [217], Суна Ко [217], Карл А. Богер [217] та ін. Проте мінливий характер ринку санаторно-курортних послуг, особливо в контексті соціально-економічних і політичних трансформацій останніх років, потребує подальших ґрунтовніших досліджень.

Водночас більшість авторів акцентували увагу на сучасному стані і тенденціях розвитку санаторно-курортного господарства держави та її регіонів, не пропонуючи дієвих механізмів реформування галузі. Не набула також розвитку концепція модернізації санаторно-курортного господарства із точки зору функціонування регіональних туристичних систем.

Отже, санаторно-курортне господарство є одним з пріоритетних напрямів розвитку внутрішнього та міжнародного в'їзного туризму в країні, одним з найбільш сталих видів туристичних ринків нашої держави. Наявна мережа спеціалізованих санаторно-курортних закладів є надзвичайно цінним національним надбанням і має бути збереженою та модернізованою до рівня міжнародних стандартів.

Саме це, поряд із недостатньою дослідженістю відповідної проблематики, зумовлює актуальність вивчення проблем модернізації санаторно-курортного господарства регіону з метою розроблення адекватної стратегічної документації та дієвих механізмів реформування галузі, зокрема в умовах виходу із кризи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами:

Обраний напрям дисертаційного дослідження пов'язаний з темами науково-дослідної роботи, які виконувалися у Львівському державному університеті фізичної культури імені Івана Боберського, зокрема «Модернізація регіональних туристичних систем України» (номер державної реєстрації 0122U000731), де авторкою було обґрунтовано концептуальні засади модернізації санаторно-курортного господарства як підсистеми регіональних туристичних систем; а також із планами науково-дослідної роботи кафедр туризму та готельно-ресторанного бізнесу ЛДУФК ім. І. Боберського у 2019-2021 рр.

Мета роботи: метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо модернізації санаторно-курортного господарства регіональних туристичних систем України на сучасному етапі.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких **завдань:**

- на підставі аналізу наукових праць узагальнити підходи до дослідження санаторно-курортного господарства у структурі регіональних туристичних систем та обґрунтувати модернізаційну парадигму розвитку санаторно-курортного господарства;

- сформулювати методик дослідження модернізації санаторно-курортного господарства як напряму функціонування регіональних туристичних систем;

- виокремити та охарактеризувати передумови і чинники розвитку санаторно-курортного господарства у структурі регіональної туристичної системи Львівської області, проаналізувавши особливості її функціонування у кризовий період;

- здійснити оцінку сучасного стану та регіональних відмінностей розвитку санаторно-курортного господарства України;

- виявити особливості територіальної організації санаторно-курортного

господарства Львівської області з метою оптимізації його просторового розвитку;

– проаналізувати проблеми функціонування санаторно-курортного комплексу курорту (на прикладі смт Східниця) та запропонувати напрями їх вирішення в контексті модернізаційної парадигми;

– запропонувати напрями та механізми модернізації санаторно-курортного господарства на різних просторових рівнях з акцентом на структуру регіональної туристичної системи.

Об’єкт дослідження: процеси модернізації санаторно-курортного господарства регіону.

Предмет дослідження: теоретичні та прикладні засади модернізації санаторно-курортного господарства у структурі регіональних туристичних систем (на прикладі Львівської області).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у дисертації було використано загальнонаукові та спеціальні методи, серед яких системний підхід (для обґрунтування місця санаторно-курортного господарства в структурі регіональних туристичних систем); групування (у процесі систематизації складників досліджуваних процесів); аналізу та синтезу (для деталізації об’єкта і предмету дослідження); структурно-функціональний (у процесі аналізу функціональних особливостей та факторів модернізації санаторно-курортного господарства); порівняльний аналіз (для обґрунтування тенденцій та особливостей діяльності санаторно-курортних закладів); індексний метод (для оцінки регіональних відмінностей розвитку санаторно-курортного господарства та аналізу тенденцій у певному часовому проміжку); статистичний аналіз (з метою дослідження сучасного стану та динаміки функціонування санаторно-курортних закладів, а також для оцінювання готовності санаторно-курортного господарства регіону до модернізаційних змін); описовий (для опису загальних статистичних даних); програмно-цільовий (для обґрунтування положень стратегії розвитку санаторно-курортного господарства регіону); просторовий аналіз (для

виявлення особливостей розміщення санаторно-курортних закладів регіону); картографічний (для відображення на картах просторової структури досліджуваних процесів і явищ); прогнозування (для формування авторських рекомендацій модернізаційних процесів та подальшого розвитку санаторно-курортного господарства регіону).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

вперше:

– сформовано методика наукового аналізу модернізації санаторно-курортного господарства як напряму функціонування регіональних туристичних систем у контексті туризмознавчих досліджень, що базується на поєднанні чотирьох рівнів дослідження (держава, регіон, курорт, заклад) з акцентом на регіональний рівень;

удосконалено:

– методичні підходи до оцінювання сучасного стану розвитку санаторно-курортного господарства України у розрізі регіонів, зокрема запропоновано застосування з цією метою методики розрахунку індексів розвитку санаторно-курортного господарства із картографічним відображенням її результатів;

– напрями та механізми інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства на різних просторових рівнях, зокрема обґрунтовано напрями модернізації, що можуть бути основою для впровадження цільових заходів на різних просторових рівнях (держава, регіон, курорт, заклад) з акцентом на роль і місце санаторно-курортного господарства у структурі регіональної туристичної системи;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи до дослідження санаторно-курортного господарства, шляхом його аналізу у структурі регіональних туристичних систем та обґрунтування модернізаційної парадигму розвитку;

– науково-практичні підходи до дослідження передумов і чинників розвитку санаторно-курортного господарства регіону, зокрема аналізуючи

його у структурі регіональної туристичної системи та з огляду на особливості функціонування у кризовий період;

– дослідження територіальної організації санаторно-курортних господарств регіонів України, шляхом виявлення її особливостей на прикладі Львівської області, зокрема у розрізі нових адміністративних районів;

– дослідження проблем функціонування бальнеологічних курортів України, зокрема, на прикладі смт Східниця, виявлено проблеми функціонування курорту та запропоновано напрями їх вирішення в контексті модернізаційної парадигми.

Практичне значення очікуваних наукових результатів полягає в розробленні та впровадженні заходів щодо модернізації усіх аспектів розвитку санаторно-курортного господарства регіону. Отримані в дисертаційній роботі наукові результати та практичні рекомендації дадуть можливість оптимізувати використання наявної матеріально-технічної бази санаторно-курортного господарства регіону, удосконалити механізми управління галуззю на регіональному рівні, налагодити взаємодію між туристичними підприємствами та санаторно-курортними закладами Львівської області, раціоналізувати використання бальнеологічних ресурсів регіону.

Основні науково-практичні результати дослідження використані у діяльності Тзов «Східницькі Карпати» як рекомендації щодо розширення асортименту лікувально-оздоровчих послуг, впровадження сучасних інноваційних лікувально-оздоровчих технологій та методик надання послуг, використання розроблених оздоровчих туристичних маршрутів (довідка від 01.06.2022 р.); підприємства «Стожари» ГОІ «Велес» як практичні рекомендації, які дадуть змогу оптимізувати матеріально-технічну базу санаторно-курортного господарства регіону та раціоналізувати використання бальнеологічних ресурсів (довідка від 03.06.2022 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеною

кваліфікаційною науковою роботою. Усі результати наукових досліджень, викладені у дисертації, отримані авторкою особисто. У випадку використання результатів наукових досліджень інших авторів наведені посилання на їхні праці. Усі положення знайшли відображення в опублікованих працях. Особистий внесок автора в опубліковані у співавторстві наукові праці зазначено у списку публікацій. Здобувачка самостійно обґрунтувала цілісну методику дослідження модернізаційних процесів у санаторно-курортному господарстві регіону і застосувала її на прикладі Львівської області.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати досліджень були апробовані на різного рівня науково-практичних конференціях, зокрема, на XXIII Міжнародній науковій конференції «Молода спортивна наука України» (Львів, 2019); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Наука, освіта, суспільство: інструменти і механізми сучасного інноваційного розвитку» (Ніжин, 2019); Науково-практичному семінарі «Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності» (Гута, 2019); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення» (Львів, 2020); XXIV Міжнародній науковій конференції «Молода спортивна наука України» (Львів, 2020); I Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності» (Львів, 2020); Кафедральному круглому столі студентів та аспірантів «Туризм і молодь — 2020» (Полтава, 2020); XXV Міжнародній науковій конференції «Молода спортивна наука України» (Львів, 2021); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика» (Львів, 2021); International Scientific Conference «Trends in Development of Innovative Scientific Research in the Context of Global Changes», May 7-8, 2021 (Riga, Latvia); Всеукраїнському науковому онлайн-семінарі з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985) «Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні

українознавчі студії» (Львів, 2021); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності» (Львів, 2021); Кафедральному круглому столі студентів та аспірантів «Туризм і молодь — 2021» (Полтава, 2021); XXVI Міжнародній науковій конференції «Молода спортивна наука України» (Львів, 2022).

Публікації. Основні положення роботи викладено в 19 наукових працях, із них 5 статей у фахових періодичних виданнях України, 14 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Основний зміст роботи викладено на 164 сторінках тексту. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 218 найменувань, містить 22 таблиці, 39 рисунків, 3 додатки. Загальний обсяг дисертаційної праці – 214 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Санаторно-курортне господарство як елемент регіональної туристичної системи

У сучасних умовах розвиток туризму та рекреації значно впливає на економіку України та її регіонів. Це викликає інтерес багатьох теоретиків і практиків щодо проблем формування та розвитку туристично-рекреаційної сфери, яка характеризується безперервним зростанням потреб у туристично-рекреаційних послугах, залученням нових ресурсів та інвестицій, удосконаленням туристично-рекреаційних комплексів регіону [83]. Україна характеризується відмінними рисами в розвитку і розміщенні рекреаційного господарства, порівняно з сусідніми державами. Це пов'язано як з унікальністю її природно-рекреаційних ресурсів, так і з особливостями їх територіального розміщення. У зв'язку зі значною концентрацією надання рекреаційних послуг в Україні формуються територіальні рекреаційні системи (ТРС) [90].

Узагальнюючи наявний досвід економічного аналізу санаторно-курортного господарства, передусім в контексті розвитку регіональної економіки, варто виокремити два основні підходи, які умовно можна назвати «рекреаційний» та «туристичний». Окрім поняттєво-термінологічних відмінностей, зазначені підходи відрізняються також за методологічними засадами. Тим не менш, у них є і спільні риси – системність та соціальна орієнтованість.

Відповідно до першого підходу, санаторно-курортне господарство регіону може аналізуватися як підсистема відповідних рекреаційних систем. Найкраще розробленою є концепція територіальних рекреаційних систем запропонована В. Преображенським [145] і представлена працями таких українських вчених, як: О. Бейдик [9], В. Євдокименко [49],

Т. Каджаметова [57], Г. Костенко [68], О. Любіцева [80], І. Смаль [167], Л. Черчик [192] та ін. Виокремлюють також інші типи рекреаційних систем (технічні, економічні, транспортні тощо), в структурі яких теж можна обґрунтувати місце санаторно-курортного господарства [35].

У межах «туристичного» підходу санаторно-курортне господарство аналізують як елемент просторової та (або) функціональної структури туристичних систем (комплексів, дестинацій) різних рівнів. В українській науці цьому напряму досліджень присвячені праці таких вчених, як А. Головчан [33], Ю. Леонт'єва [77], В. Папп [128] та ін. Як бачимо, цей підхід не набув значного поширення у зв'язку із традиційним для вітчизняної науки віднесенням санаторно-курортного господарства саме до рекреаційної сфери в широкому розумінні, завданням якої є відпочинок та оздоровлення населення, передусім, в рамках його соціального захисту. На наш погляд, роль сучасного санаторно-курортного господарства є значно ширшою і повинна аналізуватися саме в структурі туристичних систем.

Туристична діяльність із системної точки зору аналізується передусім у концепціях територіальних рекреаційних систем (ТРС), дестинацій і кластерів.

На думку більшості дослідників, і територіальні рекреаційні системи, і дестинації є складниками систем вищого рівня – туристичних (рекреаційних) комплексів.

Водночас на регіональному рівні усі компоненти туристичної діяльності, у тому числі і санаторно-курортне господарство, доцільно трактувати із позицій функціонування регіональних туристичних систем.

Термін «регіональна туристична система» досить широко використовується у зарубіжній науці. Однак підходи до його трактування розрізнені і базуються, головним чином, на концепції дестинації Н. Лейпера та науковому доробку його послідовників [213]. Окремими авторами регіональна туристична система трактується як система, що сформована поєднаною дією різних факторів, що впливають на туристичну діяльність у

дестинації [216].

Варто зауважити, що згаданий термін не є новим для української економічної науки. Ще 2007 року однією із перших у вітчизняному науковому дискурсі термін «регіональна туристична система» вжила у своїй статті Г. Батьковець [5, 35].

Однією із перших у вітчизняній регіональній економіці спроб обґрунтування змісту поняття «регіональна туристична система» є стаття В. Паппа (2015), в якій автор виявив та систематизував фактори конкурентоздатності регіональної туристичної системи. Проте в цій науковій праці також не розроблено теоретичних основ дослідження РТС, а лише розглянуто один із аспектів її функціонування пов'язаний із особливостями впливу окремих груп факторів [35, 128].

У 2014 році Л. Дмитришин та Т. Павлюк, аналізуючи проблеми уніфікації та конкуренції в регіональному туристичному секторі, зазначали, що «урахування інформаційної взаємодії регіональних туристичних суб'єктів через співпрацю, спільну діяльність та спільне виробництво в поєднанні з внутрішнім потенціалом кожного з суб'єктів становлять науковий інтерес в аспекті моделювання такого роду взаємозв'язків з метою формування конкурентоспроможності як самих туристичних суб'єктів, так і всієї регіональної туристичної системи» [35, 47].

У 2015 році М. Балджи, досліджуючи перспективи розвитку туризму в Одеському регіоні вказала, що «ефективний розвиток рекреаційно-туристичної сфери можливий лише шляхом раціонального поєднання державного та регіонального управління, адже регіональна влада є носієм державництва: здійснюючи єдину національну рекреаційно-туристичну політику, регіони адаптують її до своїх особливостей – природних, соціальних, економічних, а забезпечуючи інтереси комплексного розвитку власне регіональної туристичної системи, гармонійно ув'язують її структуру з загальнонаціональною туристичною політикою» [4].

У 2017 році Ю. Миронов у своїй роботі визначає, що «туристична

дестинація є ключовим, вирішальним елементом регіональної туристичної системи, адже саме дестинації та їх імідж залучають туристів, мотивують візити, активізуючи таким чином туристичний попит» [92].

Науково-дослідна група у складі п'яти вчених, серед яких І. Арсененко, О. Байтеряков, Л. Дончено, І. Донець та О. Левада у своїх дослідженнях культурно-пізнавального туризму Запорізької області (2020 р.) зазначили, що «суспільно-рекреаційно-туристичні дослідження також пов'язані з розробкою теоретичних і методичних основ територіальної організації культурно-пізнавального туризму, де об'єктом дослідження виступає регіональна туристична система (РТС)» [177].

У 2020 році О. Коркуна зі співавторами досліджуючи інноваційний розвиток туризму на регіональному рівні спробували «виокремити перспективні напрями інноваційної діяльності у функціонуванні регіональних туристичних систем України» [67].

О. Підвальна (2020) у своєму дослідженні обґрунтувала «перспективні напрями інноваційного розвитку сільського туризму у структурі регіональних туристичних систем» [131].

Таким чином, проаналізувавши вищенаведені наукові праці можемо дійти висновку, що в останні роки в українській науці термін «регіональна туристична система» набуває дедалі більшого поширення, однак потребує додаткового обґрунтування.

Одним із перших, хто систематизував попередні дослідження та обґрунтував сутність поняття «регіональна туристична система» є А. Голод. Науковець вважає, що РТС – це складна, відкрита, частково саморегульована система, що формується під впливом туристичних потоків; складається із соціальної, ресурсної, інфраструктурної, організаційної, управлінської, науково-освітньої та інформаційної підсистем; основною метою функціонування якої є модернізація туристичної сфери регіону [35].

Системоформувальною в регіональній туристичній системі є власне туристична діяльність у галузевому і просторовому вимірах, а її

компонентами – сфери діяльності у складі регіональної економіки, що мають прямі чи опосередковані зв'язки з туристичною діяльністю. Субстрат регіональної туристичної системи – природні комплекси, система розселення, та просторова інфраструктура регіону, які є основою для здійснення туристичної діяльності в його межах [35].

На наш погляд, місце санаторно-курортного господарства у регіональній туристичній системі, не може бути чітко виокремленим. Справа в тому, що, незважаючи на те, що основою розвитку санаторно-курортного господарства майже завжди є лікувально-оздоровчі природні ресурси (ресурсна підсистема РТС), без розбудови належної рекреаційно-туристичної інфраструктури їх використання не принесе належного економічного результату.

Із цієї точки зору вважаємо, що санаторно-курортне господарство, поряд із туристичною, опосередковано туристичною та загальною інфраструктурою, слід відносити саме до інфраструктурної підсистеми регіональної туристичної системи (рис. 1.1). Поряд із цим, потрібно мати на увазі тісні взаємозв'язки предмету дослідження із ресурсною підсистемою [102].

Варто зауважити, що в системі елементів територіальної організації санаторно-курортного господарства рівню туристичної дестинації переважно відповідає курорт. Саме цей рівень, на наш погляд, є базовим і для розробки заходів щодо модернізації санаторно-курортного господарства в межах конкретної регіональної туристичної системи [102].

У наукових публікаціях чітко виділяється важливий сектор сучасної індустрії рекреаційного туризму, де формується спеціалізований продукт лікувально-оздоровчого типу. Цей сектор у вітчизняних дослідженнях називають санаторно-курортним господарством. Санаторно-курортна діяльність належить до тієї сфери економіки, від якої залежить здоров'я людей – головний показник соціально-культурного розвитку суспільства, якості життя в країні та ефективності системи державного управління загалом [167].

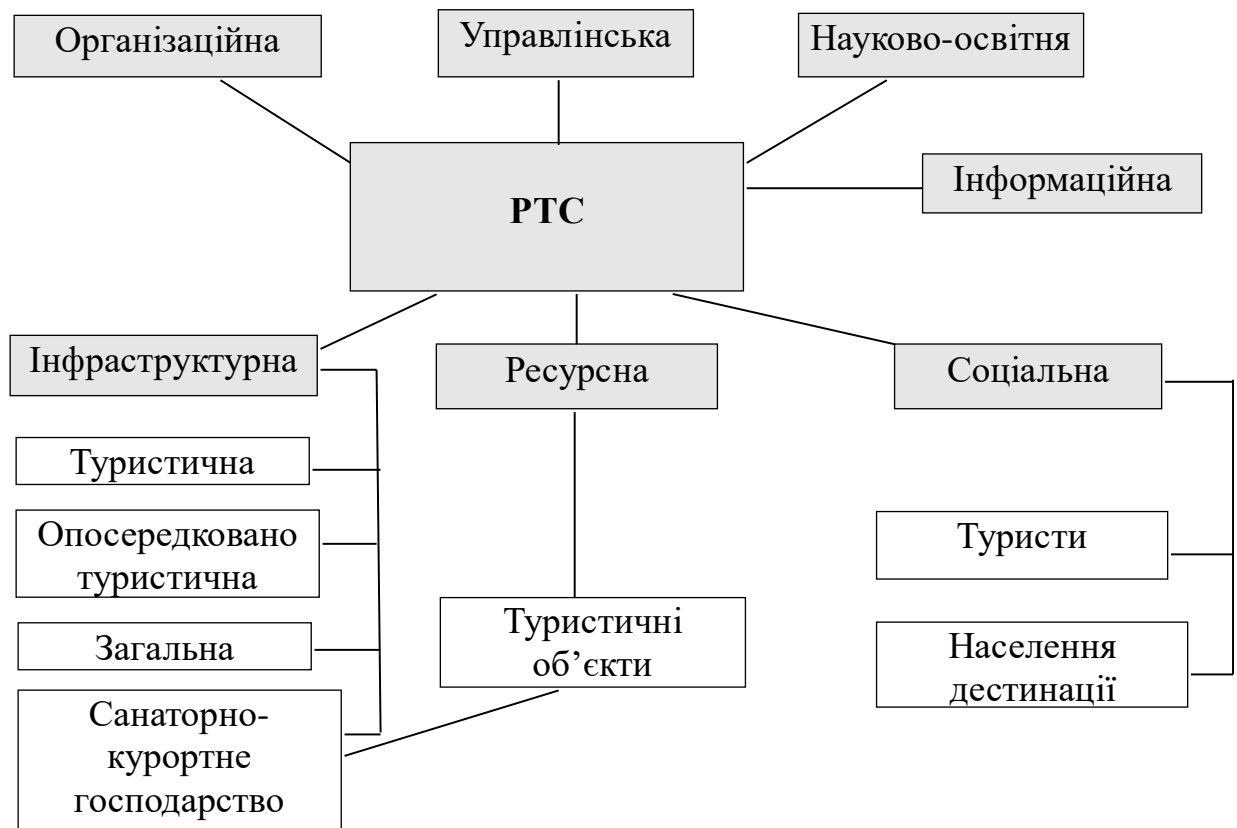

Рис. 1.1. Підсистеми PTS та їх внутрішня структура. Розроблено за змістом [35] та доповнено автором

У словнику термінів та понять з економічної і соціальної географії України поняття «санаторно-курортне господарство» визначається як група спеціалізованих будинків і споруд з відповідним матеріальним і обслуговуючим забезпеченням, які покликані задовольняти потреби населення у лікуванні і відпочинку [165].

Очевидно, що санаторно-курортне господарство є складною територіальною соціально-економічною системою, суб'єкти якої прямо або опосередковано взаємопов'язані між собою та покликані виконувати спільну функцію. З огляду на це, у дисертаційній роботі представлено розроблену автором схему взаємозв'язків системи санаторно-курортного господарства та суб'єктів туристичної діяльності (рис. 1.2).

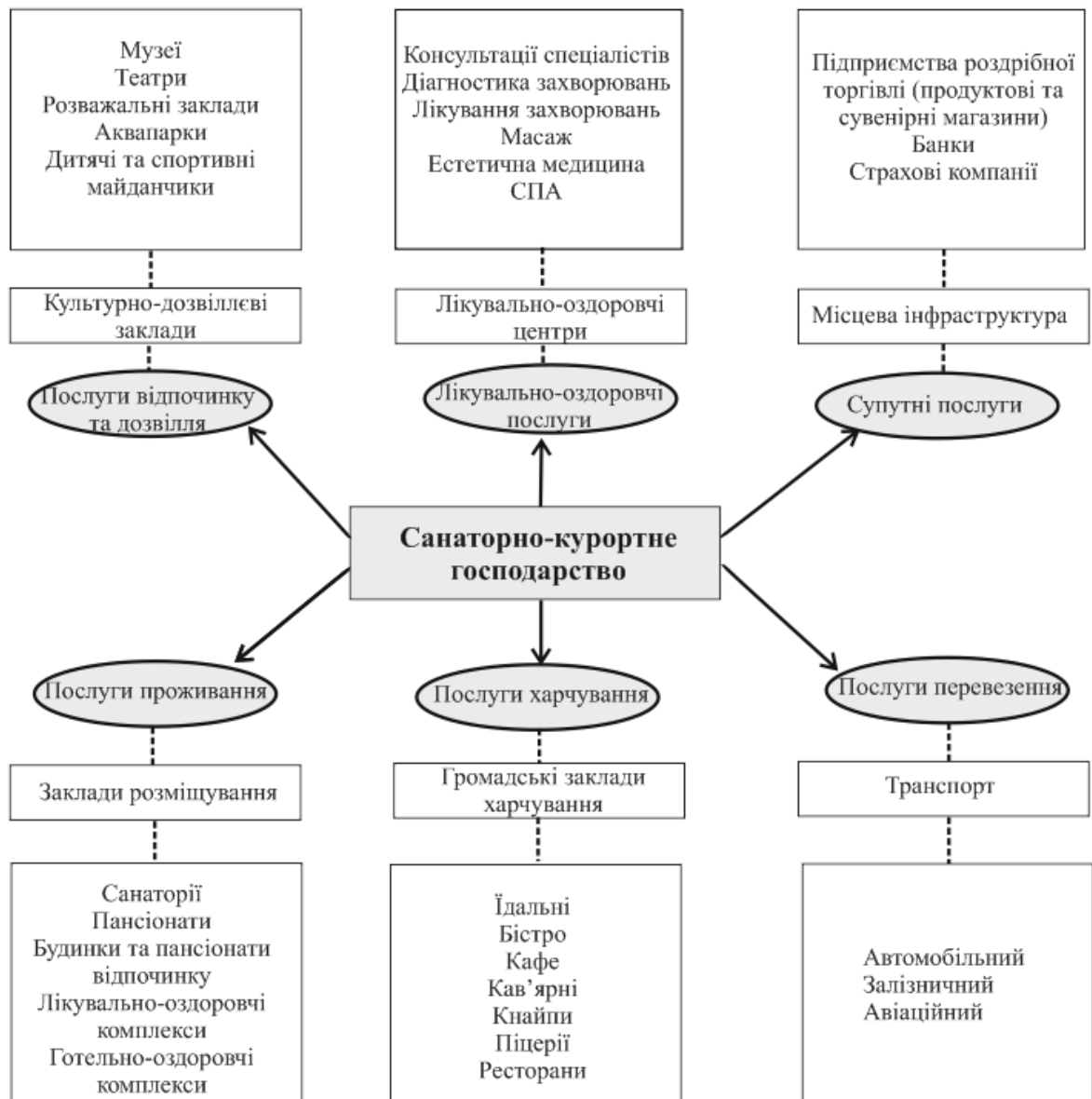

Рис.1.2. Основні взаємозв'язки системи санаторно-курортного господарства та суб'єктів індустрії туризму та гостинності.

Розроблено автором

1. Заклади розміщування – основні суб'єкти системи санаторно-курортного господарства, які виробляють санаторно-курортні послуги та поділяються на санаторно-курортні та оздоровчі заклади.

2. Громадські заклади харчування (ресторанне господарство) – важливий суб'єкт системи санаторно-курортного господарства. До громадських закладів харчування відносимо їдальні, бістро, кафе, кав'ярні,

кнайпи, піцерії, ресторани та ін.

3. Транспорт – один із найважливіших чинників розвитку санаторно-курортного господарства та невід’ємний елемент здійснення туристичної подорожі.

4. Місцева інфраструктура (магазини, банки, страхові компанії), суб’єкти якої здійснюють надання супутніх послуг рекреантам.

5. Лікувально-оздоровчі центри, які спеціалізуються на виробництві та наданні лікувально-оздоровчих послуг рекреантам на основі природних лікувальних (бальнеологічних) ресурсів.

6. Культурно-дозвіллеві заклади (музеї, театри, розважальні заклади, аквапарки та ін.) – важливі суб’єкти туристичної індустрії, які надають послуги відпочинку та дозвілля.

Згідно ст. 21 закону України «Про курорти» обслуговування на курортах здійснюється санаторно-курортними закладами різних форм власності, створеними в установленому законодавством України порядку, і спрямовується на забезпечення умов для повноцінного лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань шляхом прийняття громадянами лікувальних процедур, а також забезпечення належних умов їх проживання, харчування, одержання культурно-побутових послуг [52].

Для України діяльність санаторно-курортних закладів не є новою, а є продовженням діяльності радянської системи охорони здоров’я. На думку дослідників, санаторно-курортна система може бути надзвичайно корисною в організації дослідження стану здоров’я, комплексного лікування, профілактики хронічних захворювань, оздоровлення і пропаганди здорового способу життя у населення.

Відповідно до закону України «Про курорти» санаторно-курортний заклад – це заклад охорони здоров’я, що забезпечує надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів курортів (лікувальних грязей та озокериту, мінеральних та термальних вод, ропи лиманів та озер,

природних комплексів із сприятливими для лікування умовами тощо) та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та інших методів санаторно-курортного лікування [52].

В структурі санаторно-курортного господарства функціонують різні типи санаторно-курортних (оздоровчих) закладів (рис. 1.3): санаторії та пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки відпочинку, бази відпочинку, заклади 1-2 денного перебування, дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, тобто підприємства, які надають лікувально-оздоровчі, реабілітаційні та профілактичні послуги, розташовані на території курорту чи лікувально-оздоровчої місцевості [52].

Рис. 1.3 Типологія санаторно-курортних закладів. Джерело: розроблено автором на основі [52]

Всі типи санаторно-курортних закладів за функціональною ознакою поділяються на санаторно-курортні й оздоровчі підприємства. До санаторно-

курортних підприємств слід віднести: санаторії, санаторії-профілакторії та пансіонати з лікуванням, тобто підприємства які надають послуги лікування та повинні розміщуватися на території курорту чи лікувально-оздоровчій місцевості. До оздоровчих належать всі інші зазначені вище типи підприємств, що мають умови для відпочинку і оздоровлення та розташовані, як правило, в межах курортів, рекреаційних та приміських зонах [23].

Зазначимо, що базовим елементом у системі санаторно-курортного лікування України є санаторій. Заклад такого типу здійснює свою роботу на основі природних лікувальних факторів у поєднанні із фізіо- та дієтотерапією, лікувальною фізкультурою, а також працює у лікувальному, реабілітаційному та рекреаційному напрямках.

Узагальнюючи вищевикладене, пропонуємо під санаторно-курортними закладами розуміти підприємства, організації та установи, які забезпечують лікувальні, оздоровчі, профілактичні та реабілітаційні послуги на основі природних лікувальних ресурсів (кліматичні умови, мінеральні води, пелоїди, озокерит). У вузькому розумінні санаторно-курортні заклади – це заклади, які надають відвідувачам щонайменше три види послуг: розміщення, харчування та оздоровлення.

Водночас, на нашу думку, в сучасних умовах функції санаторно-курортного господарства виходять за межі традиційних підходів, тому з огляду на його інтеграцію в структуру регіональних туристичних систем діяльність санаторно-курортних закладів має бути диверсифікованою, а їх коло розширеним.

Значного поширення в науковій літературі набуло поняття «санаторно-курортний комплекс», яке трактується як поєднання на окремій території суб'єктів рекреаційного спрямування, діяльність яких орієнтована на задоволення рекреаційних потреб. Так, у своїх наукових публікаціях Н. Влащенко визначає, що санаторно-курортний комплекс – це сукупність на певній території різних установ (інтегрованих за кластерним типом), які задовольняють потреби в оздоровленні населення та сформовані на

оригінальній інституціональній основі [21].

Територіальна організація санаторно-курортного комплексу представлена поєднанням рекреаційних ресурсів, рекреантів, закладів їх розміщення, місць розселення обслуговуючого персоналу, підприємств інфраструктури та інших закладів, які забезпечують умови для відпочинку і оздоровлення населення [13].

Більшість фахівців погоджується з тим, що однією із важливих переваг туристичного комплексу України є наявність значного природно-ресурсного потенціалу, ключовою складовою якого є бальнеологічні ресурси, що дають змогу забезпечувати розвиток оздоровчого туризму. Як свідчить міжнародний досвід, ефективне використання цієї групи туристичних ресурсів можливе лише у рамках добре розвинутого санаторно-курортного господарства, адже сама лише наявність природних передумов бальнеолікування в регіоні не є достатньою умовою формування у ньому конкурентоспроможних дестинацій оздоровчого туризму [38].

Найбільш ефективна форма територіальної організації санаторно-курортного обслуговування – курорти, де цілеспрямовано освоюються природні рекреаційні ресурси і створюється необхідна матеріально-технічна база [155] для надання лікувальних, оздоровчих, профілактичних, реабілітаційних та рекреаційних послуг. Зазначимо, що відповідно до закону України «Про курорти», для рекреаційної діяльності можуть використовуватися лише спеціально визначені території, які мають наявні природні лікувальні ресурси [52].

Санаторно-курортне господарство здійснює свою діяльність відповідно до чинного закону України «Про курорти», який був ухваленим у жовтні 2000 року. У межах чинного законодавства «курорт» визначається як освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та рекреації і підлягає особливій

охороні [52].

Отож узагальнюючи, зазначимо, що курорт – це місцевість, яка володіє природними лікувальними факторами (мінеральні води, лікувальні грязі (пелоїди), сприятливі кліматичні умови), санаторно-курортними закладами та інфраструктурними елементами, призначеними для організації лікувально-оздоровчої та рекреаційно-туристичної діяльності.

У науковій літературі зустрічаються різні підходи щодо класифікації та типології курортів за функціональними критеріями. Проаналізувавши різні підходи науковців, спробуємо узагальнити точки зору з приводу цього питання. Серед численних критеріїв найпоширенішою є класифікація відповідно характеру природних лікувальних ресурсів. Згідно цієї класифікації курорти поділяють на декілька типів (або профілів): бальнеологічні, грязеві і кліматичні. Більшість курортів є змішаними та поєднують в собі декілька видів природних лікувальних факторів: бальнеогрязеві, бальнеокліматичні, грязеві кліматичні, кліматобальнеогрязеві [28, 129]. За характером природних лікувальних ресурсів курорти України поділяють на курорти державного значення та курорти місцевого значення. За своєю спеціалізацією курорти поділяються на курорти загального призначення та спеціалізовані курорти для лікування конкретних захворювань [52].

На наш погляд, у систему сучасних санаторно-курортних послуг варто включати також оздоровчий туризм. Аналіз фахової літератури показав, що єдине трактування оздоровчого туризму (близькі терміни – лікувальний, курортний, реабілітаційний, рекреаційний, медичний туризм та ін.) як у вітчизняних, так і у іноземних джерелах все ще відсутнє.

Нерідко зустрічається ототожнення термінів оздоровчий та лікувальний туризм в контексті лікувально-оздоровчого туризму, і не враховується, що оздоровчий туризм є більш широким поняттям і включає в себе оздоровлення, профілактику та попередження виникнення хвороб за допомогою природних лікувальних факторів. Відтак, оздоровчий туризм

передбачає подорожі на курорти зі сприятливими природними умовами фактично здорових людей з метою відпочинку, відновлення фізичних та духовних сил, а також задля підтримки імунітету та загального стану здоров'я. З огляду на це, відмінності обох термінів подано в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Порівняння термінів лікувально-оздоровчий туризм та оздоровчий туризм

Лікувально-оздоровчий туризм	Оздоровчий туризм
Подорож із лікувальною метою	Подорож із метою попередження захворювань
Передбачає лікування, терапію та реабілітацію конкретних захворювань	Передбачає підтримку загального здоров'я та соціального благополуччя фізично та ментально здорових людей
Тривалість перебування на курортах не менше 21 дня (у більшості санаторіїв — 24 дні)	Тривалість перебування на курортах може варіюватися від 2-3 днів (тури вихідного дня) і більше
Вікова група рекреантів: люди старшої вікової групи, які можуть отримувати послуги у будь-який зручний час	Вікова група рекреантів: люди середньої вікової групи, які зазвичай обмежені в часі

Джерело: складено автором на основі [28, 87, 160]

На нашу думку, при визначенні оздоровчого туризму слід враховувати наступні особливості цього виду туристичної діяльності:

- по-перше, це тимчасові виїзди фактично здорових людей з оздоровчими цілями;
- по-друге, на курортах використовується виключно дія природних лікувальних факторів;
- по-третє, поїздка відбувається добровільно і повністю оплачується туристом.

Слід зауважити, що оздоровчий туризм поєднує в собі:

- кліматотерапію – оздоровчі процедури здійснюються на основі кліматичних факторів певної місцевості;
- бальнеотерапію – лікувальні та оздоровчі процедури здійснюються на основі природних мінеральних вод;

– пелоїдотерапію – лікувальні та оздоровчі процедури здійснюються на основі грязей;

– таласотерапію – лікувальні та оздоровчі процедури здійснюються на основі морської води, клімату, водоростей та грязей;

– аеротерапію – оздоровчі процедури здійснюються на основі гірського повітря;

– спелеотерапію – лікувальні та оздоровчі процедури здійснюються на основі мікроклімату печер;

– фітотерапію – оздоровчі процедури здійснюються на основі цілющих властивостей лікарських рослин [186].

На основі аналізу наукової літератури можемо виділити такі основні мотиви оздоровчого туризму як оздоровлення, відпочинок, відновлення (рекреація).

Загалом існує розширене і вузьке трактування оздоровчого туризму. В рамках цієї роботи ми розглядаємо оздоровчий туризм як туризм, спрямований на профілактику захворювань і зміцнення здоров'я, зокрема на базі використання санаторно-курортного господарства курортів і оздоровчих властивостей природних туристичних ресурсів. Таким чином, в основу оздоровчого туризму покладено покращення здоров'я на основі рекреації, тобто відновлення працездатності шляхом немедичних впливів на організм.

Отже, санаторно-курортне господарство структура і функції якого в сучасних умовах значно розширюють, доцільно аналізувати в структурі регіональних туристичних систем. Основною формою територіальної організації санаторно-курортного господарства є курорт. Перспективним напрямом диверсифікації діяльності курортів слід вважати розвиток оздоровчого туризму.

1.2. Модернізаційна парадигма розвитку санаторно-курортного господарства

Для вирішення сучасних проблем розвитку санаторно-курортного господарства необхідні якісні та кількісні зміни, які мають базуватися на модернізаційній парадигмі. Прийнято вважати, що сучасна модернізаційна парадигма (теорія модернізації) набула свого розвитку як науковий підхід у 1950-1960-х рр. XX ст. [197]. Модернізаційна парадигма в її первинному вигляді була сформульована та запропонована вченими та політиками США і Західної Європи для країн третього світу у вигляді модернізаційної програми як альтернатива комуністичної орієнтації в середині XX ст. в умовах розпаду європейських колоніальних імперій та появи великої кількості «молодих націй» в Азії, Африці та Латинській Америці, перед якими постала проблема вибору подальших шляхів розвитку [117].

Засновниками теорії модернізації вважають Р. Арона [2], Д. Белла [10], Дж. Гелбрейт [31], У. Ростоу [156], Ш. Ейзенштадта [207] та ін. На початку свого існування модернізація характеризувалася як багатодисциплінарна теорія, вагомий внесок в проблематику розвитку якої здійснили представники багатьох теоретичних напрямків серед яких були економісти, соціологи, філософи, політологи, історики та ін. Модернізація передбачала прискорений перехід від традиційного до сучасного суспільства [15] для країн Третього світу. Науковці виділяють три основні етапи становлення модернізаційної парадигми (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Етапи становлення модернізаційної парадигми

Хронологічні межі	Короткий опис
1950-1960-ті рр.	Перший етап – період зародження та становлення модернізаційної парадигми, а також швидкого зростання кількості модернізаційних досліджень у класичній версії. Спочатку теорія модернізації мала яскраво виражений антропологічний сенс (її називали «модернізацією особи»). Лише згодом процес модернізації почали сприймати як перехід від «традиційного» до «сучасного» суспільства, який опирався на досвід Західних країн. Результатом здійснення модернізації

Продовження таблиці 1.2

	повинно було бути формування нової цивілізації або «рамкових умов» у відносинах світової системи і геополітичної позиції країн Євразії, Африки і Америки. Розвиток повинен був здійснюватися однаково для всіх країн за чітко розробленими закономірностями.
1970-ті - середина 1980-х рр.	Другий етап характеризувався значною критикою та запереченням спрощеного способу розвитку суспільства. Дослідники називають цей період критичного переосмислення підвалин теорії модернізації. В 1970 рр. інтерес до теорії модернізації поступово почав згасати, а згодом теорія й взагалі була забута. Проте наприкінці 1970 рр. теорія модернізації почала відроджуватися та застосовуватися до посткомуністичних країн. Теорія модернізації на цьому етапі розвитку отримала назву «неомодернізм» і почала претендувати на роль деякої загальної теорії розвитку, усередині якої відбулися істотні зміни.
Кінець 1980-х рр. до сьогодні	На третьому етапі відбулось відродження модернізації. Третій етап називають посткритичним, оскільки відбувся перехід від критичного ставлення до більш конструктивного значення традицій в процесі модернізації. Теперішній період розвитку теорії модернізації припускає формування сучасної моделі розвитку суспільства через національні моделі. Період характеризується активізацією процесів глобалізації, що змінили статус і місце модернізації. На цьому етапі модернізації з'явилась можливість розвитку країн з урахуванням їхньої національної культури, традицій, політичних й економічних інтересів, а також інших пріоритетів розвитку суспільства.

Джерело: складено автором на основі [30, 117, 133, 143]

Теоретичною та методологічною основою дослідження модернізаційних процесів у санаторно-курортному господарстві стали ідеї таких вчених як Н. Валінкевич [18], М. Гедз [30], А. Голод [37], Г. Клейнер [60], О. Мамулай [89], О. Никифорок [117], П. Штомка [130], М. Михальченко [138], О. Феєр [187], М. Шашина [197] та ін. Аналіз наукових праць доводить, що модернізація є важливою передумовою прогресивного розвитку санаторно-курортного господарства. Водночас помітною є незбалансованість концептуальних засад та практичних підходів до розробки і впровадження модернізаційних заходів на різних рівнях (санаторно-курортного комплексу держави, регіонів, окремих курортів та закладів).

У наукових дослідженнях К. Бужимської виділено 4 основні фактори, що передували виникненню теорії модернізації:

- соціополітичний фактор, який передбачає потребу у вивченні країн «третього світу» (країни колишніх колоній);
- інформаційно-політичний фактор, який передбачав збір інформації та розробку політичних рекомендацій для відомств США та їх союзників;
- ідеологічний фактор – створення теорії модернізації як альтернативи соціалізму;
- теоретичний фактор передбачав розробку оптимістичної парадигми історичного розвитку [15].

Водночас, слід зауважити, що досі етимологія терміну «модернізація» є не до кінця визначеною, існують певні розбіжності його визначення серед дослідників. Як наголошують науковці, термін «модернізація» трактується по-різному: процес переходу від традиційності до сучасності; процес пов'язаний з впровадженням результатів науково-технічного прогресу з метою вдосконалення виробництва та підвищення конкурентоспроможності товару, підприємства, країни [187]; процес зміни; процес вдосконалення товару, підприємства, країни відповідно до сучасних вимог; процес переходу до більш досконаліх вимог, шляхом розробки нових стратегій та цілей.

У англійській літературі термін «modernization» трактується як осучаснення. В найпростішому розумінні під модернізацією слід розуміти важливий процес осучаснення об'єктів, в результаті чого відбувається покращення властивостей об'єктів та перехід на новий етап розвитку.

Цікавий підхід до трактування модернізації запропонував польський соціолог П. Штомка. Науковець вважає, що модернізація – це особливий спосіб здійснення соціального становища, що забезпечує широкий доступ для населення до розширених можливостей реалізації людського потенціалу [130]. Дане поняття визначає модернізацію як основу створення додаткових послуг для задоволення потреб населення.

На думку К. Бужимської, модернізація – це сукупність різного роду

економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних зрушень та перетворень конкретної соціально-економічної системи, у напрямі її осучаснення, і постійного вдосконалення [15].

Н. Валінкевич визначає модернізацію як рушійну силу нового в розвитку держави та суспільства [18]. Водночас, в межах даного визначення не висвітлено основну сутність поняття «модернізація» та не до кінця зрозуміло її кінцеве призначення.

М. Михальченко зазначає, що модернізація акцентує увагу на аспекті поліпшення, удосконалювання соціальних інститутів, суспільних відносин, орієнтує суспільство і його структури, сфери на вдосконалювання, просування вперед, на розробку й реалізацію нових цілей, задач, пріоритетів, стратегій. Модернізація – це творчо-перетворююча функція розвитку. Але специфічна – як засіб оновлення суспільств [138].

Досить вдале трактування модернізації пропонує О. Мамалуй. На думку автора, модернізація – процес покращення та оновлення, який веде до прогресивних змін, перетворень засобів виробництва, продукції та умов економічного розвитку. Модернізація є системним процесом, що еволюційними методами у позитивному напрямку змінює фактори, умови, механізми, співвідношення, засоби розвитку суспільного виробництва або окремі пріоритетні складові всієї економіки та суспільства [89].

Найбільш точне визначення, на наш погляд, наведено у економічному словнику. Відтак, автори розглядають модернізацію як удосконалення, поліпшення об'єкта, приведення його у відповідність із новими вимогами ринку та нормативами [50].

У зв'язку з особливостями функціонування регіональних туристичних систем у сучасних умовах, які характеризуються інтенсифікацією інтеграційних процесів, особливої актуальності набуває модернізаційна парадигма, що дає змогу більш повно реалізувати конкурентні переваги просторових суспільних систем [103].

З огляду на викладені вище міркування, ми також можемо трактувати

модернізацію як інституційну динаміку регіональної туристичної системи, метою якої є якісно новий її розвиток завдяки синергії традиційних та новітніх спеціалізацій із використанням знань, етнокультурного, соціогуманітарного та природно-ресурсного потенціалу відповідно до суспільних потреб та світових стандартів, що забезпечить сталий відтворювальний процес під впливом інноваційних чинників [103].

У загальному розумінні модернізаційна парадигма передбачає поступовий перехід від традиційного суспільства [15] країн, що розвиваються, шляхом запозичення певного досвіду у більш економічно розвинених країн. Ця парадигма дає змогу припустити, що країни, що розвиваються, потребують модернізаційної реструктуризації та реформування з метою економічного зростання та інноваційного розвитку.

У контексті розвитку регіональних туристичних систем модернізаційна парадигма має бути основою функціонування усіх їх підсистем та компонентів та повинна містити інноваційний, інфраструктурний та безпековий складники [103].

Проаналізувавши вітчизняний досвід досліджень щодо обґрунтування видів модернізації, можемо виділити два основні різновиди, які наведені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Основні різновиди модернізації

Органічна (первинна) модернізація	Цей вид модернізації був спрямований на еволюцію та розвиток власних ресурсів (економічних, інтелектуальних, культурних та ін.) країн «першого ешелону модернізації» (Англія, Франція, США, Канада). Вважається, що органічна модернізація починається з культури. Органічна модернізація поділяється на 4 фази: – мануфактурна (рання індустріальна) – XVI ст. – сер. XVIII ст.; – індустріальна – кінець XVIII ст. - XIX ст.; – пізня індустріальна – перша пол. XX ст.; – постіндустріальна – сучасна фаза від сер. XX ст. дотепер [187].
Неорганічна (вторинна) модернізація	Неорганічна модернізація впроваджується шляхом запозичення певних елементів у модернізаційно розвинених

Продовження таблиці 1.3

	<p>країн. Цей вид модернізації здійснюється у вигляді копіювання чужих технологій, іноземних інвестицій, покупки іноземного обладнання, запрошення іноземних спеціалістів тощо. Неорганічна модернізація характерна для таких країн як Бразилія, Аргентина, Туреччина, Мексика.</p> <p>Неорганічна або вторинна модернізація починається з економіки та політики. У науковій літературі неорганічну модернізацію ще визначають як «наздоганяючу».</p>
--	---

Джерело: складено автором на основі [75, 187, 191, 199]

На нашу думку, процес модернізації є в сучасних умовах необхідним і для успішного функціонування санаторно-курортного господарства України. Однак, процес розвитку закладів та переобладнання матеріально-технічної бази здійснюються неспішно, а переважна більшість курортів країни здійснюють свою діяльність на базі, яка була сформована ще за радянських часів. Як наслідок, більшість санаторно-курортних закладів, на наш погляд, недостатньо звертають увагу на якість і рівень сервісу рекреаційних послуг, а це запорука збільшення кількості потенційних клієнтів та доходів підприємства.

Вважаємо, що сьогодні перед Україною постає завдання стратегічного розвитку сфери санаторно-курортного господарства, що забезпечить зростання конкурентоспроможності вітчизняного ринку. Санаторно-курортне господарство належить до однієї з головних складових розвитку туристичної індустрії України та характеризується значними тенденціями збільшення попиту, тому виникає необхідність пошуку та впровадження нових більш ефективних методів розвитку. На нашу думку, одним із таких методів є модернізація, що передбачає собою процес оновлення санаторно-курортних закладів з метою переходу закладів на новий (інноваційний) рівень.

Зростання туристичних потоків зумовлює необхідність пошуку оптимальних підходів до модернізації санаторно-курортного господарства, який задовольняє не лише потреби туристів, але й місцевого населення та стимулює розвиток сфери загалом. Україна, володіючи значним потенціалом

природно-кліматичних умов, досить слабо використовує його для потреб санаторно-курортного господарства. Варто зауважити, що це стосується і тих регіонів, де санаторно-курортне господарство найбільш розвинене.

Слід наголосити, що зараз для України більш доцільна неорганічна (вторинна) модернізація, яка передбачає детальне вивчення, імітацію процесів регулювання та стимулювання, а також запозичення певного досвіду більш модернізаційно розвинених країн. Кінцевим результатом модернізації має стати формування нової матеріально-технічної бази санаторно-курортного господарства в довгостроковій перспективі та зменшення відставання України від країн-лідерів з надання санаторно-курортних послуг [75, 191].

Модернізація не виключає інноваційний розвиток, відтак, розвиток санаторно-курортного господарства потребує розробки та впровадження інновацій та новітніх технологій, які спрямовані на збільшення ефективності діяльності закладів, розширення можливостей та вдосконалення процесу обслуговування. Незважаючи на кризові періоди у туристичній галузі, які були спричинені військовою агресією на сході країни у 2014 році та пандемією COVID-19 у 2020 році, останнім часом у розвитку санаторно-курортного господарства країни спостерігаються позитивні тенденції, що зокрема, проявляється значним збільшенням кількості оздоровчих закладів та зростанням попиту на українські курортні програми. При цьому інноваційна діяльність у санаторно-курортному господарстві майже відсутня, за винятком сучасних оздоровчих комплексів. За цих обставин, інновації стають ключовим елементом подальшого успішного функціонування та розвитку закладів, які прагнуть досягнути бажаного економічного результату.

Ситуація із нестабільністю економічного розвитку на сучасному етапі, перебіг кризових явищ посилюють асиметрію регіонального розвитку, потребують удосконалення механізмів регулювання економіки та усунення передумов до виникнення соціальної напруги. Одним з головних чинників економічного зростання є інноваційний процес, що забезпечує структурну

модернізацію економіки регіону на новій технологічній основі. Інноваційний процес є чинником активізації міжнародного туристичного обміну та зростаючої якості туристичних послуг, а також є важливим аргументом у конкурентній боротьбі. Впровадження технологічних, організаційно-господарських та інших інновацій створює конкурентні переваги суб'єктів підприємницької діяльності в туризмі – від фірми-туроператора і санаторно-курортного закладу до регіону та країни в цілому [73].

На сьогоднішній день визначено основні фактори, які визначають ступінь інноваційного розвитку:

- ринкова кон'юнктура ринку і конкуренція (на внутрішньому і зовнішньому ринках);
- зовнішнє середовище (рівень розвитку науки і техніки, удосконалення законодавчої та юридичної бази, політична і економічна стабільність);
- кадри (вчені, фахівці, підприємці, менеджери, політичні діячі, державні службовці);
- ресурси (природні, виробничі, фінансові, науково-технічні, технологічні, інфраструктура) [119].

Активізація інноваційної діяльності постає одним з ключових факторів підвищення конкурентоспроможності організацій санаторно-курортного господарства [27]. Вибір основних напрямів інновацій, на наш погляд, є важливим завданням, що визначає кінцевий результат діяльності санаторно-курортних закладів – підвищення рівня задоволеності рекреантів і ефективності управління.

У своїх дослідженнях М. Ковач зазначає, що до основ інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства належать:

- зростаючі потреби населення у покращенні та примноженні здоров'я;
- гармонічне об'єднання привабливих умов відпочинку, оздоровлення і подорожей;
- небезпека втрати частини ринку;

- перехід від економіки пропозицій до економіки попиту;
- загострення конкуренції;
- необхідність стримувати виїзд населення регіону для отримання санаторно-курортних послуг [62].

На наш погляд, важливими стратегічними пріоритетами інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства є:

- модернізація матеріально-технічної бази;
- реконструкція наявних і введення в експлуатацію нових основних фондів;
- розробка і створення нових туристичних та оздоровчих маршрутів;
- формування мереж санаторно-курортних закладів;
- впровадження системи on-line бронювання, що дозволить миттєво отримувати підтвердження;
- забезпечення санаторно-курортних закладів кваліфікованими кадрами (наявність у персоналу відповідних навичок і готовність швидко і фахово обслуговувати рекреантів);
- іміджеве просування курортів, як територій із сприятливими умовами для туризму, відпочинку, оздоровлення та лікування;
- будівництво підприємств дозвілля та розваг (спортивні клуби, ковзанки, музеї, кінотеатри і т.п.).

Ефективним методом модернізації, завдяки якому можна вирішити багато актуальних проблем, що виникають у діяльності санаторно-курортного господарства, а також, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність, може бути впровадження кластерного підходу у функціонуванні туристичної сфери на регіональному і локальному рівнях. Кластерний підхід є ключовим у стратегічному регіональному розвитку туризму, а його переваги полягають у якнайширшому залученні до формування конкурентоспроможності destinations усіх підсистем та компонентів регіональних туристичних систем, у тому числі і санаторно-курортного господарства.

У науковій літературі існують різні трактування кластера у туристичній сфері, однак більшість науковців сходяться на думці, що туристичний кластер – це сукупність туристичних підприємств та інфраструктури, що розташовані на території однієї області, які взаємодоповнюють одне одного з метою підвищення конкурентоздатності [26, 141, 180]. Таким чином, створення кластера передбачає формування передумов для розвитку регіону на основі туристичного бізнесу, а також збільшення можливостей для підприємств, що входять до кластера.

Туристичний кластер може включати в себе безпосередньо туристичні підприємства (туроператори, турагенти), підприємства готельного господарства (готелі, мотелі, кемпінги тощо), музеї, виставки, окремі заклади ресторанного господарства, транспорту, розваг, спортивної інфраструктури, реклами та інші організації, пов'язані із туристичною та супутньою інфраструктурою [126].

Кластерна форма організації туристичної діяльності на основі мережі стійких зв'язків між всіма учасниками ринку туристичних послуг призводить до створення особливої форми сукупного інноваційного продукту, що концентрує різноманітні наукові, технологічні і управлінські винаходи, трансформуючи їх в інновації, комерціалізація яких забезпечує досягнення конкурентних переваг [65].

Метою функціонування туристичного кластера є об'єднання ресурсів, ідей, можливостей різних структур у єдиний комплекс щодо найефективнішого представлення ресурсів регіону, формування та реалізації туристичних продуктів на різних ринках. До важливих рис кластерів варто віднести провідну роль у них малих та середніх підприємств, що вказує на значення регіональних ресурсів для функціонування кластера. Кластери можуть стати основою ефективного економічного розвитку регіонів, будучи інноваційними системами [126].

У зв'язку із стрімким зростанням зацікавленості до санаторно-курортного відпочинку постає питання оновлення асортименту послуг та

модернізації санаторно-курортного господарства шляхом диверсифікації діяльності – процесу розвитку санаторно-курортних закладів, пов'язаного із розширенням спеціалізації та збільшенням різноманітності послуг.

Вивчення проблематики методу диверсифікації привертають увагу багатьох вчених, зокрема, М. Портер визначає диверсифікацію як одночасний розвиток багатьох, не пов'язаних один з одним виробництв, розширення товарного асортименту [140].

І. Ансофф, відомий американський стратег, вважає, що диверсифікація – це бізнес-стратегія, призначена для освоєння нових ринків з новими продуктами, яка приймається, коли компанія розвивається до певного етапу для більш тривалого розвитку та отримання більшого прибутку [205, 210].

На думку М. Ільчук, диверсифікація є об'єктивно необхідним процесом розширення асортименту товарів та послуг, нових напрямів інвестування, маркетингової діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності підприємства, ефективності діяльності, більш повного використання фінансових можливостей та ресурсів, зростання додаткової вартості, зниження економічних ризиків та зростання доходів населення [56]. Як зазначає М. Горт., диверсифікація – це одночасне обслуговування компанією декількох ринків; це також форма інвестицій [208].

Підсумовуючи можемо зазначити, що поділяємо думку науковців та пропонуємо під диверсифікацією розуміти процес, спрямований на освоєння нових ринків та розширення асортименту товарів та послуг підприємства. Водночас диверсифікацію варто аналізувати не лише на рівні підприємства, а й на рівні різних територіальних структур, у тому числі курорту, кластера, дестинації.

Виокремлюють три основні види диверсифікації – вертикальну, горизонтальну і конгломеративну, особливості яких наведені у таблиці 1.4.

Як було зазначено, останнім часом простежуються позитивні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства країни, які, зокрема, проявляються у збільшенні кількості санаторно-курортних закладів та

підвищенні попиту на вітчизняні курорти. Однак, незважаючи на прогресивні тенденції розвитку, санаторно-курортне господарство потребує модернізаційних заходів, здатних відповідати глобалізаційним потребам часу.

Таблиця 1.4

Основні види диверсифікації

Вид	Особливості
Вертикальна	Підприємство починає виробляти дотичну до своєї діяльності продукцію та розширювати асортимент послуг (товарів). Цей вид диверсифікації пов'язаний з поглинанням посередників та постачальників, і головним її результатом є контроль над усім ланцюжком виробництва – від сировини до готового продукту.
Горизонтальна	Підприємство починає виробляти нові товари, які споріднені первинно, але різні за технологією. Передбачає вихід підприємства на паралельний ринок послуг та у нові сфери бізнесу, які пов'язані із задоволенням потреб вже існуючих споживачів(клієнтів) підприємства. Підприємство, що виготовляє певний вид товару або послуги, може отримати інформацію від своїх споживачів щодо необхідності в інших видах товарів та послуг і користування цією можливістю. Перевагою даного виду диверсифікації є ефект синергізму – сукупність видів діяльності дає значніший ефект, ніж окремі види діяльності.
Конгломеративна	Підприємство починає виробляти абсолютно нові товари, які жодним чином не пов'язані з основною діяльністю підприємства та ринками збуту. Такий вид диверсифікації є найбільш затратним, дозволити таку диверсифікацію можуть лише великі підприємства.

Джерело: складено автором на основі [12, 40, 53]

Загалом розвиток бальнеологічних курортів є важливим складником модернізації регіональних туристичних систем України, особливо Західного макрорегіону. Пов'язано це з пріоритетним значенням у функціонуванні відповідних дестинацій саме природно-ресурсного напрямку, який у цьому разі здатний не лише задовольнити пізнавальні потреби туристів, а й допомогти їм одночасно зміцнити своє здоров'я. З іншого боку, дестинації у вигляді бальнеологічного курорту є переважно монопрофільними, і,

наприклад, у разі вичерпання запасів природних ресурсів вони досить швидко переходять у стан занепаду [39].

Отже, для гарантування сталого розвитку бальнеологічні курорти мають володіти не лише бальнеолікувальним потенціалом, а й можливостями для організації різних видів туризму, хорошою базою закладів розміщення та харчування. Усе це в майбутньому може дати змогу зберегти стабільність системи відповідної дестинації і мінімізувати ризики функціонування відповідної регіональної туристичної системи [95]. Модернізація повинна бути прерогативою в діяльності закладів санаторно-курортної сфери. Санаторно-курортне господарство України потребує змін та адаптації до вимог встановлених стандартів, з метою подальшого виходу на світові ринки.

При розробці напрямів модернізації санаторно-курортного господарства, на нашу думку, необхідно враховувати досвід країн-лідерів у цій сфері і впроваджувати процеси модернізації у вітчизняних умовах. Модернізація санаторно-курортного господарства передбачає впровадження нових напрямів та методів ефективного розвитку санаторно-курортних закладів, що може стимулювати динамічний розвиток як санаторно-курортної сфери регіону, так і окремих підприємств, які взаємодіють між собою.

На нашу думку, розвиток санаторно-курортного господарства, особливо в умовах модернізації, має базуватися на таких принципах як комплексність, інноваційність, сталий розвиток, доступність та орієнтування на потреби споживачів. З огляду на це, нами розроблена схема принципів та напрямів модернізації санаторно-курортного господарства (рис.1.4).

Принцип комплексності передбачає обов'язкову модернізацію усіх елементів (оздоровчі заклади розміщення, громадські заклади харчування, транспортна інфраструктура, культурно-дозвіллеві заклади, місцева та супутня інфраструктура) санаторно-курортного господарства як єдиного цілого. Безумовно, модернізація не повинна стосуватися лише одного з елементів, адже санаторно-курортне господарство – це пряма або опосередкована взаємодія всіх його учасників.

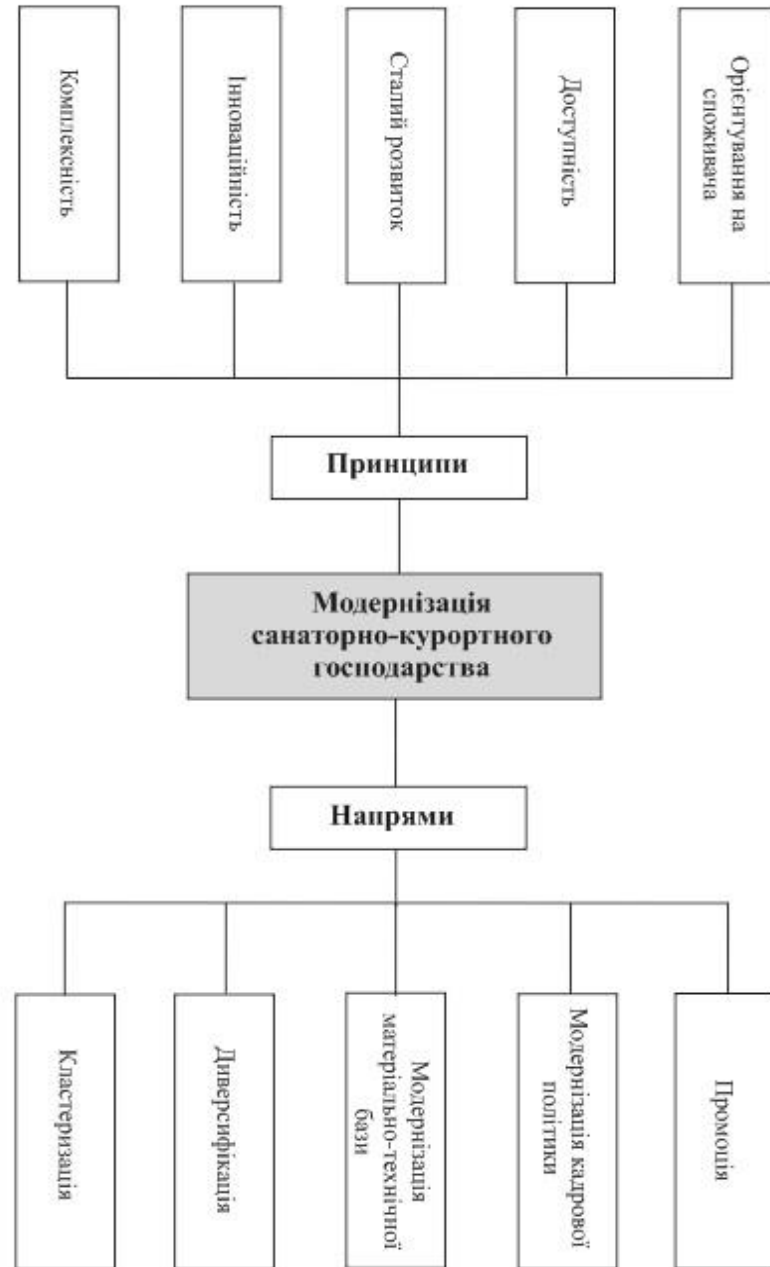

Рис. 1.4 Принципи та напрями модернізації санаторно-курортного господарства. Розроблено автором

Принцип інноваційності полягає у розробці та впровадженні нових товарів та послуг санаторно-курортного спрямування, а також освоєнні нових технологій та методик надання лікувально-оздоровчих послуг. Варто зауважити, що інновації можуть виступати своєрідним каталізатором економічного розвитку як окремих санаторно-курортних закладів та

курортів, так і регіону в цілому.

Принцип сталого розвитку ґрунтується на раціональному використанні та збереженні запасів унікальних природних рекреаційних ресурсів. Санаторно-курортне господарство, яке вимагає використання значного запасу природних мінеральних вод, не повинно бути збитковим та завдавати шкоди природним територіям. Отож, важливим аспектом даного принципу є досягнення еколого-збалансованого використання природних ресурсів [124].

Принцип доступності передбачає забезпечення рівного доступу та можливостей в отриманні санаторно-курортних послуг різних верств населення незалежно від віку, фінансових можливостей та інших ознак.

Принцип орієнтування на споживачів є ключовим критерієм процесу обслуговування рекреантів та надання санаторно-курортних послуг. Варто зауважити, що вивчення споживачів, їх основних потреб та мотивів є критично важливим для санаторно-курортних закладів націлених на успішну діяльність, розширення кола потенційних клієнтів та отримання прибутку.

Основними напрямками модернізації санаторно-курортного господарства є кластеризація, диверсифікація, модернізація кадрової політики, модернізація матеріально-технічної бази та промоція.

Напрямок кластеризації передбачає об'єднання зусиль санаторно-курортної, туристичної та дотичної інфраструктури з метою прискореного стратегічного розвитку курорту та регіону на регіональному, національному та міжнародному ринках. Власне, головним завданням кластеризації є підвищення рівня конкурентоздатності як окремих закладів, так і регіону в цілому у довгостроковій перспективі.

Напрямок диверсифікації ґрунтується на розробці та впровадженні нових або дотичних товарів та послуг санаторно-курортної сфери, спрямованих на збереження рівня конкурентоздатності закладів. Безумовно, даний напрям надає можливість закладам триматися на належному рівні за рахунок розширення асортименту товарів та послуг, особливо у низький сезон та кризові періоди.

Модернізація кадрової політики є одним із головних напрямів успішної діяльності закладів санаторно-курортного господарства. Як відомо, рівень професійних знань, вмінь та навиків обслуговуючого персоналу формує позитивний імідж закладу і, відповідно низький рівень професійної кваліфікації працівників чинить згубний вплив на економічну діяльність.

Модернізація матеріально-технічної бази – пріоритетний напрям функціонування санаторно-курортних закладів. Безумовно, успішний та ефективний розвиток санаторно-курортних закладів неможливий без сучасних будівель, обладнання, засобів та предметів праці, які безпосередньо використовуються в процесі обслуговування та надання лікувально-оздоровчих послуг, адже стан матеріально-технічної бази значною мірою впливає на прибутковість закладу.

Промоція – ефективний напрям просування послуг санаторно-курортного господарства як на регіональному та національному, так і міжнародному на різних ринках. Зауважимо, що здійснити оцінку ефективності впливу реклами на потенційного споживача можливо через кінцеві дії людини, яка приймає рішення про придбання рекламованої послуги [85] або відмову від неї.

На нашу думку, модернізаційна парадигма регіонального розвитку туризму, що базується на інноваційному розвитку, інфраструктурному оновленні та безпековому складнику, може бути застосована для обґрунтування засад регулювання процесів функціонування як регіональних туристичних систем загалом, так і окремих їх елементів, у тому числі санаторно-курортного господарства.

Здійснений аналіз санаторно-курортного господарства дає змогу дійти висновку, що в Україні зростає розуміння того, що модернізація дасть можливість зробити принципово новий крок у його розвитку, поліпшити якість та рівень послуг, впровадити їх диверсифікацію, зорієнтувати зусилля на підвищення конкурентоспроможності, застосувати нові сучасні технології, що відповідають вимогам інноваційного розвитку.

Висновки до першого розділу

1. Охарактеризовано концепцію РТС у сучасній науці та встановлено, що в українській науці поняття «регіональна туристична система» набуває дедалі більшого поширення та вживання, однак у наявних дослідженнях все ще відсутнє з'ясування сутності цього поняття.

Визначено, що місце санаторно-курортного господарства у регіональній туристичній системі, не може бути чітко виокремленим. Відтак, санаторно-курортне господарство, поряд із туристичною, опосередковано туристичною та загальною інфраструктурою, слід відносити до інфраструктурної підсистеми регіональної туристичної системи. Поряд із цим, потрібно мати на увазі тісні взаємозв'язки предмету дослідження із ресурсною підсистемою.

2. Санаторно-курортне господарство є ключовим сектором на ринку рекреаційного туризму та складною територіальною соціально-економічною системою, суб'єкти якої взаємопов'язані між собою та покликані виконувати спільну функцію. Запропоновано схему зв'язків суб'єктів (заклади розміщування, харчування, культури та дозвілля, транспорт, лікувально-оздоровчі центри, інфраструктури) санаторно-курортного господарства.

3. Встановлено, що у системі санаторно-курортного господарства варто розрізняти оздоровчий туризм. Обґрунтовано, що оздоровчий туризм є більш ширшим поняттям, ніж лікувально-оздоровчий і включає в себе оздоровлення, профілактику та попередження виникнення хвороб за допомогою природних лікувальних факторів.

4. У зв'язку з особливостями функціонування регіональних туристичних систем у сучасних умовах, які характеризуються інтенсифікацією інтеграційних процесів, особливої актуальності набуває модернізаційна парадигма, що дає змогу більш повно реалізувати конкурентні переваги просторових суспільних систем.

На основі аналізу наукового доробку вітчизняних та зарубіжних учених

встановлено, що під модернізацією розуміються зміни, які відбуваються з об'єктами, шляхом осучаснення їхніх властивостей, які відповідають сучасним нормам.

У контексті розвитку регіональних туристичних систем модернізаційна парадигма має бути основою функціонування усіх їх підсистем та компонентів та повинна містити інноваційний, інфраструктурний та безпековий складники.

5. Розглянуто етапи становлення модернізаційної парадигми та її основні різновиди. Визначено, що сьогодні для України характерна неорганічна (вторинна) модернізація, яка передбачає детальне вивчення та запозичення певного досвіду більш розвинених країн. Зазначено, що модернізація не виключає інноваційний розвиток, а отже, санаторно-курортне господарство потребує розробки та впровадження інновацій та новітніх технологій, які спрямовані на збільшення ефективності діяльності закладів, розширення можливостей та вдосконалення процесу обслуговування. Впровадження інновацій повинно створити конкурентні переваги суб'єктів підприємницької діяльності в туризмі – від фірми-туроператора і санаторно-курортного закладу до регіону та країни в цілому.

6. Визначено, що ефективним методом модернізації, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність, є кластеризація. Кластерна форма організації туристичної діяльності на основі мережі стійких зв'язків між всіма учасниками ринку туристичних послуг приводить до створення особливої форми сукупного інноваційного продукту, що концентрує різноманітні наукові, технологічні і управлінські винаходи, трансформуючи їх в інновації, комерціалізація яких забезпечує досягнення конкурентних переваг.

7. Встановлено, що одним із перспективних методів модернізації є диверсифікація діяльності санаторно-курортних закладів. Аналізуючи науковий доробок вітчизняних та зарубіжних учених удосконалено та запропоновано визначення «диверсифікації» як процесу, спрямованого на

освоєння нових ринків та розширення асортименту товарів та послуг підприємства.

Основні наукові результати, що викладені у першому розділі дисертації, опубліковані автором у працях [95, 96, 97, 103, 104, 112].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У САНАТОРНО-КУРОРТНОМУ ГОСПОДАРСТВІ РЕГІОНУ

Для вирішення поставлених завдань дисертаційного дослідження використано систему загальнонаукових та спеціальних методів, серед яких:

- аналіз та синтез – для огляду та вивчення інформаційних джерел, визначення та уточнення сутності основних понять, для деталізації об’єкта і предмету дослідження, виокремлення передумов та факторів розвитку санаторно-курортного господарства;
- системний підхід – для обґрунтування місця санаторно-курортного господарства в структурі регіональних туристичних систем;
- порівняльно-історичний метод – для вивчення основних етапів становлення модернізаційної парадигми та історичних аспектів розвитку регіонального санаторно-курортного господарства;
- статистичний аналіз – з метою дослідження сучасного стану та динаміки функціонування санаторно-курортних закладів та для оцінювання готовності санаторно-курортного господарства регіону до модернізаційних змін;
- групування – у процесі систематизації складників досліджуваних процесів;
- індексний метод – для оцінки регіональних відмінностей розвитку санаторно-курортного господарства та аналізу тенденцій у певному часовому проміжку;
- описовий – для опису загальних статистичних даних;
- ситуаційний аналіз (SWOT-аналіз) – для виявлення зовнішніх та внутрішніх факторів розвитку санаторно-курортного закладу;
- порівняльний аналіз – для обґрунтування тенденцій та особливостей діяльності санаторно-курортних закладів;
- програмно-цільовий – для обґрунтування положень стратегії розвитку

- санаторно-курортного господарства регіону;
- просторовий аналіз – для виявлення особливостей розміщення санаторно-курортних закладів регіону;
  - графічний та картографічний методи — для відображення просторової структури досліджуваних процесів і явищ;
  - прогнозування – для формування авторських рекомендацій модернізаційних процесів та подальшого розвитку санаторно-курортного господарства регіону.

Розглянемо детальніше сутність кожного із використаних методів.

Аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення належать до загальнонаукових методів наукового дослідження, що мають універсальний характер застосування, але потребують урахування особливостей конкретних об'єктів дослідження [76]. *Аналіз і синтез*, як методи наукового пізнання, органічно взаємопов'язані й взаємозумовлені. Аналіз передбачає роздроблення цілого на складові елементи, тобто виділення ознак предмету для вивчення їх окремо як частини єдиного цілого. Строго проведений аналіз є серйозною гарантією логічності викладу матеріалу дослідження. Синтез являє собою з'єднання отриманих при аналізі частин у єдине ціле [42]. Особливістю *індукції й дедукції*, як методів пізнання дійсності, є перехід знання про конкретне й окреме в знання про загальне й навпаки. Індукція–метод пізнання, згідно з яким на підставі висновків про часткове роблять висновки про загальне. Дедукція – це метод пізнання, що базується на висновках із загальних положень [91]. *Узагальнення* – це метод пізнання, на підставі якого встановлюють загальні властивості і ознаки об'єктів завдяки логічному процесу переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання [125].

Системний підхід є одним з важливих механізмів, що забезпечують інтеграцію наукових знань [42]. Системний підхід – це вивчення туристичних об'єктів, які трактуються як складні і (або) великі системи. Найпростіше, робоче поняття системи: це взаємопов'язана множина

елементів, яка утворює певну цілісність. Кожна система характеризується такими рисами: а) складається з множини елементів; б) має множину системоутворювальних відношень; в) взаємопов'язані групи елементів і групи груп формують підсистеми певної системи; г) характеризується певною цілісністю і новими рисами цілісності; ґ) сукупність підсистем системи разом із зв'язками між ними утворює її структуру; д) має свою одну або декілька надсистем; е) виконує властиву їй одну або декілька зовнішніх функцій [122].

Не менш поширеним і ефективним методом дослідження проблем теорії і практики туризму є метод *порівняльного аналізу*. Порівняльний аналіз має певні переваги, серед яких – варіативність і багаторівневність, всебічність і ґрунтовність, що дає змогу уточнити існуючі та виявити нові тенденції, закономірності та перспективи розвитку туризму [17].

Сутність *порівняльно-історичного методу* полягає у тому, що головна увага приділяється вивченню історичних аспектів (походження, розвиток), подібних та відмінних ознак [91].

Прогнозування, як метод наукового пізнання, полягає в передбаченні майбутнього етапу процесу, явища, предмета на підставі аналізу його минулого й сучасного [91]. Одним з ефективних засобів для організації прогнозування розвитку туризму в регіоні, що поєднує як якісний, так і кількісний підходи, є метод сценаріїв. Сценарій – це опис (картина) майбутнього, складений з урахуванням правдоподібних пропозицій. Використання сценарного прогнозування у розвитку туризму в умовах ринку здатне забезпечити: краще розуміння ситуації, його еволюції; оцінку потенційних загроз; виявлення сприятливих можливостей; виявлення можливих і доцільних напрямків туристичної діяльності в регіоні; підвищення рівня адаптації до змін зовнішнього середовища [185].

Статистичний аналіз – аналіз статистичних даних про масові явища та процеси в соціально-економічній сфері, природі, науці, техніці з метою встановлення закономірностей стану та розвитку цих явищ та процесів,

зв'язку між ними, структурних зрушень, їх прогнозування [32]. Вагоме джерело інформації про розвиток туризму та санаторно-курортного господарства – Державна служба статистики України та Головне управління статистики Львівської області. На сайтах та у статистичних щорічниках розміщені основні статистичні дані про розвиток туризму та санаторно-курортного господарства.

Метод *групування* покладено в основу зведення первинного статистичного матеріалу – це процес утворення однорідних за найістотнішими ознаками груп [173]. Метод групування, що використовуються в туризмі, є найважливішим засобом узагальнення статистичної інформації, основою статистичного аналізу й використання системи показників. Без утворення груп неможливо дати характеристику явищ, що вивчаються, наприклад, неможливо дослідити закономірності розвитку туризму в регіонах, якщо туристичні підприємства не поєднані в групи за видами діяльності, за формами власності тощо [134].

До найпопулярніших загальнонаукових методів належить *описовий метод*, часто супроводжений використанням загальної статистики. Цей метод використовується в процесі опрацювання статистичних даних [76].

Ситуаційний аналіз (SWOT-аналіз) – метод стратегічного планування, що полягає що полягає в розділенні чинників і явищ на чотири категорії: Strengths (сильні сторони), Weaknesses (слабкі сторони), Opportunities (можливості), Threats (загрози) [218]. Цей метод застосовується для визначення можливостей розвитку туризму на певній території [76].

Для туристичних досліджень важливим залишається метод *просторового аналізу*, основним завданням якого є виявлення особливостей розміщення туристичних об'єктів, пошук закономірностей розвитку туризму на різних територіях і розробка рекомендацій з поліпшення обслуговування, перспектив розвитку й охорони навколишнього середовища у районі пріоритетного розвитку туризму [76].

Графічні методи (графіки, схеми, діаграми) дають змогу отримати

синтезоване уявлення про досліджуваний об'єкт і водночас наочно показати його складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів [91].

Картографічний метод дослідження – це один із сучасних наукових методів, пов'язаних з використанням карт як найповніших джерел інформації про зображення на карті, об'єкти для опису, аналізу та пізнання картографованих явищ для здобуття нових знань і характеристик, вивчення їх просторових взаємозв'язків, прогнозу їх розвитку [16]. Картографічний метод – це систематизація й узагальнення результатів географічних досліджень у формі картографічних моделей, карт, картосхем. Саме карта відіграє важливу роль у дослідженні просторових закономірностей тих чи інших явищ, її складання – це ще і важливий підсумок географічних досліджень. Карта в свою чергу призначена для наукового та практичного відображення явищ, об'єктів, для ілюстрації, а також навчальних цілей [76].

У нашому дослідженні модернізація трактується як процес, який спрямований на оновлення та осучаснення об'єктів, шляхом удосконалення їхніх властивостей для відповідності їх сучасним нормам. Модернізацію санаторно-курортного господарства ми досліджували на чотирьох рівнях (держави, регіону, курорту і закладу). Методологія дослідження базується на спільності умов зовнішнього середовища функціонування санаторно-курортного господарства на різних територіальних рівнях, у тому числі й окремих закладів. Із цієї точки зору можливим є виокремлення спільних проблем функціонування санаторно-курортної сфери України, що можуть бути вирішеними шляхом модернізації. З огляду на це, на основі дослідження були обґрунтовані напрями модернізації, які можуть бути втілені у діяльності санаторно-курортного господарства через впровадження цільових заходів та розроблення програм (рис. 2.1).

Окремі напрями модернізації впроваджені на рівні санаторно-курортних закладів смт Східниця Львівської області, зокрема санаторію «Східницькі Карпати» та підприємства «Стожари» ГОІ «Велес». Розроблені

модернізаційні заходи є типовими і можуть бути запропоновані до впровадження в інших курортах України в період виходу із кризи, а також включені до державної та регіональних програм розвитку курортів.

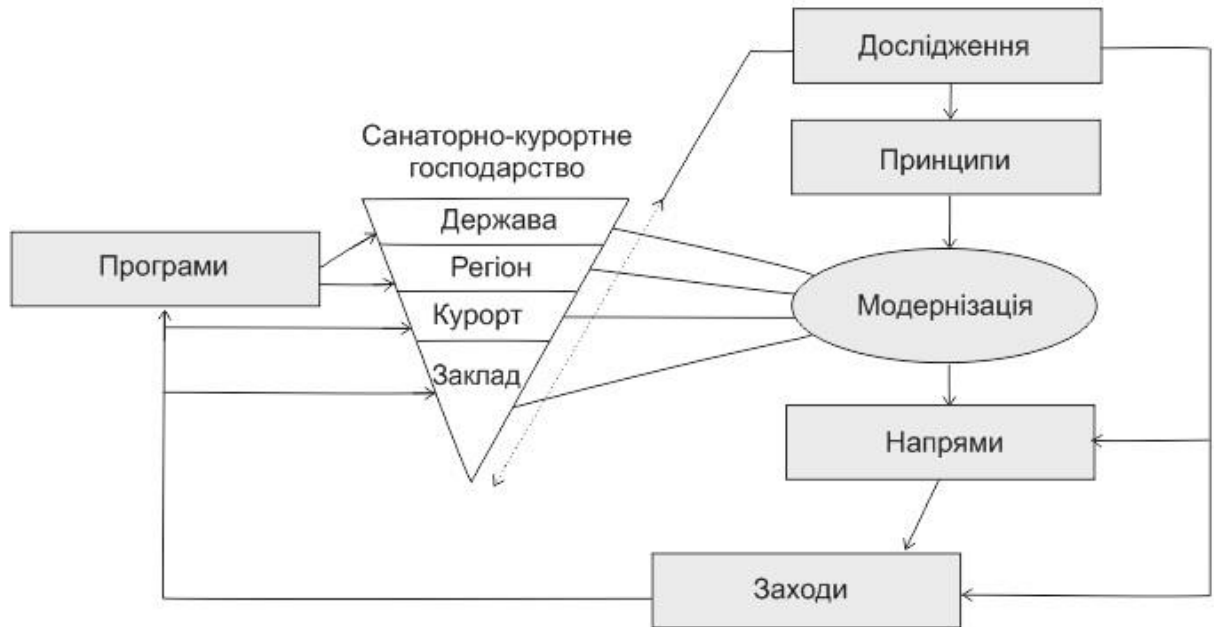

Рис. 2.1. Методологічні засади дослідження модернізації санаторно-курортного господарства. Розроблено автором

Дослідження модернізації санаторно-курортного господарства є складним багатоетапним процесом, який передбачає підбір правильної методики. Завдяки правильно підібраній методиці можливо проаналізувати сучасний стан, визначити основні напрями та шляхи модернізації, а також прогнозувати подальший розвиток санаторно-курортного господарства.

Вважаємо, що вивчення модернізаційних процесів санаторно-курортного господарства регіону доцільно проводити у вісім етапів (рис. 2.2).

Перший етап (жовтень 2018 р. – грудень 2018 р.) передбачає аналіз санаторно-курортного господарства як елемента регіональної туристичної системи. Відтак, основними методологічними прийомами є збір, аналіз та опрацювання літературних джерел щодо теоретико-методологічних та прикладних проблем розвитку різних елементів регіональних туристичних

систем, а також узагальнення ідей вітчизняних та іноземних вчених.

Проаналізовано літературні джерела, наукові праці вітчизняних та іноземних науковців, публікації в засобах масової інформації, які характеризують сучасний стан санаторно-курортного господарства регіональних туристичних систем.

Рис. 2.2. Методика дослідження модернізаційних процесів у санаторно-курортному господарстві регіону. Розроблено автором

Проведена на першому етапі дослідницька робота дозволила визначити тему, мету, об'єкт та предмет дослідження, сформулювати завдання,

узагальнити наукові підходи щодо аналізу предмету дослідження.

Другим етапом (лютий 2019 р. – червень 2019 р.) є обґрунтування модернізаційної парадигми розвитку санаторно-курортного господарства. Було зібрано, систематизовано та оброблено інформацію щодо модернізаційної парадигми розвитку санаторно-курортного господарства. Також було проаналізовано та обґрунтовано основні хронологічні межі становлення модернізаційної парадигми. За допомогою графічного методу схематично представлено принципи та напрями модернізації санаторно-курортного господарства.

Третій етап (липень 2019 р. – серпень 2019 р.) передбачає визначення передумов та факторів розвитку санаторно-курортного господарства. У процесі аналізу були визначені основні передумови та фактори, які безпосередньо впливають на розвиток та формування санаторно-курортного господарства.

За допомогою статистичного та порівняльного методів проаналізовано захворюваність населення, доходи, основні демографічні показники та встановлено вплив цих чинників на розвиток та діяльність санаторно-курортних закладів. Для відображення динаміки показників використано графічний метод.

Четвертий етап (вересень 2019 р. – серпень 2020 р.) присвячений оцінюванню стратегічного потенціалу розвитку санаторно-курортного господарства регіону, аналізу сучасного стану ринку санаторно-курортних послуг, а також виокремленню основних проблем функціонування санаторно-курортних закладів. Даний етап пов'язаний з проведенням статистичного аналізу і прогнозової оцінки з метою визначення рівня готовності санаторно-курортного господарства регіону до модернізаційних змін. На основі офіційних даних Державної служби статистики України було оброблено, систематизовано та розраховано абсолютне та відносне відхилення основних показників туристичної діяльності. Опрацьовані дані представлено у вигляді таблиць. Для узагальнення статистичних даних підготовлено графічні

ілюстрації у вигляді діаграм (п. 3.2).

Для більш детального аналізу тенденцій розвитку санаторно-курортного господарства застосовано індексний метод. Для розрахунку індексів були використані чотири основні показники: кількість санаторно-курортних закладів; кількість місць у санаторно-курортних закладах; кількість осіб, що перебували у санаторно-курортних закладах; доходи санаторно-курортних закладів. За допомогою отриманих даних було розраховано сумарний індекс. Крім того, для узагальнення даних та відображення відмінності отриманих показників були розроблені картосхеми (за допомогою графічного редактора CorelDRAW) на яких числові значення індексів згруповані у групи та позначені різним кольором – послаблення кольору свідчить про зменшення показників.

На *п'ятому етапі* (вересень 2020 р. – травень 2022 р.) здійснено дослідження особливостей функціонування регіональної туристичної системи Львівської області у кризовий період. Було проаналізовано сучасний стан, тенденції розвитку та основні проблеми регіональної туристичної системи Львівської області у 2015-2021 роках. На основі даних Головного управління статистики у Львівській області систематизовано загальні показники туристичної діяльності Львівської області у 2015-2021 роках. Опрацьовані дані згруповано та подано у вигляді таблиць. За допомогою графічного методу побудовано графічні ілюстрації у вигляді діаграм.

На *шостому етапі* (листопад 2020 р. – лютий 2021 р.) дослідження здійснено аналіз територіальної організації санаторно-курортного господарства регіону. Проаналізовано зміну адміністративно-територіального поділу та її вплив на територіальну організацію санаторно-курортного господарства. З метою узагальнення та графічного відображення отриманих результатів розроблено картосхему (за допомогою графічного редактора CorelDRAW) територіальної організації санаторно-курортного господарства Львівської області.

Сьомий етап (березень 2021 р. – вересень 2021 р.) передбачає

виокремлення напрямів модернізації санаторно-курортного господарства курорту Східниця. Обґрунтовано положення стратегій розвитку санаторно-курортного господарства регіону. За допомогою методу SWOT-аналізу оцінено перспективи розвитку санаторію «Східницькі Карпати» Громадської організації інвалідів «Прометей» (сmt Східниця), а також розроблено практичні рекомендації та оптимальні напрями подальшого розвитку підприємства.

Восьмий етап (жовтень 2021 р. – травень 2022 р.) дослідження присвячений розробленню практичних рекомендацій щодо подальшого розвитку санаторно-курортного комплексу Східниці та регіону в цілому. На основі здійсненого аналізу ринку санаторно-курортного господарства та ряду досліджень визначені перспективні напрями модернізаційних заходів санаторно-курортного господарства. На цьому ж етапі було розроблено автобусну екскурсію та два оздоровчо-спортивні маршрути (2-денний та 3-денний, рис. А.1.).

Під час реалізації етапів дослідження було поступово проаналізовано розвиток та необхідність модернізації санаторно-курортного господарства на різних рівнях (від санаторно-курортного комплексу держави до окремих закладів). Сформована методика може бути застосованою для дослідження модернізаційних процесів у санаторно-курортному господарстві різних регіонів та курортів.

РОЗДІЛ 3

ПЕРЕДУМОВИ ТА ФАКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА

3.1. Передумови та фактори розвитку санаторно-курортного господарства Львівської області

У процесі дослідження розвитку санаторно-курортного господарства, передусім постає питання визначення його основних рушійних сил, якими є передумови та фактори.

Як галузь господарства і рід діяльності людини санаторно-курортне господарство відноситься до тієї групи галузей, що мають яскраво виражену ресурсну орієнтацію. Природні та історико-культурні чинники в поєднанні з вигідним географічним розташуванням є важливими передумовами розвитку регіонального санаторно-курортного господарства. Основу природного та історико-культурного потенціалу країни становлять такі об'єкти як національні та природні парки, заповідники, архітектурні пам'ятки, історичні пам'ятки, музеї, виставки та поодинокі витвори мистецтва [74].

Під передумовами слід розуміти сукупність природних можливостей території, які слугують підставою для розвитку санаторно-курортного господарства. Варто наголосити, що пріоритетною передумовою розвитку санаторно-курортного господарства країни є природно-рекреаційний потенціал, який поєднує в собі кліматичні умови, рельєф, природні мінеральні води, лікувальні грязі (пелоїди) та може бути використаний для лікування, оздоровлення, рекреації та відпочинку. Для санаторно-курортного господарства важливим є комплексне застосування усіх природних передумов.

Розглянемо детальніше історико-географічні передумови розвитку та природно-рекреаційний потенціал санаторно-курортного господарства Львівської області.

Історико-географічні передумови розвитку бальнеологічних курортів

Львівської області. Санаторно-курортне господарство України належить до одного з найдавніших видів рекреаційної діяльності. Вітчизняні бальнеологічні курорти добре відомі за межами країни. Історія розвитку санаторно-курортного господарства свідчить про те, що Україна має значний досвід у функціонуванні санаторно-курортних закладів на основі потужної матеріально-технічної бази та бальнеологічних запасів (мінеральні води та лікувальні грязі), які є одними з найбільших у Європі. Перші бальнеологічні курорти регіону виникли на мінеральних водах у Шкло (1576 р.), Великому Любені (1778 р.), Немирові (1814 р.), Трускавці (1827 р.), Моршині (1877 р.) [189].

Так, санаторно-курортна діяльність є важливим елементом системи охорони здоров'я України та одним із найдавніших видів туристичної діяльності. Активна розбудова бальнеологічних курортів Львівської області почалась у XIX-XX ст. Проте, перші документальні згадки про курорти Галичини датуються ще XVI-XVIII ст., зокрема, згадуються природні мінеральні джерела Великого Любена та Немирова. Однак лише на початку XIX ст. на території Галичини почали зводити лікарні, а найбільший розквіт бальнеології відбувався в міжвоєнний період. Карпати концентрували на своїх теренах майже половину відпочинкової міграції Польщі, а тому були найважливішим туристичним та оздоровчим регіоном держави. Оскільки лікування на курортах Західної України у порівнянні з іншими курортами було дешевшим, сюди приїздили туристи з Польщі, Чехії та інших країн. Сезонні виїзди на відпочинок відігравали значну господарську, соціальну й культурологічну роль [69].

У цей час лікувально-оздоровчий туризм мав особливе значення, оскільки цей вид туризму створював нові робочі місця та збільшував зайнятість населення. На бальнеологічних ресурсах у 1930-х рр. у Польщі діяло 95 оздоровниць (6 державних, 15 громадських, 6 комерційних, 23 малих приватних, 7 кліматичних громадських курортів, а також 38 купальних і кліматичних комерційних станцій), із яких 65 (71 %) – у Галичині [69, 214].

Це ще сильніше підкреслювало значення оздоровчо-туристичних об'єктів в економіці регіону. Там знаходилися 12 курортів державного значення різних форм власності та 3 кліматичні станції державного значення, а також 21 малий приватний курорт і 24 кліматичні комерційні станції. Загалом у міжвоєнній Польщі зареєстровано 956 відпочинкових місцевостей, із яких 477 (49,9 %) у Галичині [69, 215]. Проте після Другої світової війни більшість курортів припинили своє існування або були перепрофільовані у госпіталі для поранених.

У післявоєнний період курорти Галичини почали відбудовувати за кошти масштабних інвестицій. Таким чином, курортництво в Галичині набуло широкого розмаху. Завдяки приватним підприємцям, громадським організаціям та владі всіх рівнів у Галичині було побудовано розвинуту туристичну та оздоровчу інфраструктуру [69]. Для цього періоду характерним була активна державна політика направлена на розвиток та функціонування санаторно-курортного господарства. Санаторно-курортне господарство зазнало значного розквіту, проводилися активні заходи, пов'язані з освоєнням нових територій та курортів, здійснювалися роботи, спрямовані на реконструкцію та розвиток курортів. Серед основних переваг санаторно-курортного господарства того часу – доступність санаторно-курортного лікування та надання безкоштовних або пільгових путівок на лікування у санаторно-курортних закладах.

Після набуття Україною незалежності розпочався новий етап розвитку санаторно-курортного господарства. Українські курорти зіткнулися із значними проблемами, зокрема, із повною відсутністю державного фінансування. Система надання безкоштовних або пільгових путівок для оздоровлення, що здійснювалася на основі діяльності профспілок, була зруйнована. Ця ситуація негативно вплинула на діяльність санаторно-курортної сфери. Динаміка показників відвідування та обслуговування сфери санаторно-курортного господарства зазнала негативних тенденцій. Всі спеціалізовані санаторії перейшли, в основному, на сезонний характер

роботи, при цьому багато з них згорнули свої лікувальні бази і почали переходити в розряд закладів відпочинку з низьким рівнем сервісного обслуговування. Через відсутність контролю почали з'являтися нові заклади (бази відпочинку з лікуванням, центри здоров'я і т.д.), що мають слабку медичну базу і некваліфікований персонал [189].

Аналіз наукових джерел щодо становлення санаторно-курортної справи в Україні дає підстави виділити чотири основні періоди:

1. XV-XVIII ст. – період зародження санаторно-курортної справи на території Львівської області. Період характеризується першими згадками про сучасні бальнеологічні курорти та цілющі властивості територій, зокрема, курорти Моршин, Немирів та Великий Любінь;
2. XIX ст. – період становлення бальнеологічних курортів та підходів до їх використання. Для цього періоду характерним було зародження та розвиток таких курортів як Трускавець, Моршин, Шкло та Великий Любінь;
3. XX ст. – 1991 р. – період розквіту курортів, активної розбудови санаторно-курортних закладів (санаторіїв, пансіонатів, дитячих оздоровчих закладів) та нових методів лікування (озокерит). Виникнення бальнеологічних курортів Східниця та Розлуч. У цей період українські курорти стають відомими далеко за межами країни;
4. Із 1991р. до сьогодні – сучасний період розвитку бальнеологічних курортів Львівської області.

Слід зазначити, що історія становлення західноукраїнських курортів свідчить про значний досвід санаторно-курортного господарства. Розвиток лікувально-оздоровчого туризму має тривалу історію та успішно розвивається у Карпатському регіоні.

Кліматичні ресурси. Кліматичні ресурси є складовою природно-рекреаційного потенціалу та безпосередньо впливають на розвиток санаторно-курортного господарства регіону та рекреаційну діяльність.

Кліматичні умови регіону різноманітні та посилюють особливе значення

окремих рекреаційних територій з унікальними мікрокліматичними умовами. До прикладу, особливе повітря курортів гірської частини регіону підходить для організації аеротерапії (повітряні ванни, тривале перебування на свіжому повітрі). Санаторно-курортні заклади регіону спеціалізуються на наданні такого виду оздоровлення в поєднанні з іншими процедурами, залучаючи значний потік туристів.

Клімат Львівщини помірно-континентальний, з м'якою зимою, зяжкою вологою весною, теплим дощовим літом і відносно сухою теплою осінню. Для холодного періоду характерна похмура погода, туман і відлиги, при яких пересічна добова температура піднімається до $+5\text{ }^{\circ}\text{C}$ і вище. В літній період діяльність циклонів затихає, температурний режим стає більш стійким. Найтепліший місяць – липень, пересічна температура становить $+17\dots+18\text{ }^{\circ}\text{C}$, найхолодніший січень ($-4\dots-6\text{ }^{\circ}\text{C}$) [150].

Гірська частина регіону характеризується прохолодним та вологим кліматом. Кліматичні умови Карпат різноманітні і відрізняються значною нестабільністю по висоті, площі і часі; характерна вертикальна зональність. У привододільній частині умови більш суворі, в Передкарпатті дещо м'якші. Середня температура повітря в Передкарпатті становить $+7\dots+8\text{ }^{\circ}\text{C}$, в гірських районах Карпат – $+3\dots+6\text{ }^{\circ}\text{C}$. Амплітуда місячних температур коливається від $+20$ до $+24\text{ }^{\circ}\text{C}$, а з підняттям в гори – знижується [150].

З урахуванням вищевикладеного можемо дійти висновку, що регіон належить до одного з найбільш сприятливих місць для організації рекреаційної діяльності.

Рельєф. Рельєф є значною передумовою рекреаційного потенціалу, що впливає на рекреаційну спеціалізацію регіону. Важливою особливістю рельєфу Львівської області є гори, які передбачають розвиток рекреаційної діяльності різного виду (оздоровчі прогулянки, теренкур, туристичні походи різної категорії складності, скандинавська ходьба, збір грибів, ягід, лікарських рослин тощо) у поєднанні із санаторно-курортною діяльністю. Унікальність природно-рекреаційних ресурсів регіону формує надійну основу

для розвитку санаторно-курортної діяльності – лікування, оздоровлення, відпочинку та рекреації.

Варто зазначити, що не менш важливим фактором формування рекреаційної діяльності регіону є багаті історико-культурні ресурси. Саме ця група ресурсів має такі специфічні особливості, як екскурсійне значення, незалежність від кліматичних умов, атрактивність, мальовничість, і становить пізнавальний інтерес для мешканців міста та може використовуватись задля рекреаційного розвантаження освоєних ділянок та урізноманітнення туристичної діяльності [86]. Регіон посідає перше місце в Україні за кількістю унікальних історико-культурних об'єктів – 3934 сакральних пам'яток архітектури, пам'яток історії, містобудування, архітектури та монументального мистецтва [183]. Основна частина об'єктів (2313) зосереджена у Львові, який за їх кількістю та різноманітністю займає перше місце в державі і внесений рішенням ЮНЕСКО до переліку найцінніших міст світу [150].

В області функціонують історико-культурні заповідники, які містять пам'ятки архітектури, історії, археології, мистецтва, музеї, театри та інше. До них можна сміливо віднести і промислові об'єкти, які мають певну туристичну цінність (закинуті шахти, старі місця нафтовидобутку, солеваріння, гутного виробництва тощо) [150].

Так, наявність багатого природно-ресурсного потенціалу та історико-культурних ресурсів, а також особливості географічного розміщення є основною передумовою для організації та розвитку санаторно-курортного господарства регіону.

Природні мінеральні води. Основними природними мінеральними ресурсами Львівської області є води різного складу та властивостей, але найбільше поширені води без специфічних компонентів, з підвищеним вмістом органічних речовин типу «Нафтуса» та сульфідні (сірководневі). Мінеральні підземні води Львівщини є важливим елементом регіональних ресурсів, репрезентовані близько 60-ма родовищами з балансовими запасами

5,4 тис. м³/добу, із них 21 родовище експлуатують. Особливо інтенсивно використовують мінеральні води Передкарпаття (курорти Трускавець, Моршин і Шкло), Бескидського низькогір'я (Східниця і Верхнє Синьовидне) та Розточчя й Опілля (Немирів, Великий Любінь і Розділ) [150]. Природні мінеральні води Львівщини використовують як для зовнішнього, так і внутрішнього застосування.

Зазначимо, що з лікувальною ціллю курорти Львівської області також використовують торфові лікувальні грязі (пелоїди). Лікувальні грязі мають вигляд однорідної тонкодисперсної маси з певними тепловими та фізико-хімічними властивостями. У Львівській області поширені й обмежено використовуються торфові лікувальні грязі, утворення яких відбулося внаслідок заростання (зоторфовування) водойм і заболочених ґрунтів [150]. Найціннішими вважаються гіпсові і купоросні торфи з мінералізованим (понад 2 г/л) грязьовим розчином [195], даний вид природних лікувальних ресурсів використовується обмежено. До найвідоміших родовищ торфових грязей належать: Великий Любінь, Шкло та Моршин. Найбільшим родовищем Львівщини вважається Моршинське, запаси лікувальних грязей якого оцінюються у 239 тис. м³. Пелоїди даного родовища є високомінералізованими, з добре розкладеним торфом (питома вага – 1,14 г/см³, вологомiсткість – 71%) [195].

Санаторно-курортне господарство є достатньо складною соціально-економічною системою, яка піддається впливу різних факторів. Для ефективної організації санаторно-курортної діяльності важливою є наявність сприятливих факторів, які мають значний вплив на успішний розвиток санаторно-курортної діяльності. Окрім того, наявність таких факторів сприяє покращенню рівня конкурентоспроможності курортів і призводить до лiдерства окремих регіонів у санаторно-курортному господарстві, і, навпаки, небажані фактори знижують туристичний потік [159]. Врахування факторів є необхідним для організації санаторно-курортного господарства (рис. 3.1).

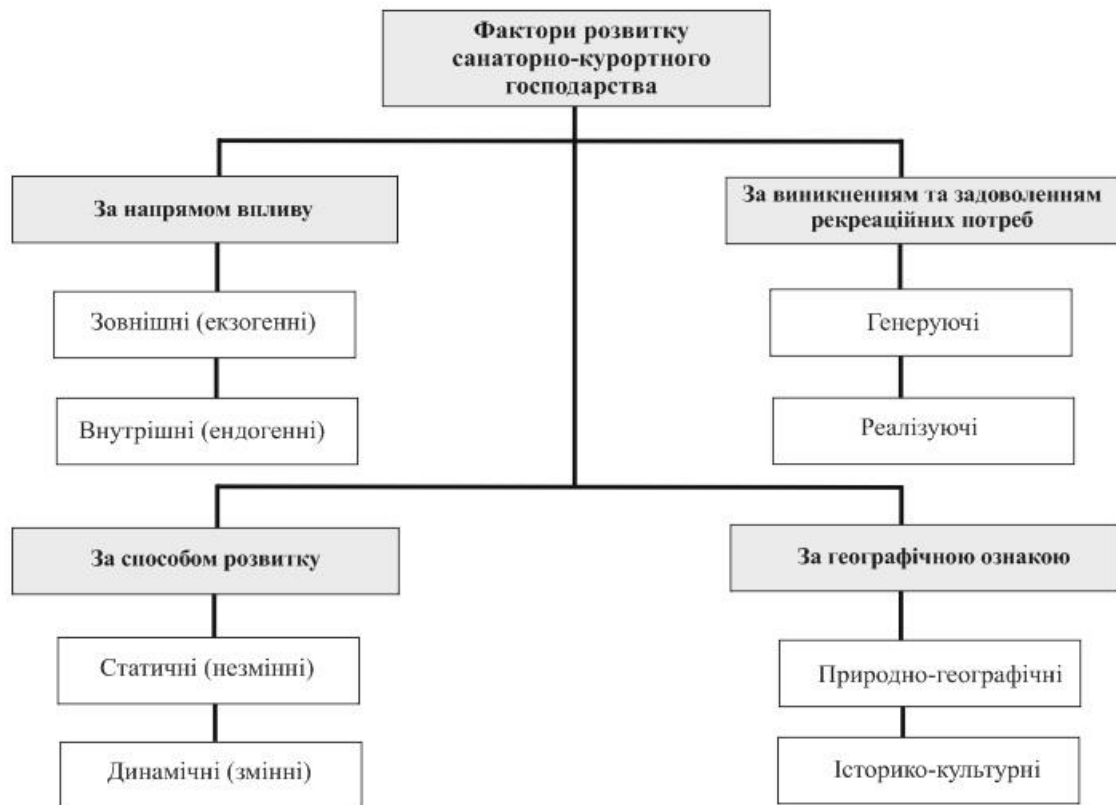

Рис.3.1. Фактори розвитку санаторно-курортного господарства. Джерело: розроблено за змістом [190, 194] та доповнено автором

Питання факторів розвитку туризму розглянуто у працях багатьох українських та іноземних вчених. Так, в наукових колах висувуються твердження, що основні фактори, які впливають на розвиток туризму та санаторно-курортного господарства можна поділити на дві групи: зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні).

У рамках свого дослідження, А. Солодовник визначає, що зовнішні (екзогенні) фактори впливають на розвиток туризму за допомогою демографічних і соціальних змін; економічного і фінансового розвитку; змін політичного і правового регулювання; технологічних змін; торгового розвитку; транспортної інфраструктури і безпеки подорожей. Загалом, до найважливіших факторів можемо віднести: демографічні, соціальні, економічні, політичні та екологічні [170].

Серед внутрішніх (ендогенних) факторів розвитку туристичної галузі А. Солодовник виділяє :

- природно-географічні особливості, кліматичні умови, природні ресурси;
- економічна ситуація;
- внутрішня політика;
- політична стабільність;
- суспільний лад, рівень розвитку продуктивних сил, структура і рівень добробуту населення;
- стан розвитку туристичної інфраструктури, транспортних мереж;
- освітній та культурний рівень населення [93, 170].

Крім того, низка науковців пропонують ще одну класифікацію факторів: статичні та динамічні. Статичні – це незмінні та постійні фактори. До них можна віднести природно-географічне положення, природно-рекреаційні та культурно-історичні фактори. Динамічні – це фактори, що піддаються змінам. Сюди належать: економічні (рівень доходів населення), політичні (політична ситуація в країні), соціально-демографічні (підвищення рівня добробуту населення, зростання чисельності населення, вікова структура населення, збільшення числа міських жителів, збільшення тривалості оплачуваних відпусток), культурні та міжнародні [151].

Досить вдалий підхід до класифікації факторів пропонує О. Чеченя, розділивши фактори за виникненням та задоволенням рекреаційних потреб на дві групи – генеруючі та реалізуючі. На думку автора, фактори генеруючі потребу у створенні турпродукту охоплюють рівень соціально-культурного (потреби людей у відновленні фізичних та духовних сил організму, у спілкуванні, потреби у фізичному, духовному та інтелектуальному самовдосконаленні, потреби у подорожуванні) та економічного розвитку (рівень життя населення у країнах, регіонах, що генерують туристичні потоки), якість життя населення (рівень доходів та заощадження населення, наявність вільного часу, забезпеченість житлом тощо) [194].

Реалізуючі фактори охоплюють безпеку регіону, країни (політична стабільність, ймовірність виникнення стихійних лих та природних катаклізмів, відношення місцевого населення до туристів, криміногенна ситуація в регіоні), кліматичні умови (річна кількість опадів, кількість сонячних днів у році, середньорічна та середньодобова температура повітря, сезонні особливості клімату), пам'ятки природи, бальнеологічні ресурси, естетичні властивості ландшафтів, рельєф території, унікальність флори та фауни характерної для даної території), історико-культурні (пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографічні пам'ятки та пам'ятки народної творчості, сучасне мистецтво) ресурси, а також розвиток інфраструктури регіону (транспортна інфраструктура, комунікаційні системи та засоби зв'язку, комп'ютерні системи бронювання, засоби розміщення та харчування) [194].

Зосередимо свою увагу на основних, на нашу думку, факторах, що впливають на розвиток санаторно-курортного господарства, серед яких економічні, політичні, соціально-демографічні, науково-технічні (інноваційні), інфраструктурні, екологічні, сезонність.

Так, до економічних факторів можемо віднести коливання курсу національної валюти відносно валют інших країн, оподаткування [11], рівень доходів населення, податкова політика, збільшення в споживчому кошику населення частки різних послуг, у тому числі й туристичних [151]. Оскільки туризм є одним із перспективних видів економічної діяльності, можемо стверджувати, що саме економічні фактори мають безпосередній вплив на розвиток туризму та санаторно-курортного господарства.

Зазначимо, що функціонування та розвиток санаторно-курортного господарства є достатньо чутливими до економічної ситуації в державі. Рівень та темпи інфляції, зменшення рівня реальних доходів населення, коливання курсу валют, підвищення цін на санаторно-курортні послуги – все це негативно впливає на стан санаторно-курортного господарства. Рівень доходів населення є ключовим критерієм вразливості туристичної галузі, так

як його збільшення має пряму залежність від туристичних поїздок [19]. У міру зростання рівня цін зменшується попит на санаторно-курортні послуги.

Оподаткування туристичного бізнесу є важливим джерелом податкового доходу для держав усього світу; має істотний вплив на загальний добробут країни, тому він здається порятунком для урядів, які зіштовхуються з бюджетними обмеженнями і дефіцитом [18]. Отже, рівень економіки держави впливає не лише на доходи громадян, але також надає можливості (якщо економіка досить розвинута) для покращення інфраструктури та матеріально-технічної бази.

Варто зазначити, економічні фактори як і будь-які інші фактори можуть мати як позитивний, так і негативний вплив. Відтак, до числа позитивних факторів можемо віднести: збільшення ВВП, обсягів споживання, сукупного попиту, капіталу, інвестицій, збільшення реального доходу, стабільність валюти. До негативних – економічна криза, збільшення рівня безробіття населення, зниження заробітної плати, зростання цін (інфляція), зниження купівельної спроможності населення та ін. [48, 84].

Санаторно-курортне господарство має доволі хороші перспективи розвитку, оскільки з кожним роком зростає попит на послуги санаторно-курортного лікування, а отже, збільшується частка потенційних клієнтів, котрі бажають покращити власне здоров'я, оздоровитися та просто відпочити. Ця сфера є однією з найбільш вигідних та високоприбуткових. Варто зазначити, що стабільна фінансова ситуація та збільшення рівня доходів населення є значним фактором не лише для розвитку санаторно-курортного господарства, але й туризму загалом.

У рамках вивчення політичних факторів більшість авторів виділяють ті, які мають найбільший вплив на індустрію туризму. Це, зокрема, політична ситуація та її стабільність, міжнародне туристичне співробітництво та державна політика в сфері туризму. Політична стабільність має значний вплив на розвиток санаторно-курортного господарства, проте вона не є рушійною силою розвитку, а лише створює передумови для впливу на

санаторно-курортне господарство інших політичних чинників [198]. Політична стабільність, відсутність конфліктів та політична культура регіону надають можливість для створення привабливої та безпечної території для туристів, а також збільшення туристичних потоків. Зазначимо, що політична стабільність також створює можливості для залучення інвестиційної діяльності для основних курортів регіону. Такі можливості можуть сприяти підвищенню економічного рівня окремих бальнеологічних курортів та рівня життя місцевого населення.

Міжнародне туристичне співробітництво передбачає просування національного туристичного продукту країни на світовий ринок, сприяє залученню його до світового інформаційного простору, набуттю передового досвіду організації туристичної діяльності [123]. Міжнародне співробітництво в галузі санаторно-курортного господарства, на нашу думку, стимулює його розвиток, збільшує туристичний потік та частку потенційних клієнтів. Отже, міжнародне співробітництво є важливим елементом в структурі політичних чинників, що впливають на туризм [198].

Згідно ст. 6 закону України «Про туризм» державна політика в сфері туризму стосується:

- внутрішньої політики країни;
- наявності законодавства в сфері туризму;
- удосконалення правових засад;
- створення програми розвитку туризму;
- розширення міжнародного співробітництва;
- стандартизації, сертифікації та ліцензування сфери туризму;
- залучення інвестицій;
- створення сприятливих умов для розвитку туризму;
- забезпечення безпеки туристів;
- забезпечення доступності туризму та ін. [51].

На успішний розвиток санаторно-курортного господарства значний вплив мають й соціально-демографічні фактори, серед яких варто виділити:

–збільшення вільного часу у населення (збільшення тривалості відпусток, скорочення робочого часу, тривалості робочого тижня, гнучкий робочий графік, фріланс, дистанційна робота);

–збільшення частки працездатного населення;

–збільшення чисельності населення;

–середня заробітна плата та доходи населення [163];

–урбанізація або збільшення частки міського населення, ступінь якої прямо пропорційна інтенсивності туристичних поїздок. Такі демографічні фактори, як зростання населення земної кулі, його нерівномірна щільність і концентрація у великих містах (урбанізація) призводять до збільшення туристичного потенціалу, посилення міграційних потоків, у т. ч. туристичних [116] з метою відпочинку та оздоровлення;

–рівень культури та освіти населення, який є важливим чинником розвитку санаторно-курортного господарства, оскільки відображає ступінь гостинності місцевих жителів та можливість забезпечення галузі кваліфікованими кадрами.

Слід зауважити, що санаторно-курортне господарство може трактуватися як компонент соціальної сфери держави і у цьому сенсі брати участь в реалізації державних механізмів соціального захисту окремих груп населення.

Неабияке значення мають й науково-технічні фактори, котрі пов'язані з технічним прогресом та в значній мірі впливають на розвиток санаторно-курортного господарства, шляхом використання інформаційних технологій, розробки нових видів послуг, їх реалізації та удосконалення обслуговування клієнтів [195, с. 120]. До науково-технічних факторів можемо віднести: технологізацію та комп'ютеризацію туристичної індустрії [66] – автоматизоване оброблення даних, впровадження інновацій та новітніх технологій обслуговування, можливість вибору та бронювання туру через глобальні системи онлайн-бронювання, розробка та впровадження електронних каталогів (ознайомлення з курортом, інформацією про оздоровчі

заклади, історико-культурні ресурси тощо).

Одним із ключових факторів, що знаходиться у тісному зв'язку із розвитком регіону є інфраструктурний фактор, котрий забезпечує або позитивну динаміку розвитку санаторно-курортного господарства, або постає основним негативним фактором, що стримує розвиток. У групі інфраструктурних факторів важливу роль відіграє туристично-рекреаційна інфраструктура (заклади розміщення, заклади громадського харчування, транспортна доступність, заклади культури, відпочинку та дозвілля), яка безпосередньо задіяна в наданні туристично-рекреаційних послуг. Інфраструктура і всі її елементи тісно пов'язані з територією і з усіма процесами її економічного розвитку та формують географічну сутність і вигляд території [64].

На нашу думку, саме інфраструктура є ключовим фактором розвитку санаторно-курортної діяльності. Особливістю інфраструктури є те, що вона здійснює обслуговування не лише туристів, а й місцевого населення, її розвиток сприяє туристичному освоєнню території, покращенню умов та рівня життя населення, зростанню привабливості території для потенційних туристів та збільшенню робочих місць для місцевого населення. При відсутності інфраструктурних благ, таких як транспортне сполучення, дороги, зв'язок, оздоровчі заклади розміщення, заклади громадського харчування, банки, страхові компанії, медичні установи, заклади культури, дозвілля і відпочинку – неможливим є розвиток туризму та санаторно-курортного господарства.

Зауважимо, що у сучасному світі, при масовому розвитку технологій, малозмінене природне навколишнє середовище стає дефіцитом. Необхідною умовою для успішного розвитку санаторно-курортної діяльності та зміцнення конкурентних позицій курортів є сприятлива екологічна ситуація, у зв'язку з цим природа та навколишнє середовище відіграють важливу роль, а екологічний фактор займає провідне місце у розвитку туризму та санаторно-курортного господарства. Адже, обираючи місце для відпочинку та

оздоровлення, сучасний турист орієнтується на привабливість та екологічний стан території.

У літературі доволі часто аналізуються проблеми впливу екологічних чинників на розвиток туризму, оскільки саме туризм є споживачем природних ресурсів і, природно, що розвиток того чи іншого виду туризму може призводити до погіршення екологічної ситуації. З кожним роком туристична галузь вимагає залучення все більшої кількості природних ресурсів та створення особливих природно-соціальних ландшафтів, де рекреаційне використання є головним. Найбільшого антропогенного навантаження зазнають курортні, лікувально-оздоровчі та рекреаційні зони та території [146]. Нераціональне використання природних рекреаційних ресурсів в місцях їх масового використання призводить до негативних наслідків: зміни природних процесів, забруднення довкілля, зниження якості та вичерпання природних ресурсів, погіршення якості життя місцевого населення, погіршення умов тваринного та рослинного світу. Як наслідок, погіршення екологічної ситуації призводить до зменшення туристичних потоків та конкурентоспроможності території.

Так, до негативних чинників, що впливають на санаторно-курортне господарство відносять: інтенсивне використання природних ресурсів; зростання кількості відходів; забруднення стічних вод; забруднення довкілля; браконьєрство; вирубку лісів; перевантаження туристичної інфраструктури; надмірне використання природних територій; збільшення кількості туристів [78, 146].

З огляду на вищевикладене, зазначимо, що усі ці фактори вкрай негативно впливають не лише на розвиток туризму, економіку та екологічну ситуацію, але й на місцеве населення та розвиток туристичних послуг і, як наслідок, призводять до зменшення туристичного потенціалу та привабливості територій.

Зважаючи на особливості діяльності закладів санаторно-курортного господарства, варто розглянути фактор сезонності. Як відомо, особливо

чутливо санаторно-курортне господарство регіону реагує на зовнішній фактор сезонності, що впливає на процес надання не тільки окремої послуги, але і всього комплексу в цілому. Його дія проявляється у різних обсягах попиту на різновиди оздоровчих послуг в певні періоди року, що пов'язано з нерівномірним формуванням і використанням фінансових ресурсів по їх забезпеченню. Сезонність – це відсутність можливості і здатності надання деяких послуг в міжсезоння, що тягне за собою значні втрати [29].

Сезонність у обсягах надання санаторно-курортних послуг відбивається на зміні тенденцій генерації робочих місць у сфері обслуговування, розмірі заробітної плати працівників, інтенсивності завантаження засобів перевезення, розміщення, ресторанів і атракціонів. У високий сезон виникає перевантаження суб'єктів надання санаторно-курортних послуг, ціни істотно підвищуються, бронювання послуг на даний період здійснюється завчасно. Навпаки, в низький сезон, коли активність попиту на послуги рекреації помітно стихає, відповідно падає і ціна на них [29].

На регіональному рівні санаторно-курортне господарство сприяє зниженню впливу негативних факторів на здоров'я населення. Комплексне використання природних лікувальних ресурсів підвищує ефективність оздоровлення і зменшує витрати на лікування в медичних установах. Неприятливі умови навколишнього середовища та інші негативні фактори сприяють зниженню імунітету і, як наслідок, розвитку різних видів захворювань. Відтак, зростання рівня захворюваності населення є одним із чинників формування попиту санаторно-курортного господарства. Отож, для оцінки здоров'я населення розглянемо загальну динаміку захворюваності, а також основні види захворювань на прикладі Львівської області (табл. 3.1).

Аналіз статистичних даних Головного управління статистики Львівської області дозволив визначити структуру захворювань, лікування яких може здійснюватися на базі санаторно-курортних закладів. Таким чином, у структурі захворювань виділяємо хвороби нервової системи, системи кровообігу, органів дихання, сечостатевої системи, шкіри та підшкірної клітковини.

Таблиця 3.1

Захворюваність населення Львівської області

Рік	Кількість зареєстрованих випадків					
	Усього	У тому числі				
		Хвороби нервової системи	Хвороби системи кровообігу	Хвороби органів дихання	Хвороби сечостатевої системи	Хвороби шкіри та підшкірної клітковини
2010	2130	59	135	1064	111	122
2011	2104	60	135	1053	111	125
2012	2080	60	131	1012	110	129
2013	2063	58	128	996	110	138
2014	2016	61	112	1005	106	127
2015	1996	63	113	995	105	128
2016	2005	63	109	1030	101	117
2017	1934	61	105	986	102	117

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики Львівської області [34]

*З 2018 року статистика по захворюваності населення Львівської області за цими видами хвороб не оновлюється

Аналізуючи дані за досліджуваний період (2010-2017 рр.) спостерігаємо загальний спад в динаміці кількості захворювань за усіма видами. Якщо у 2010 р. цей показник складав 2130 зареєстрованих випадків, то у 2015 р. – 1996 випадків, натомість у 2016 р. простежується незначне підвищення. Як бачимо, динаміка захворюваності є позитивною по більшості розглянутих видів захворювань та характеризується зниженням показників. Так, зокрема, як показано в табл. 3.1, найбільші показники кількості зареєстрованих випадків захворюваності у 2017 році фіксувалася на органи дихання – 986 хворих, найменші – хвороби нервової системи – 61 хворий. Середні показники фіксувалися на хвороби сечостатевої системи – 102 хворих, системи кровообігу – 105 хворих та шкіри та підшкірної клітковини – 117 хворих.

Однак, зниження показників захворюваності не свідчить про поліпшення

стану здоров'я населення в державі. Такі значні «позитивні тенденції» за окремими класами захворювань здебільшого пояснюються складними демографічними процесами, що відбуваються в країні, погіршенням соціально-економічного становища населення і, як наслідок, недбалим ставленням до власного здоров'я та зниженням випадків звернення населення за медичною допомогою [22].

Помітно, що поряд із загальною тенденцією до зменшення кількості зареєстрованих випадків захворювань (рис. 3.2), по окремих видах хвороб виражена позитивна динаміка відсутня. Це свідчить про те, що формування стійкої позитивної тенденції щодо зниження захворюваності як основного показника стану здоров'я населення вимагає комплексного підходу.

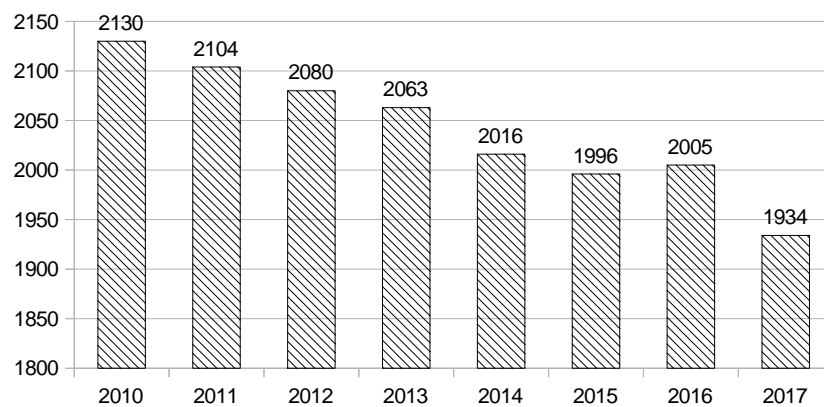

Рис. 3.2 Динаміка захворюваності населення Львівської області у 2010-2017 рр. Джерело: складено за даними Головного управління статистики у Львівській області [34]

З одного боку, реформування системи охорони здоров'я, яке відбувається в Україні на сучасному етапі, безумовно, має позитивний ефект, однак водночас зумовлює і викривлення даних офіційної статистики, що унеможлиблює об'єктивну оцінку ефективності здійснюваних реформ у короткотерміновій перспективі. З іншого боку, без залучення додаткових регуляторів стану здоров'я населення, серед яких і санаторно-курортне господарство та оздоровчий туризм, довгострокових цілей досягнути,

очевидно, не вдасться.

У 2020 році основною проблемою системи охорони здоров'я стало поширення пандемії COVID-19, яка також негативно вплинула на економіку країни, зокрема, і туристичну сферу. Згідно з офіційними даними (рис. 3.3, рис. 3.4) захворюваність на COVID-19 стрімко зростала, загальна кількість хворих у 2020 складала 61 268 осіб, у 2021 році цей показник зріс до 220 008 осіб, за даними на 23 лютого 2022 року кількість випадків сягнула 302 339 осіб. Незважаючи на це, простежується доволі позитивна динаміка у кількості осіб, які подолали COVID-19. Відтак, у 2020 році одужали 46 381 особа, у 2021 – 206 902 особи, за даними на 23.02.2022 року – 239 016 осіб.

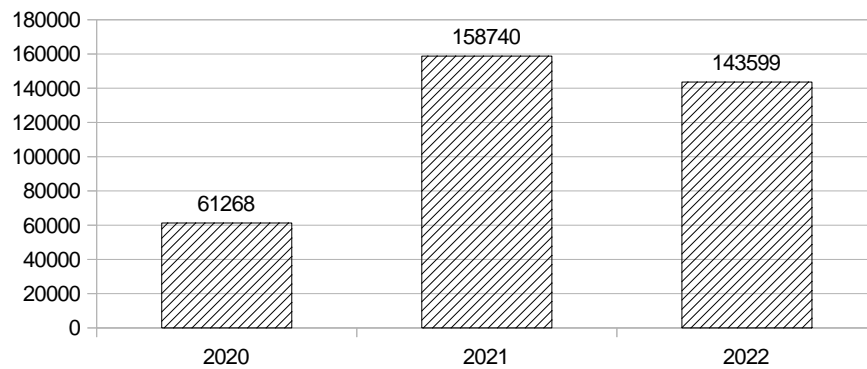

Рис. 3.3 Кількість виявлених випадків захворювання на Covid-19 у Львівській області у 2020-2022 рр., осіб. Складено за [142]

*За даними на 23.02.2022 року

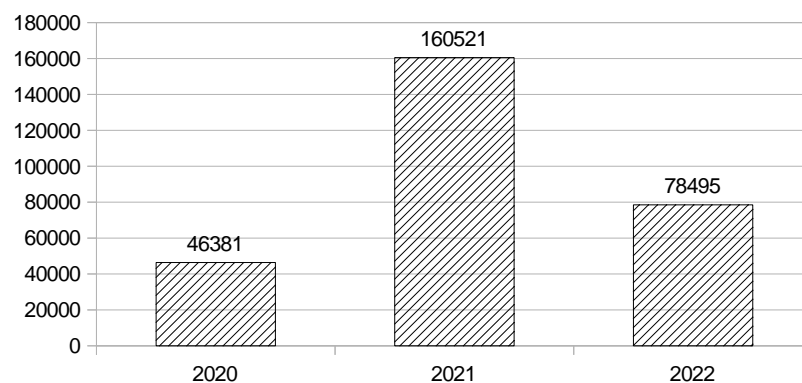

Рис. 3.4 Кількість осіб, які подолали захворювання COVID-19 у Львівській області у 2020-2022 рр., осіб. Складено за [142]

*За даними на 23.02.2022 року

У 2021 році значно зріс показник смертності від ускладнень, спричинених COVID-19 порівняно із 2020 роком на 4207 осіб, відтак у 2020 році померли 1771 особа, у 2021 – 5978 осіб, на 24 лютого 2022 року – 6560 осіб. Тобто лише за перші два місяці 2022 року від коронавірусу у Львівській області померли 582 особи, що говорить про черговий антирекорд.

У 2021 році низка санаторно-курортних закладів Львівської області розробили та впровадили спеціальні реабілітаційні програми, спрямовані на запобігання загострення хронічних захворювань, оздоровлення, відновлення та зміцнення імунітету для осіб, які перехворіли на COVID-19. Постковідна реабілітація є малодослідженим та новим напрямом санаторно-курортного лікування. Перебіг та наслідки захворювання є індивідуальними для кожного пацієнта. Найбільш поширеними симптомами є:

- загальні – слабкість, відчуття втоми, зниження фізичної активності та працездатності організму, поганий апетит;
- дихальна система – задишка, ускладнення дихання, нестача повітря та біль у грудях;
- неврологія – проблеми з пам'яттю, головна біль, безсоння, втрата запаху та смаку;
- серцево-судинна система – аритмія, тахікардія, гіпертонія.

На сьогоднішній день вісім санаторно-курортних закладів Східниці пропонують спеціальні оздоровчі програми постковідної реабілітації у поєднанні із цілющими мінеральними водами та чистим гірським повітрям. Основними закладами, які спеціалізуються на постковідній реабілітації є санаторії «Стожари» та «Санта Марія», готельний комплекс «Три сини та донька» 4* та «Три сини та донька» 5*, спа-готель «Respect», готель «Київська Русь», готельно-оздоровчий комплекс «ТуСтань» та садиба «Дримба».

Постковідна реабілітація передбачає спеціальні 7-14-денні індивідуальні оздоровчі програми із використанням мінеральної води «Нафтуса»,

інноваційних реабілітаційних методик, діагностичних досліджень та збалансованого харчування. Оздоровчі програми постковідної реабілітації поділяються на два етапи:

1. Діагностичне дослідження – скринінг для отримання інформації про загальний стан організму та визначення основних лікувальних та оздоровчих процедур (загальний аналіз крові, комплексне дослідження «Біохімія крові» №69, УЗД, консультації лікарів);
2. Лікувально-оздоровчі процедури (електротерапія для органів дихання, лікування мінеральними водами, масажі спини та шиї, підводний душ масаж, теренкур, озокерит, магнітотерапія, гідрокінезіотерапія, ароматерапевтичні процедури, фізіотерапія та лікувальна фізкультура, кисневі коктейлі, теплолікування, інгаляції, спелеотерапія, хвойно-мінеральна ванна, суха вуглекисла ванна, високотонава терапія «Hi-top» та ін).

Для кожного пацієнта розробляється індивідуальний оздоровчий курс залежно від вікових особливостей, ускладнень та важкості перебігу захворювання. Вартість реабілітаційної програми варіюється від 4 775 грн до 10 150 грн. в залежності від обраного закладу, програми та кількості процедур.

Враховуючи важливе соціальне значення санаторно-курортного господарства держави, його модернізація має бути важливим напрямом державної та регіональної політики в сфері охорони здоров'я населення.

Діяльність санаторно-курортних закладів може мати значний вплив на покращення стану здоров'я населення. Для досягнення цієї мети необхідно активізувати розвиток санаторно-курортного господарства найбільш перспективних із цієї точки зору регіонів (серед яких провідне місце належить Львівській області) у тих напрямках, що дадуть змогу мінімізувати захворюваність на найбільш поширені і небезпечні хвороби, а також нівелювати негативний вплив несприятливої екологічної ситуації на стан здоров'я населення.

Варто зауважити, що один із вагомих чинників, який має безпосередній вплив на розвиток санаторно-курортного господарства є доходи населення, оскільки вони формують платоспроможність населення та можливість придбання путівок, а отже, і попит на санаторно-курортні послуги. Підвищення доходів та економічного добробуту населення, як правило, збільшує потреби на відпочинок та оздоровлення, що у свою чергу, стимулюватиме розвиток санаторно-курортної сфери. За офіційними даними Головного управління статистики Львівської області у 2020 р. доходи населення (табл. 3.2) становили 230602 млн. грн, наявний дохід у розрахунку на одну особу – 71150 грн., реальний наявний дохід (у % до попереднього року) становив 102,1. У зв'язку із вищевикладеним розглянемо динаміку доходів населення Львівської області 2010-2020 рр. (рис.3.5).

Таблиця 3.2

Доходи населення Львівської області

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Доходи, млн. грн	54838	63602	72828	75762	79378	97740	116285	152256	185963	216966	230602
Наявний дохід у розрахунку на 1 особу, грн	16513,8	19204,4	21992,3	23138,3	23595,2	29542	35325	44981	55511	65691	71150
Реальний наявний дохід, у % до	113,2	107,5	112,6	106,1	90,2	82,0	104,2	113,2	110,7	107,2	102,1

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики Львівської області [34]

Як бачимо, протягом досліджуваного періоду (2010-2020 рр.) спостерігається зростання показників доходів населення Львівської області, що, як наслідок, покращує економічне становище регіону в цілому. Зокрема, у 2019 р. показник доходів населення становив 216966 млн. грн, у 2018 – 185963 млн. грн, у 2017 р. – 152256 млн. грн, у 2016 р. – 152256 млн. грн. Динаміку доходів населення Львівської області впродовж 2010-2020 рр. можна прослідкувати на рис. 3.5.

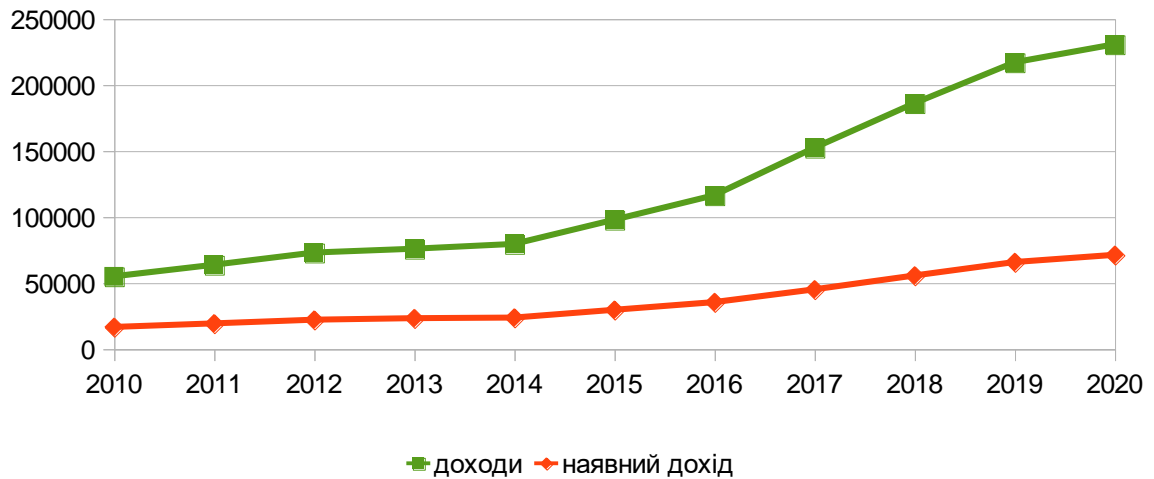

Рис. 3.5 Динаміка доходів населення Львівської області у 2010-2020 рр.,
млн. грн [34]

Поступове збільшення рівня доходів повинно підвищити потреби у відпочинку та попит на санаторно-курортне лікування, а також в значній мірі вплинути на подальший розвиток вітчизняних курортів. Таким чином, важливою економічною передумовою розвитку санаторно-курортного господарства є зростання доходів населення та формування попиту на лікувально-оздоровчі послуги.

Динаміка кількості населення відображає стан суспільства та є складним комплексним явищем. Її аналіз є важливим не лише для розуміння специфіки самої демографічної ситуації, але й для оцінки економічних та соціальних процесів в країні та окремих регіонах. За даними офіційної статистики загальний показник кількості наявного населення у 2020 р. становив 2497,8 тисяч осіб, природного приросту кількості населення – (-)13160 осіб, загального приросту кількості населення – (-)12373 осіб (табл. 3.3).

Показник природного приросту характеризує співвідношення кількості померлих та народжених. Як показує статистика (табл. 3.3), демографічна ситуація в регіоні є несприятливою через значне зменшення природного та загального приросту кількості населення: зокрема, показник природного приросту кількості населення у 2019 р. становив -9857 осіб, у 2018 р. – (-)

9473 осіб, у 2017р. – (-)7085 осіб, у 2016 р. – (-)5129 осіб та показник загального приросту кількості населення у 2019 р. становив -9014 осіб, у 2018 р. – (-)7587 осіб, у 2017 р. – (-)4419 осіб (рис. 3.6). Такі зміни відбулись внаслідок погіршення соціально-економічного становища в країні та збільшення міграційного руху (значний відтік населення регіону до більш багатших країн ЄС). Варто зазначити, що у 2020 році на скорочення кількості населення, ймовірно, додатково вплинула пандемія COVID-19.

Таблиця 3.3

Основні демографічні показники Львівської області у 2010-2020 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість наявного населення, тисяч осіб	2544.7	2540.9	2540.7	2538.4	2534.2	2534.2	2534.0	2529.6	2522.0	2512.1	2497.8
Природний приріст (+/-) кількості населення, осіб	-3393	-2258	-1447	-2124	-2180	-4960	-5129	-7085	-9473	-9857	-13160
Загальний приріст (+/-) кількості населення, осіб	-4839	-3810	-236	-2266	-637	-3625	-147	-4419	-7587	-9014	-12373

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики Львівської області [34]

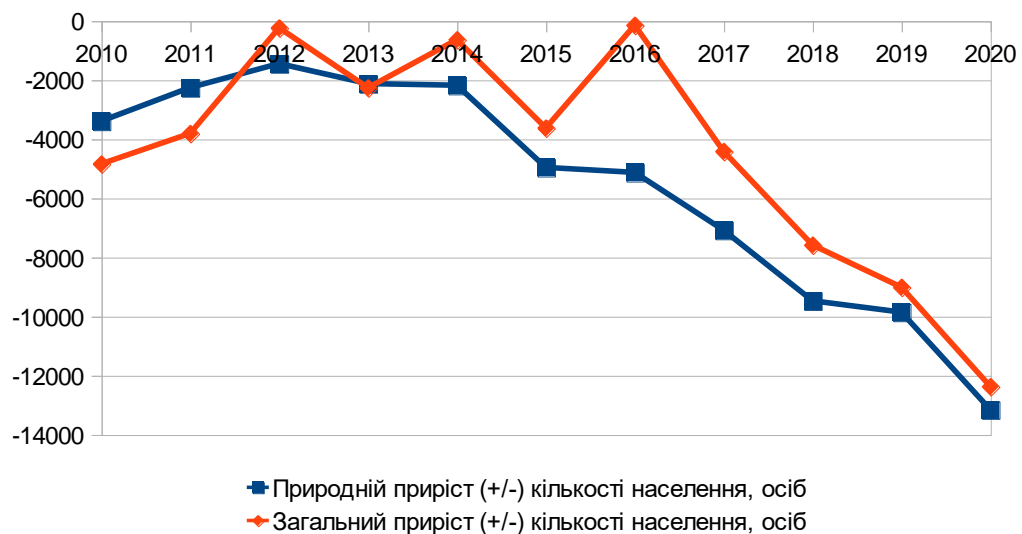

Рис. 3.6. Приріст населення Львівської області у 2010-2020 рр. [34]

Таким чином на розвиток та діяльність санаторно-курортної сфери впливають різноманітні фактори: економічні, політичні, соціально-демографічні, науково-технічні, екологічні, інфраструктурні та ін. Санаторно-курортне господарство має позитивний вплив не лише на здоров'я населення, а й на економіку регіону та країни в цілому. Отже, існує значний потенціал для пошуку дієвих напрямів модернізації та формування успішних кейсів розвитку курортів.

3.2. Аналіз сучасного стану санаторно-курортного господарства в Україні

Досвід розвинених країн підтверджує необхідність розвитку санаторно-курортного господарства, яке створює істотні економічні переваги і сприяє вирішенню багатьох соціальних завдань. Перспективи розвитку санаторно-курортного господарства в Україні значні, адже воно є одним з основних соціальних інститутів, що вирішує проблему підвищення якості здоров'я населення (одного з найважливіших показників оцінки людського потенціалу як основи для розвитку економіки країни).

У державі існує розвинута мережа санаторно-курортних установ. Так, одним з видів туризму, який забезпечує позитивну динаміку якості життя населення є саме оздоровчий туризм, де основними суб'єктами представлені санаторно-курортні заклади та оздоровчі комплекси – базовий елемент ринку санаторно-курортних послуг. На сучасному етапі роль таких закладів значно зростає у зв'язку з необхідністю оздоровлення великої частки населення України, яке потрапило під вплив негативних екологічних факторів [13]. Функціонування санаторно-курортного господарства регіону значною мірою залежить від стану конкретної регіональної туристичної системи та потреби в її модернізації.

Необхідність розвитку санаторно-курортного господарства полягає не лише у медичній та соціальній необхідності. У сучасних умовах, особливо в період пандемії COVID-19, можливість доступного високоефективного

лікування та оздоровлення на українських курортах є зручною альтернативою виїзному лікувально-оздоровчому туризму.

За останні десятиліття санаторно-курортне господарство країни зазнало трансформації – від періоду найвищого розквіту (1917-1991 рр.), коли вітчизняні санаторно-курортні заклади входили до радянської системи охорони здоров'я до фактичного занепаду (перехідний період з 1992 р.) [72]. Так, характеризуючи сучасний стан санаторно-курортного господарства, слід зазначити, що пострадянський період виявився для неї вкрай руйнівним. З початку 90-х рр. ХХ ст. у санаторно-курортному господарстві відбулися істотні зміни, проведено низку реформ, що зруйнували основи колишнього функціонування курортного комплексу країни й спричинили кризу в курортній сфері [72]. Після розпаду СРСР держава фактично перестала фінансувати галузь, що у свою чергу виявилось для санаторно-курортних закладів та галузі в цілому надзвичайно складним. Цей негативний фактор призвів до різкого скорочення числа санаторно-курортних закладів.

У 1992 році Федерацією профспілок України, Фондом соціального страхування України та Українською республіканською радою з управління курортами профспілок на базі курортних закладів профспілок України засновано акціонерне товариство лікувально-оздоровчих закладів профспілок України «Укрпрофоздоровниця». Як показали подальші події, це дало змогу не тільки зберегти, але й зміцнити на нових засадах курортну систему. Було взято курс не на нарощування кількості санаторних ліжок, а на створення таких умов, які б заохочували приїхати на лікування та відпочинок. [28].

Варто наголосити, що одним із основних завдань санаторно-курортних закладів прийнято вважати надання лікувально-оздоровчих послуг, проте сьогодні особлива увага надається індустрії розваг та культурно-дозвіллевим заходам. Відтак, санаторно-курортне господарство України – це не лише заклади санаторно-курортного лікування, а й сучасні оздоровчі комплекси, які пропонують широкий спектр лікувально-оздоровчих та додаткових послуг. У

зв'язку з цим, виникає потреба модернізації санаторно-курортних закладів та супутньої інфраструктури.

Як зазначалося раніше, санаторно-курортне господарство України представлене санаторно-курортними та оздоровчими закладами, які належать включають: санаторії та пансіонати з лікуванням; санаторії-профілакторії; будинки і пансіонати відпочинку; бази та інші заклади відпочинку; заклади 1-2 денного перебування; дитячі оздоровчі заклади. За формою власності санаторно-курортні заклади поділяються на: приватні підприємства; підприємства колективної власності; комунальні; державні підприємства; змішаної форми власності [61].

За офіційними даними Державної служби статистики на 2017 рік в Україні усього налічувалось 1641 спеціалізований засіб розміщення, з них 60 засобів розміщення функціонували у Львівській області [172].

За останні декілька років у діяльності санаторно-курортного господарства країни відбулися чималі зміни – втрата Криму (одного з найбагатших регіонів за запасами туристично-рекреаційних ресурсів) та значне коливання курсу гривні та долара призвели до скорочення загальної кількості оздоровчих закладів. Очевидно, що аналіз тенденцій розвитку санаторно-курортного господарства дасть змогу не лише виокремити головні проблеми туристичного комплексу держави на сучасному етапі, але й окреслити пріоритети стратегій регіонального розвитку та розробити дієві модернізаційні заходи реформування галузі. Реалії сучасного стану розвитку санаторно-курортного господарства України наведено у таблиці 3.4.

Розвиток санаторно-курортного господарства є одним із пріоритетних напрямів туристично-рекреаційної діяльності в Україні. Проте останніми роками простежується тенденція до зниження кількості санаторно-курортних закладів, насамперед, через нестабільну фінансову ситуацію на внутрішньому ринку країни. Вважаємо, що 2014 рік став переломним для діяльності системи санаторно-курортних закладів України, зокрема найбільш привабливого туристичного регіону – АРК Крим, а також Донецької і

Луганської областей. Таким чином, політична ситуація мала неабиякий вплив на санаторно-курортне господарство країни.

Таблиця 3.4

Кількість санаторно-курортних закладів у Україні у 2000-2017 рр.

Показники	2000	2005/06	2009/10	2012	2013	2014*	2015*	2016*	2017*	Відхилення	
										+/-	%
Санаторії	480	468	456	455	440	304	295	279	272	-208	-43
У тому числі дитячі	185	171	168	161	158	117	111	107	103	-82	-44
Пансіонати з лікуванням	69	52	54	39	37	16	14	12	12	-57	-83
Санаторії-профілакторії	377	277	234	185	165	118	79	63	55	-322	-85
Будинки і пансіонати відпочинку	266	301	290	286	271	90	76	73	67	-199	-75
Бази та інші заклади відпочинку	2037	2012	1948	1925	1903	1388	1388	1285	1229	-808	-40
Заклади 1-2 денного перебування	98	54	29	17	13	12	11	10	6	-92	-94

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики

України [172]

*2014-2017 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Погоджуємось із думкою Н. Коваленко, яка визначає, що у 2014 році одним з чинників, який вплинув на зниження кількості закладів, які надають послуги на ринку санаторно-курортного обслуговування і відповідно через який відбулось зменшення кількості оздоровлених у цих закладах людей, стала окупація АРК Крим, де знаходилась значна кількість оздоровчих комплексів, і куди направлялась, через профспілкові путівки, лєвова частка відпочиваючих. Аналогічна ситуація відбулась на сході України, а саме частини Донецької та Луганської областей, де у зв'язку з антитерористичною операцією припинено функціонування багатьох закладів оздоровчого типу [61].

Так, протягом досліджуваного періоду фіксуються високі показники зниження загальної кількості закладів санаторно-курортного профілю (рис. 3.7, 3.8, 3.9): бази та інші заклади відпочинку (-808 закладів), санаторії-профілакторії (-322), санаторії (-208), будинки та пансіонати відпочинку (-199), заклади 1-2 денного перебування (-92), дитячі санаторії (-82), пансіонати з лікуванням (-57).

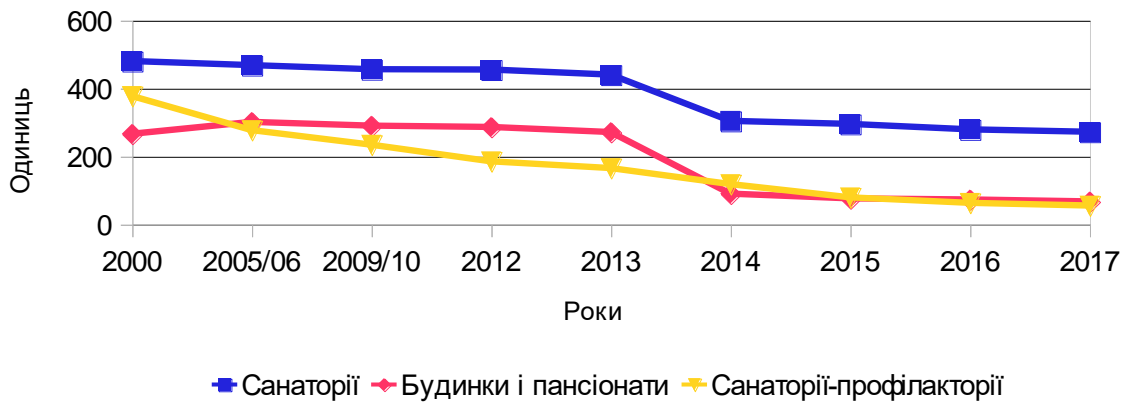

Рис. 3.7 Кількість санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, будинків і пансіонатів у 2000-2017 рр., одиниць [172]

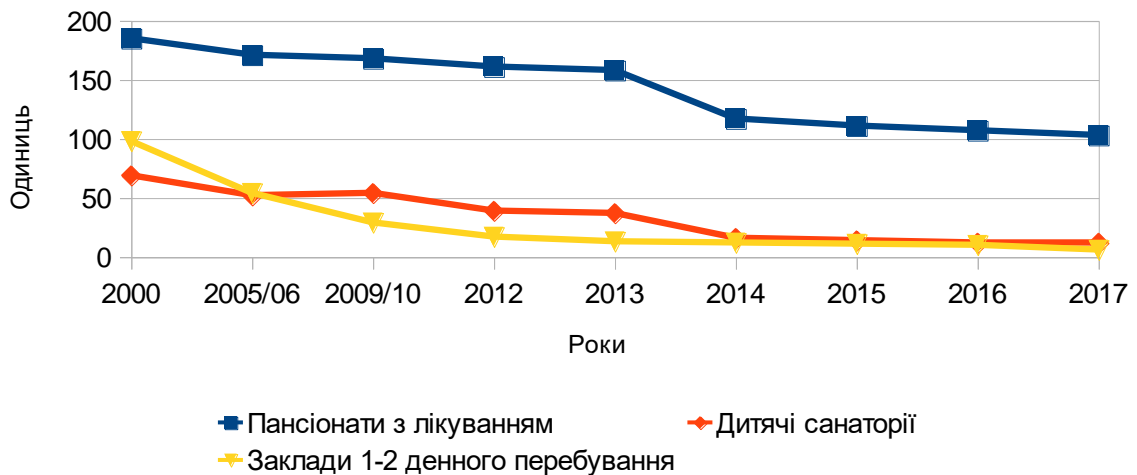

Рис. 3.8 Кількість пансіонатів з лікуванням, закладів 1-2 денного перебування та дитячих санаторіїв у 2000-2017 рр., одиниць [172]

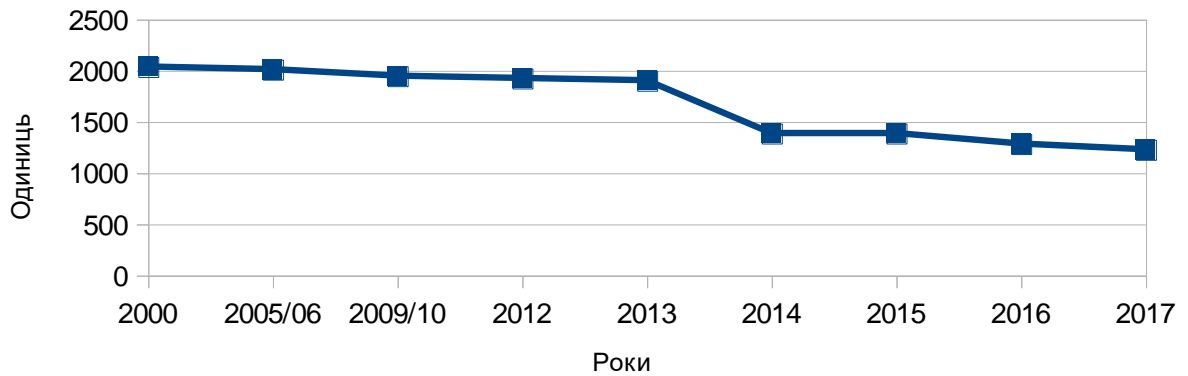

Рис. 3.9 Кількість баз та інших закладів закладів відпочинку у 2000-2017 рр.,
одиниць [172]

У процесі аналізу сучасного стану санаторно-курортних закладів на загальнодержавному рівні виявлено, що негативні тенденції скорочення спостерігались також в динаміці кількості оздоровлених (рис. 3.10, 3.11, 3.12, 3.13). Однак ситуація є дещо неоднозначною (табл.3.5). Зниження кількості відпочиваючих відрізняється в залежності від закладів. Так, наведені результати демонструють, що найбільше скорочення простежується у таких закладах як: санаторії (-540 осіб), бази та інші заклади відпочинку (-255), санаторії-профіакторії (-214) та будинки і пансіонати відпочинку (-202). Основними причинами таких тенденцій було нестабільне соціальне та політичне становище країни, спричинене антитерористичною операцією на сході України, що в результаті призвело до значного зниження інтенсивності туристичних потоків.

Водночас у 2015-2017 рр., у порівнянні із попередніми роками, простежується досить позитивна динаміка та тенденція до збільшення кількості оздоровлених осіб (табл. 3.5). Відтак, не дивлячись на значне зменшення кількості закладів санаторно-курортного профілю, кількість відпочиваючих в окремих закладах, зокрема у санаторіях (в тому числі дитячих), базах відпочинку та аналогічних закладах в загальній динаміці збільшилась (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Динаміка кількості оздоровлених в санаторно-курортних закладах
України**

Показники	2000	2005/06	2009/10	2012	2013	2014*	2015*	2016*	2017*	Відхилення	
										+/-	%
У санаторіях	1105	1321	1198	1209	1249	670	544	540	565	-540	-49
У тому числі дитячих	221	276	223	215	219	125	109	112	116	-105	-47
У пансіонатах з лікуванням	114	117	116	70	63	17	12	16	15	-99	-87
У санаторіях-профілакторіях	274	236	198	156	130	100	62	66	60	-214	-78
У будинках і пансіонатах відпочинку	276	368	338	373	361	81	77	75	74	-202	-73
У базах та інших закладах відпочинку	1063	1211	1126	1080	1018	738	785	806	808	-255	-24
У закладах 1-2 денного перебування	38	25	11	16	14	4	3	5	4	-34	-89

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [172]

Варто зауважити, що завдяки наявності унікальних і різноманітних рекреаційних ресурсів, розвитку санаторно-курортної інфраструктури та вигідному географічному положенню Запорізької (Азовське узбережжя), Херсонської (води Чорного та Азовського морів) й Одеської (лікувальні грязі, джерела мінеральних вод, морська, лиманні та озерні акваторії) областей, а також Карпатського регіону (джерела мінеральних вод, лікувальні грязі та озокерит) можна замінити тимчасово втрачені курорти Криму.

Як зазначалось, ринок санаторно-курортних послуг є складним багатограним явищем, послуги якого надаються безпосередньо у місці їхнього виробництва, а кінцевим споживачем завжди виступає рекреант (тобто фізична особа). Відтак, можемо вважати, що ключовим фактором для

аналізу ринку санаторно-курортних послуг, передусім, є кількість рекреантів, які оздоровлювалися в санаторно-курортних закладах.

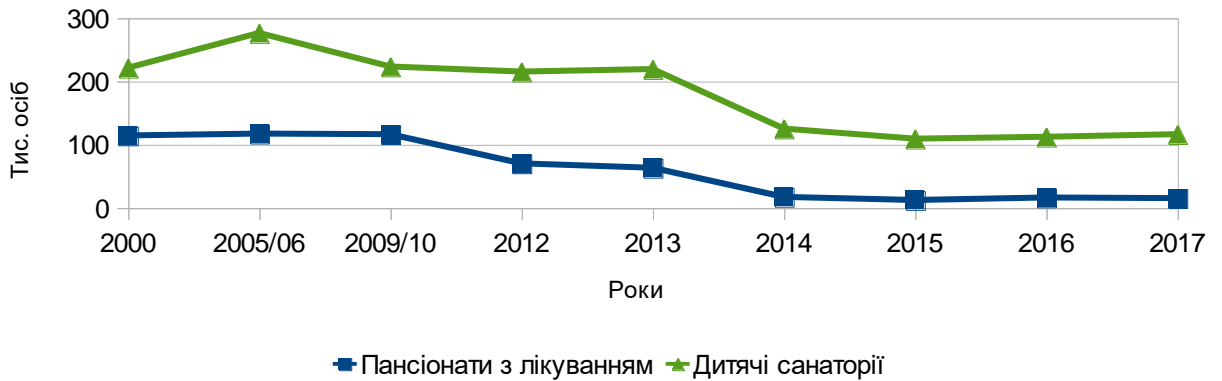

Рис. 3.10. Кількість оздоровлених осіб у пансіонатах з лікуванням та дитячих закладах у 2000-2017 рр., осіб [172]

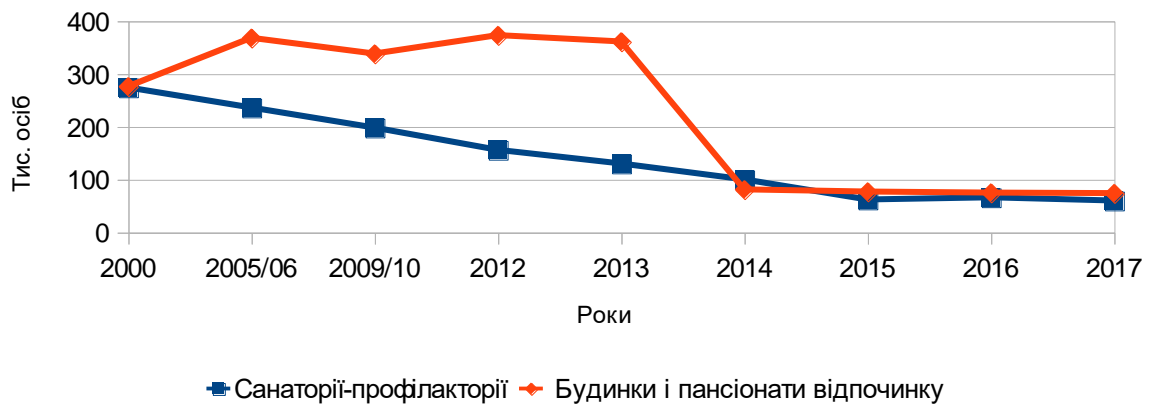

Рис. 3.11. Кількість оздоровлених осіб у санаторіях-профілакторіях та будинках і пансіонатах відпочинку у 2000-2017 рр., осіб [172]

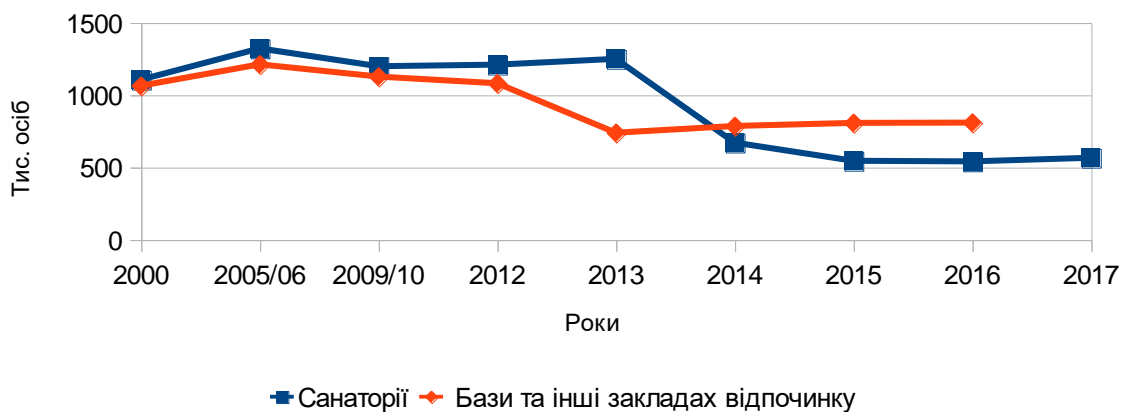

Рис. 3.12. Кількість оздоровлених осіб у санаторіях, базах та інших закладах відпочинку у 2000-2017 рр., осіб [172]

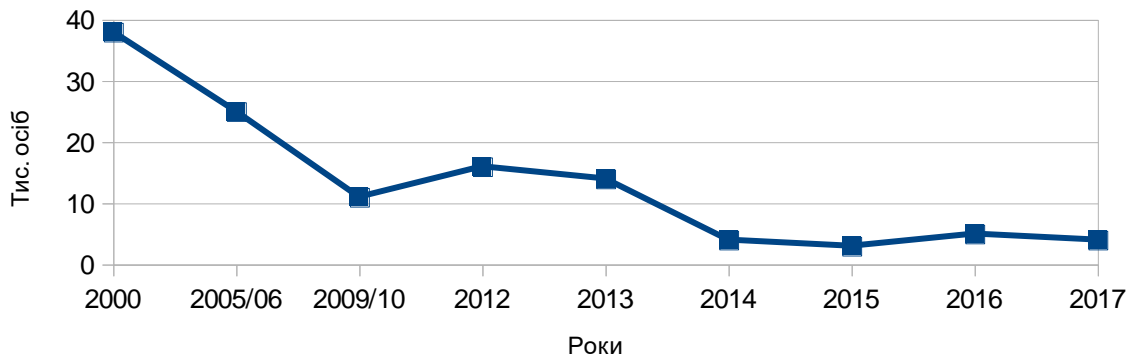

Рис. 3.13. Динаміка кількості оздоровлених осіб у закладах 1-2 денного перебування у 2000-2017 рр., осіб [172]

Аналіз ринку переконливо доводить, що зараз спостерігається поступова оптимізація діяльності закладів санаторно-курортного господарства. Пандемія COVID-19 та зростання цін на іноземні курорти призвели до підвищення інтересу споживачів до послуг вітчизняних курортів та оздоровчих закладів, що зумовлює необхідність модернізації санаторно-курортної сфери.

Варто зазначити, що повну інформацію про стан санаторно-курортного господарства можна отримати не лише за наявності загальних даних щодо кількості закладів, але і кількості ліжко-місць, яка показує місткість закладів та загальний об'єм ринку. У таблиці 3.6 можна простежити динаміку кількості ліжко-місць у санаторно-курортних закладах за регіонами.

Відповідно до табл. 3.6, першу позицію за кількістю ліжко-місць в оздоровчих закладах розміщення займає Причорноморський регіон (26013), друге місце – Закарпатський (20302), трійку лідерів замикає Придніпровський (9147).

Найбільша ж кількість санаторно-курортних закладів в Україні станом на 2017 рік була розташована на території Львівської (46 закладів із загальною місткістю 13415 ліжко-місць), Херсонської (36 закладів – 7400 ліжко-місць), Одеської (33 заклади – 12726 ліжко-місць) та Закарпатської (23 заклади – 3946 ліжко-місць) областей.

Таблиця 3.6

Кількість ліжко-місць в оздоровчих закладах розміщення за регіонами

Регіон	Санаторії та пансіонати з лікуванням						Відхилення	
	К-сть (2017)	У них місць, одиниць					+/-	%
		2000	2005/06	2015	2016	2017		
Закарпатський								
Закарпатська	19	3564	3763	5266	3958	3946	382	11
Івано-Франківська	15	2743	2279	2277	2276	2264	-479	-17
Львівська	42	19807	21157	14841	11611	13240	-6567	-33
Чернівецька	3	897	897	327	327	325	-572	-64
Столичний								
Житомирська	4	2750	1620	1317	1142	1117	-1633	-59
Київська	10	3004	2851	2381	2399	2124	-880	-29
Чернігівська	5	1759	1325	1190	620	740	-1019	-58
Київ	9	2598	3135	2613	2441	2109	-489	-19
Центральний								
Кіровоградська	3	630	310	269	244	244	-386	-61
Черкаська	7	2300	2604	1512	1542	1542	-758	-33
Подільський								
Вінницька	17	5246	5171	4605	4125	3619	-1627	-31
Тернопільська	7	1729	1796	1360	1330	930	-799	-46
Хмельницька	12	1610	1673	1489	1482	1418	-192	-12
Причорноморський								
АР Крим	-	56981	53844	-	-	-		
Одеська	27	15053	14545	11949	11971	11738	-3315	-22
Миколаївська	9	2374	3958	3733	3479	3479	1105	46
Херсонська	11	2119	2763	2817	2236	2150	31	1,46
Північно-східний								
Полтавська	13	4462	3920	3649	3483	3437	-1025	-23
Сумська	3	535	460	650	650	490	-45	-8
Харківська	15	3714	3282	2918	2915	2915	-799	-21
Придніпровський								
Запорізька	15	5169	4864	6130	6158	5857	688	13
Дніпропетровська	15	2742	2509	2201	1643	1660	-1082	-39
Донецький								
Донецька	9	4200	4239	2282	1726	3578	-622	-15

Продовження таблиці 3.6								
Луганська	2	1207	1613	225	175	175	-1032	-85
Регіон	Будинки та пансіонати відпочинку						Відхилення	
	К-сть (2017)	У них місць, тис. ліжко-місць					+/-	%
		2000	2005/06	2015	2016	2017		
Закарпатський								
Закарпатська	4	200	-	250	217	217	17	8
Івано-Франківська	2	145	220	135	135	135	-10	-7
Львівська	4	340	392	175	175	175	-165	-49
Чернівецька	-	-	-	220	220	-		
Столичний								
Житомирська	-	-	-	-	-	-	-	-
Київська	1	748	188	70	70	74	-674	-90
Чернігівська	-	336	100	-	-	-		
Київ	-	650	450	201	-	-	-	-
Центральний								
Кіровоградська	-	450	450	-	-	-		
Черкаська	-	-	-	-	-	-	-	-
Подільський								
Вінницька	-		200	-	-	-		
Тернопільська	-	-	-	-	-	-	-	-
Хмельницька	-	-	-	-	-	-	-	-
Причорноморський								
АР Крим	-	27590	28938	-	-	-		
Одеська	6	2023	2074	1088	969	988	-1035	-51
Миколаївська	11	6791	4471	2004	2136	2416	-4376	-64
Херсонська	27	8482	9423	6500	5833	5250	-3232	-38
Північно-східний								
Полтавська	-	177	385	180	-	-		
Сумська	-	-	-	-	-	-	-	-
Харківська	-	1705	1406	-	-	-		
Придніпровський								
Запорізька	6	1812	1322	1032	843	843	-969	-53
Дніпропетровська	2	1140	1150	787	787	787	-353	-31
Донецький								
Донецька	3	9475	11535	2220	1862	662	-8813	-93
Луганська	-	60	-	-	-	-		

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [172]

Найменші показники кількості та місткості санаторно-курортних закладів характерні для Луганської (2 заклади загальною місткістю 175 ліжко-місць), Кіровоградської (3 заклади – 244 ліжко-місць), Чернівецької (3 заклади – 325 ліжко-місць) та Сумської (3 заклади – 490 ліжко-місць) областей.

Слід зазначити, що у 2017 році фіксувалося зростання кількості ліжко-місць у санаторіях та пансіонатах з лікуванням, зокрема у Львівській (2016 р. – 11611 ліжко-місць; 2017 р. – 13240 ліжко-місць), Чернігівській (2016 р. – 620 ліжко-місць; 2017 р. – 740 ліжко-місць) та Донецькій (2016 р. – 1726 ліжко-місць; 2017 р. – 3578 ліжко-місць) областях у порівнянні із 2016.

Таким чином, складна політична ситуація на сході країни та анексія Криму, призвели до значного зменшення кількості ліжко-місць в оздоровчих закладах. Розглянемо динаміку загальної кількості ліжко-місць в оздоровчих закладах у 2000-2017 рр. (рис.3.14).

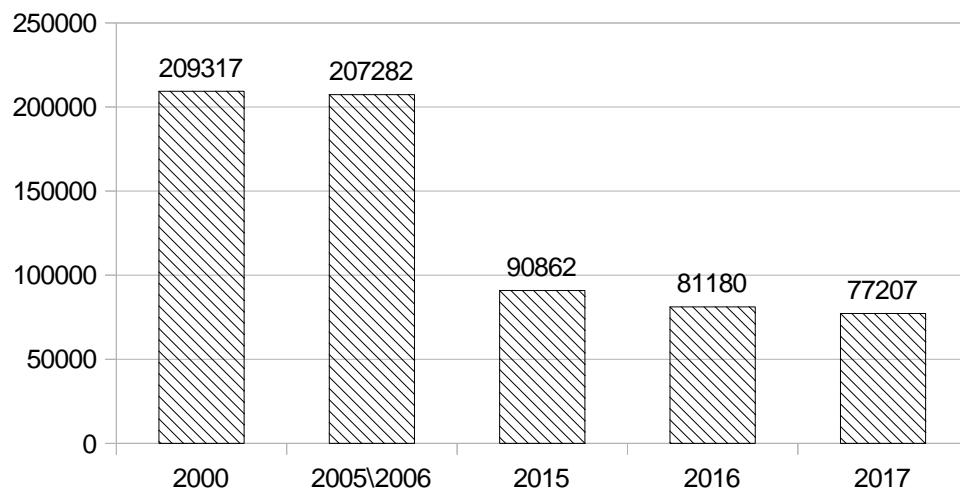

Рис. 3.14. Кількість ліжко-місць в оздоровчих закладах у 2000-2017 рр., тис.[172]

Так, в 2000 році загальна кількість ліжко-місць в оздоровчих закладах (санаторії, пансіонати з лікуванням, будинки та пансіонати відпочинку) складала 209 617 тис, а в 2017 році скоротилась до 80 944 тис., що майже в тричі менше.

Для того, щоб на основі даних офіційної статистики мати змогу не лише оцінити регіональні відмінності розвитку санаторно-курортного господарства у певному часовому зрізі, але й здійснити аналіз його тенденцій у визначеному часовому проміжку (2014–2017 рр.), ми пропонуємо використовувати індексний метод. Індeksi окремих показників розвитку санаторно-курортного господарства ми розраховували за методикою, запропонованою А. Голодом [35], відповідно до формули:

$$I = \frac{x_n - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}},$$

де x_n – конкретне значення показника, $x_{\min}$ – мінімальне, а $x_{\max}$ – максимальне значення із ряду даних. Для інтегральної оцінки рівня розвитку санаторно-курортного господарства в регіоні використовувався сумарний індекс (сума чотирьох окремих індексів для кожного з регіонів).

У таблицях 3.7 та 3.8 наведено числові значення показників та результати розрахунку індексів розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2014 та 2017 роках.

Аналізуючи результати розрахунків, можна дійти висновку, що найвищі значення сумарного індексу розвитку санаторно-курортного господарства у 2014 році були характерні для Львівської та Одеської областей, що закономірно пояснюється наявністю на територіях цих регіонів значних запасів природних лікувальних ресурсів. До наступної групи за рівнем розвитку санаторно-курортного господарства належать Дніпропетровська, Запорізька, Закарпатська, Херсонська та Миколаївська області. Найнижчі значення сумарного індексу простежуються у Луганській та Чернівецькій областях.

У 2017 році ситуація дещо змінилася. Лідерами за значеннями сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства виявилися Запорізька, Львівська та Одеська області. Дещо нижчі показники були характерні для Дніпропетровської, Херсонської та Миколаївської областей. Мінімальні значення сумарних індексів залишилися у тих же регіонів, що і в 2014 році.

Помітно, що найбільш прогресивні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства у 2014–2017 роках були характерними переважно для регіонів із високим природним рекреаційно-туристичним потенціалом – приморських та гірських.

Таблиця 3.7

Індекси розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2014 році

Регіон	Показники (x)				Індекси (I)				Сумарний індекс
	Кількість санаторно-курортних закладів, од.	Кількість місць у санаторно-курортних закладах тис од.	Кількість осіб, що перебували в санаторно-курортних закладах, тис. осіб	Доходи санаторно-курортних закладів, тис. грн	Кількість санаторно-курортних закладів	Кількість місць у санаторно-курортних закладах	Кількість осіб, що перебували в санаторно-курортних закладах	Доходи санаторно-курортних закладів	
Вінницька	25	5	61	241	0,09	0,12	0,25	0,34	0,8
Волинська	70	4	30	46	0,33	0,09	0,12	0,06	0,6
Дніпропетровська	112	17,1	230	122	0,54	0,48	1	0,17	2,19
Донецька	53	21,7	44	112	0,24	0,62	0,18	0,16	1,2
Житомирська	17	2,1	11	40	0,05	0,03	0,03	0,05	0,16
Закарпатська	46	7,2	67	287	0,2	0,19	0,28	0,41	1,08
Запорізька	155	24,2	145	230	0,77	0,7	0,62	0,33	2,42
Ів.-Франківська	30	3,6	33	39	0,12	0,07	0,13	0,05	0,37
Київська	74	11,5	48	50	0,35	0,32	0,2	0,07	0,94
Кіровоградська	28	1,8	17	14	0,11	0,02	0,06	0,01	0,2
Луганська	7	1	4	14	0	0	0	0,01	0,01
Львівська	67	16	171	691	0,31	0,45	0,74	1	2,5
Миколаївська	125	20	73	118	0,61	0,57	0,31	0,17	1,66
Одеська	200	34,2	158	360	1	1	0,68	0,52	3,2
Полтавська	31	5,4	59	190	0,12	0,16	0,25	0,27	0,8
Рівненська	15	2,5	22	46	0,04	0,04	0,08	0,06	0,22
Сумська	19	2,1	14	16	0,06	0,03	0,05	0,02	0,22
Тернопільська	11	1,5	13	36	0,02	0,01	0,04	0,05	0,12
Харківська	71	10,1	52	123	0,33	0,3	0,21	0,17	1,01
Херсонська	130	24,4	104	123	0,62	0,7	0,44	0,17	1,93
Хмельницька	16	1,6	18	50	0,05	0,01	0,07	0,07	0,2
Черкаська	49	5,5	25	28	0,21	0,13	0,09	0,04	0,47
Чернівецька	9	1,1	3	3	0,01	0	0	0	0,01
Чернігівська	29	3,1	8	4	0,11	0,06	0,02	0	0,2
м. Київ	37	6	42	99	0,15	0,15	0,17	0,14	1,01

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [172]

Таблиця 3.8

Індекси розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2017 році

Регіон	Показники (x)				Індекси (I)				Сумарний індекс
	Кількість санаторно-курортних закладів, од.	Кількість місць у санаторно-курортних закладах тис. од.	Кількість осіб, що перебували в санаторно-курортних закладах тис. осіб	Доходи санаторно-курортних закладів, тис. грн	Кількість санаторно-курортних закладів	Кількість місць у санаторно-курортних закладах	Кількість осіб, що перебували в санаторно-курортних закладах	Доходи санаторно-курортних закладів	
Вінницька	19	4	55	305	0,1	0,18	0,26	0,41	0,95
Волинська	64	3,6	27	56	0,41	0,16	0,12	0,07	0,76
Дніпропетровська	96	14,2	200	120	0,64	0,68	1	0,17	2,49
Донецька	68	14,6	51	180	0,44	0,7	0,24	0,24	1,62
Житомирська	11	1,7	10	43	0,05	0,07	0,03	0,05	0,2
Закарпатська	31	4,7	73	415	0,19	0,22	0,35	0,56	1,32
Запорізька	126	20,7	150	376	0,85	1	0,75	0,2	2,8
Ів.-Франківська	29	3,5	38	53	0,17	0,16	0,18	0,06	0,57
Київська	48	7,5	39	63	0,3	0,35	0,18	0,08	0,91
Кіровоградська	17	1,1	9	16	0,1	0,04	0,03	0,01	0,18
Луганська	4	0,28	4	14	0	0	0	0,01	0,01
Львівська	60	14,6	116	731	0,39	0,7	0,57	1	2,66
Миколаївська	91	15,3	75	117	0,6	0,73	0,36	0,15	1,84
Одеська	148	20	154	467	1	0,96	0,09	0,61	2,66
Полтавська	23	4,5	60	295	0,13	0,21	0,29	0,4	1,03
Рівненська	9	2	14	44	0,03	0,08	0,05	0,05	0,21
Сумська	17	1,7	11	16	0,09	0,07	0,04	0,01	0,21
Тернопільська	8	1	7	20	0,03	0,03	0,02	0,02	0,08
Харківська	56	8,1	38	120	0,36	0,4	0,18	0,16	1,1
Херсонська	101	20,2	103	206	0,67	1	0,5	0,28	2,45
Хмельницька	16	1,8	13	21	0,08	0,07	0,05	0,02	0,22
Черкаська	39	3,9	22	20	0,24	0,2	0,09	0,02	0,55
Чернівецька	6	0,71	3	6	0,01	0,02	0	0	0,03
Чернігівська	18	2,3	6	4	0,1	0,1	0,01	0	0,21
м. Київ	19	4	33	127	0,1	0,18	0,15	0,17	0,6

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [172]

З метою узагальнення регіональних відмінностей розрахованих сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства у 2017 році була розроблена картосхема (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Індекс розвитку санаторно-курортного господарства, 2017 р..

Розроблено автором за [172]

Порівняльний аналіз сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах у 2014 та 2017 рр. (табл. 3.9) свідчить про його неоднорідність. Найбільше зростання індексів розвитку санаторно-курортного господарства простежується у Херсонській, Донецькій та Запорізькій областях. В Одеській, Кіровоградській, Тернопільській, Рівненській, Сумській, Київській областях та у м. Київ спостерігається зниження відповідних показників. Водночас загалом помітною є позитивна динаміка у розвитку санаторно-курортного господарства більшості регіонів України. Це свідчить як про стабілізацію ситуації на ринку рекреаційно-оздоровчих та туристичних послуг, так і про збереження попиту на лікувально-оздоровчі послуги українських курортів.

Для того, щоб виявити регіональні відмінності тенденцій зміни індексів розвитку санаторно-курортного господарства, була розроблена картосхема (рис.3.16).

Таблиця 3.9

**Зміна індексів розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах
України у 2014 та 2017 рр.**

Регіон	2014 рік	2017 рік	Різниця індексів 2014-2017 рр
Вінницька	0,8	0,95	0,15
Волинська	0,6	0,76	0,16
Дніпропетровська	2,19	2,49	0,3
Донецька	1,2	1,62	0,42
Житомирська	0,16	0,2	0,04
Закарпатська	1,08	1,32	0,24
Запорізька	2,42	2,8	0,38
Івано-Франківська	0,37	0,57	0,2
Київська	0,94	0,91	-0,03
Кіровоградська	0,2	0,18	-0,02
Луганська	0,01	0,01	0
Львівська	2,5	2,66	0,16
Миколаївська	1,66	1,84	0,18
Одеська	3,2	2,66	-0,54
Полтавська	0,8	1,03	0,23
Рівненська	0,22	0,21	-0,01
Сумська	0,22	0,21	-0,01
Тернопільська	0,12	0,08	-0,04
Харківська	1,01	1,1	0,09
Херсонська	1,93	2,45	0,52
Хмельницька	0,2	0,22	0,02
Черкаська	0,47	0,55	0,08
Чернівецька	0,01	0,03	0,02
Чернігівська	0,2	0,21	0,01
м. Київ	1,01	0,6	-0,41

Джерело: розраховано автором за даними
Державної служби статистики України [172]

За результатами проведеного аналізу виявлено, що санаторно-курортне господарство більшості регіонів України характеризується прогресивними тенденціями, а отже, може бути актуальним напрямом їхнього соціально-економічного розвитку шляхом модернізаційних напрямів. Водночас санаторно-курортні заклади у своїй практичній діяльності стикаються з низкою проблем, що мають негативний вплив на регіональний економічний розвиток.

Рис. 3.16. Зміна індексів розвитку санаторно-курортного господарства, 2014-2017 рр. Розроблено автором за [172]

Відтак, для гарантування розвитку санаторно-курортного господарства бальнеологічні курорти мають володіти не лише бальнеолікувальним потенціалом, а й можливостями для організації різних видів туризму, хорошою базою закладів розміщення та харчування. Усе це в майбутньому може дозволити зберегти стабільність системи відповідної дестинації і мінімізувати ризики функціонування відповідної регіональної туристичної системи.

3.3. Особливості функціонування регіональної туристичної системи Львівської області у кризовий період

Сучасний етап функціонування економічних систем різних рівнів характеризується пороговими значеннями нестабільності. Загрози і виклики сучасності негативно позначаються і на функціонуванні сфери туризму, яка, з одного боку, є одним із найбільш перспективних напрямів економічної

діяльності, а з іншого – надзвичайно чутливою до дії деструктивних чинників різного походження. Природа туризму як соціального явища зумовлює його тісні взаємозв'язки із процесами, що проходять у межах регіональних спільнот та в окремих дестинаціях. Поширення міжнародного тероризму, нелегальної міграції, зростання захворюваності на соціально небезпечні хвороби, загальне погіршення екологічної ситуації, незважаючи на інтенсифікацію туристичних потоків, призводять до суттєвого зростання їхнього негативного впливу на туристичну діяльність, що має різний ступінь прояву на просторовому рівні [36].

Водночас кризові явища глобального і регіонального поширення, як правило, є короткотерміновими, хоча їх наслідки відчуваються ще тривалий період часу, а регіональні туристичні системи після більшості криз відновлюють своє функціонування досить швидко. Поряд із тим, слід зауважити, що туристичний комплекс України, а в його структурі і санаторно-курортне господарство, зіткнулися у 2020-2022 роках із надзвичайно складним періодом, зумовленим накладанням двох криз – глобальної (пандемія COVID-19) і макрорегіональної (повномасштабна війна). З огляду на це, з метою обґрунтування перспектив розвитку санаторно-курортного господарства регіону у післякризовий період слід проаналізувати особливості розвитку регіональної туристичної системи Львівської області у сучасний період кризи.

Аналіз діяльності колективних закладів розміщення, які є основою інфраструктурного компонента регіональної туристичної системи демонструє незначні зміни основних показників. Відтак, можна простежити, що починаючи із 2016 року спостерігається зменшення кількості колективних закладів розміщування (табл. 3.10). Однак, зауважимо, що різке зниження загальної кількості закладів у 2018 році насамперед пов'язано зі зміною методології обліку колективних закладів розміщування (згідно наказу Держстату №152 від 16.07.2018 року). Планом державних статистичних спостережень на 2018-2020 роки не передбачено отримання статистичної

інформації щодо спеціалізованих закладів розміщування у Львівській області.

Отож, особливо помітне зменшення кількості колективних закладів ми спостерігаємо у 2020 році (рис. 3.17), загальна кількість закладів скоротилася на 19 одиниць у порівнянні із доковідним 2019 роком, така ж тенденція характерна для готелів та аналогічних закладів розміщування (-14 од.) та інших закладів розміщування (-5 од.).

Відповідно скоротилась і загальна місткість у колективних закладах (-1102 ліжко-місця), готелях та аналогічних закладах розміщування (-642 ліжко-місця) та інших закладах розміщування (-452 ліжко-місця).

Щодо кількості розміщених осіб у період пандемії цей показник зменшився більш, ніж у два рази у колективних закладах розміщування (-303 915 осіб), з них іноземці (-97 263 особи). Однак, незважаючи на пандемію COVID-19, закриття кордонів та обмеження авіасполучення, а також складну економічну ситуацію у 2020 році попит на відпочинок у колективних закладах розміщування Львівської області, на наш погляд, був на досить високому рівні (рис. 3.18).

Таблиця 3.10

Показники діяльності колективних закладів розміщування у Львівській області

	Кількість, одиниць	Ліжко-місця, тис.	Розміщені особи у закладах, осіб	З них іноземці, осіб
Усі колективні заклади розміщування				
2015	331	33626	715333	75428
2016	343	30869	861250	106830
2017	337	32927	987866	138789
2018	129	13191	572159	129531
2019	130	13188	533878	118204
2020	111	12086	229963	20941
Готелі та аналогічні заклади розміщування				
2015	273	17759	591292	63665
2016	287	17949	749855	93549
2017	277	18292	871401	121043
2018	104	11450	547174	128726
2019	106	11430	517315	117181

Продовження таблиці 3.10				
2020	92	10788	222208	208887
Інші заклади розміщування				
2015	58	2356	58702	634
2016	62	2739	55783	985
2017	57	2948	58655	1068
2018	25	1741	24985	805
2019	24	1758	165663	1023
2020	19	1298	7755	54

*З 2018 року без урахування спеціалізованих закладів розміщування

Джерело: складено автором на основі [34]

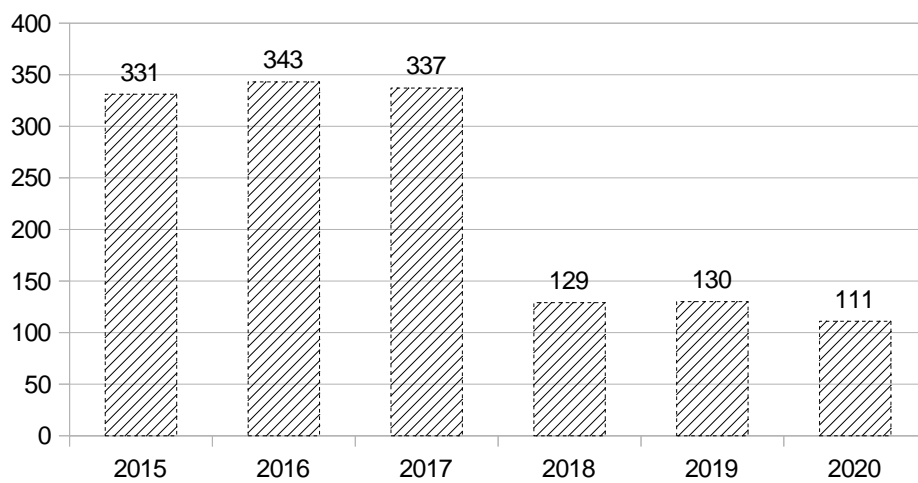

Рис. 3.17. Кількість колективних закладів розміщування у Львівській області у 2015-2020 рр., одиниць [34]

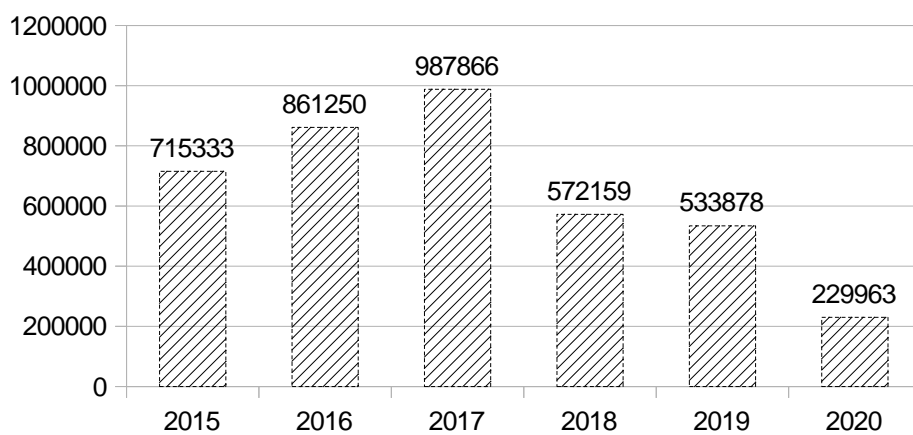

Рис. 3.18. Кількість розміщених осіб у колективних закладах розміщування у Львівській області у 2015-2020 рр., осіб [34]

Аналіз організаційного компонента регіональної туристичної системи демонструє позитивні тенденції щодо збільшення загальної кількості суб'єктів туристичної діяльності Львівської області (рис.3.19). Відтак, у доповідному 2019 році загальна кількість суб'єктів туристичної діяльності Львівської області становила 420 одиниць, що у порівнянні із 2018 роком на 72 одиниці більше, кількість туроператорів збільшилася на 3 одиниці, турагентів – на 65 одиниць, кількість суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність – на 10 одиниць (табл. 3.11).

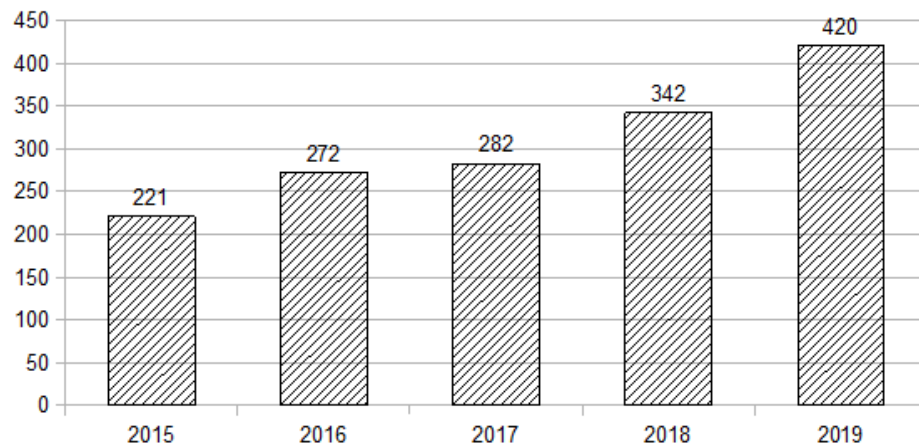

Рис. 3.19 Кількість суб'єктів туристичної діяльності Львівської області у 2015-2019 рр., одиниць [34]

Таблиця 3.11

Суб'єкти туристичної діяльності Львівської області

Рік	Усього	У тому числі		
		Туроператори, одиниць	Турагенти, одиниць	суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність, одиниць
2015	221	52	134	35
2016	272	60	171	41
2017	282	63	176	43
2018	342	58	233	51
2019	420	61	298	61

Джерело: складено автором на основі [34]

Аналіз кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності у Львівській області (рис 3.20), демонструє, що після кризи 2014 року, яка була спричинена анексією найбільш привабливого туристичного регіону АР Крим та загостренням воєнної ситуації на сході країни спостерігаємо значне підвищення показників, а отже, ми можемо відзначити, що у 2015 році кризу було фактично подолано. Звертає на себе увагу суттєве збільшення кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності у 2017-2019 роках, що демонструє позитивні тенденції (табл. 3.12).

Втім, у 2020 році знову простежується кризова ситуація, яка на цей раз була зумовлена поширенням пандемії COVID-19. Загалом показники кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності у Львівській області та кількості внутрішніх туристів у порівнянні із 2019 роком скоротилися більш, ніж у два рази [202]. Через обмеження авіасполучення та закриття кордонів кількість іноземних туристів склала лише 357 осіб, що на 7 472 особи менше у порівнянні із 2019 роком. Найбільша кількість іноземних туристів прибули до Львова з Польщі, Білорусі, Туреччини, Німеччини та Литви [202]. Кількість екскурсантів згідно офіційних даних у Львівській області у 2020 році дорівнювала 0.

Таблиця 3.12

Туристи, обслужені суб'єктами туристичної діяльності у Львівській області

Роки	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, осіб	В'їзні (іноземні) туристи, осіб	Внутрішні туристи, осіб	Екскурсанти, осіб
2015	112472	3057	48585	15002
2016	181827	8370	988580	17637
2017	175150	6042	86455	14955
2018	182255	7617	61881	7557
2019	249442	7829	82349	3919
2020	100824	357	23738	-

Джерело: складено автором на основі [34]

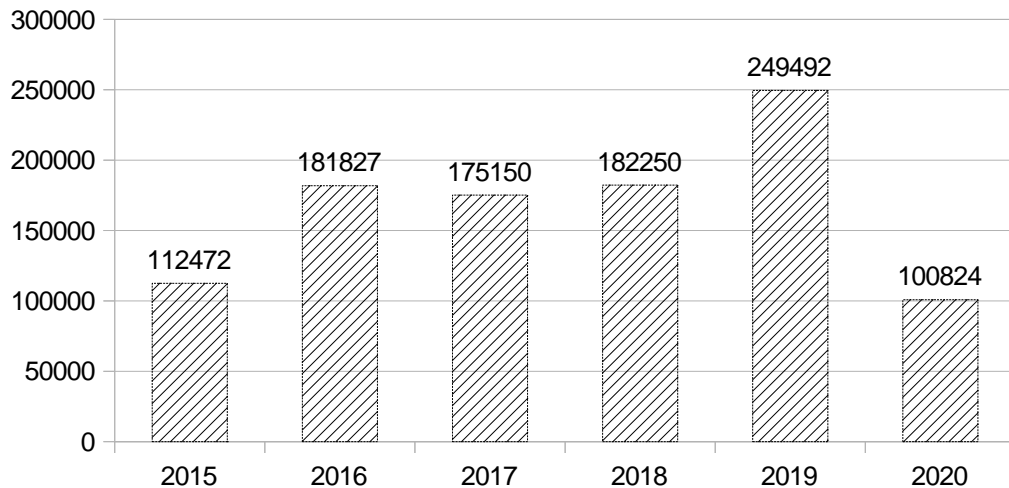

Рис. 3.20 Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності у 2015-2020 рр., осіб [34]

Опираючись на дані закладів розміщення, у 2021 році Львів відвідало 1,5 мільйона туристів, що вдвічі більше за показник 2020 року, однак на 40% менше ніж у доковідний 2019 рік. Також спостерігаємо позитивну динаміку збільшення кількості іноземних туристів вдвічі в порівнянні з 2020 роком. 50,5% туристів побували у Львові вперше саме у 2021 році. Збільшився термін перебування туристів у місті з 3,8 дня у 2019 році до 5 у 2021 році. Середні витрати одного туриста у 2021 році у Львові склали 94 євро за день. 78% гостей приїжджали до Львова задля відпочинку та проведення дозвілля [202].

Отож, можемо зробити висновки, що у 2021 році простежувалася доволі позитивна динаміка у туристичній галузі регіону, кількість туристів збільшилася майже у двічі, однак це не дало змоги досягнути тих показників, які були у доковідний період. У 2022 році туризм знову знаходиться у кризовій ситуації, зумовленій повномасштабною війною росії проти України. Проте, за даними туроператорів та турагентів навіть у такій складній ситуації почав з'являтися попит на відпочинок в межах регіону. Сьогодні туроператори пропонують як одноденні тури і екскурсії, так і 2-3 денні тури в

межах Львівщини та сусідніх регіонів, а також Spa-тури у Східницю, Трускавець, Моршин. Отож, регіональна туристична система Львівської області незважаючи на складний кризовий період поступово відновлює свою діяльність та демонструє досить високий рівень стійкості. З огляду на вищевикладене можемо припустити, що основною перевагою стійкості регіональної туристичної системи Львівської області загалом є відносна безпечність регіону для перебування туристів.

Основою інформаційного компонента регіональної туристичної системи є брендінг регіону. Брендінг, на наш погляд, повинен бути притаманний усім туристичним дестинаціям. Дестинації, що мають відомий і ефективний бренд, повинні дбати про збереження та підтримку його належного «звучання» в інформаційному просторі. Маловідомі й недостатньо привабливі для туристів території, що хочуть стати туристичними центрами, повинні проводити активну політику щодо формування та просування своїх брендів [44]. Найефективнішим і найпоширенішим інструментом брендінгу територій на сьогоднішній день є веб-сайти. Основна мета створення таких сайтів – формування позитивного та особливого іміджу міста або регіону серед потенційних туристів, підвищення конкурентоспроможності, а також туристичної та інвестиційної привабливості території.

Головним офіційним інформаційним туристичним порталом Львова є «Lviv Travel». Метою сайту є підвищення туристичної привабливості Львова, покращення якості надання та доступності туристичних послуг, а також зацікавлення потенційних туристів. На сайті можна знайти та ознайомитися із актуальною інформацією про історію міста та місцеву культуру, переглянути тематичні відео та статті, ознайомитися із головними атракціями міста та області [79], знайти інформацію про заклади громадського харчування та їх адреси. Окрім того, на сайті можна придбати туристичну картку Lviv City card. Основна мова туристичного сайту «Lviv Travel» – українська, також є англійська версія.

Сайт складається із головної сторінки, де відображаються актуальні

новини, а також із 6 основних блоків, серед яких: «Досліджуй» (рекомендовані атракції – музеї, галереї, парки міста та області, контакти гідів, рекомендованих Львівською міською радою), «Заклади» (адреси, фото та описи закладів громадського харчування), «Події» (вистави, виставки, концерти, спорт), «Мапа», «Про Львів» (інформація як дістатися до Львова, історія міста, готелі, тематичні публікації, інформація про сайт Центру туристичної інформації), «City card».

У 2021 році в умовах пандемічної кризи за ініціативи Львівської ОДА був створений проект «Експедиція громад: фокус на туризм». Основна мета проекту полягає у розкритті туристичного потенціалу ОТГ, розширення географії подорожей та збільшення завантаженості закладів. За даними ЛОДА до проекту долучилися понад 50 учасників, серед яких туроператори, гіді, екскурсіводи, ресторатори, готельєри та керівництво Львівської облдержадміністрації. Протягом 2021 року учасники експедицій відвідали велику кількість ОТГ, де ознайомилися із основними туристичними об'єктами, новими цікавими маршрутами та місцями. Деякі туристичні об'єкти були включені до турів місцевих туроператорів.

Отож, проаналізувавши основні тенденції та проблеми розвитку регіональної туристичної системи Львівської області у кризовий період можемо підвести певні підсумки. В умовах пандемії COVID-19 у 2020 році однією з найбільш постраждалих сфер економіки була саме туристична індустрія. Через карантинні обмеження частка іноземних туристів скоротилася до мінімуму, однак у 2020-2021 роках зріс попит на внутрішній туризм, що дозволило регіональній туристичній системі продовжити своє функціонування та продемонструвало достатній рівень її стійкості до зовнішніх загроз.

З лютого 2022 року туристична сфера переживає чи не найскладніші часи, які пов'язані із повномасштабним вторгненням росії на територію України. Велика частка суб'єктів туристичної діяльності припинили свою діяльність або перепрофілювалися на волонтерську роботу. Однак за

офіційними даними готелі та аналогічні заклади розміщення продовжують працювати на повну силу та приймати внутрішньо переміщених осіб, заповненість номерного фонду із початку війни у Львові складає 90%, Моршин та Трускавець – близько 85%, карпатські території, зокрема Славське, 60-70% завантаженості. Також варто зазначити, що незважаючи на складну ситуацію в країні, надходження туристичного збору за три місяці війни склало 7 млн 363 тисячі грн, у порівнянні із минулим роком за півріччя вдалося зібрати 6 млн 756 тис. грн [184], що є досить позитивною тенденцією.

Варто зазначити, що в сьогоденних умовах повномасштабної війни важливим напрямом соціальної політики держави є соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України, шляхом надання пільг на лікування та оздоровлення у санаторно-курортних закладах.

Пільги на санаторно-курортне лікування для військовослужбовців та членів їхніх сімей надаються з урахуванням середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Право на оплату 25% вартості санаторно-курортної путівки для військовослужбовців, та 50% – для членів їхніх сімей (чоловік (дружина), неповнолітні діти) надається за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує трьох прожиткових мінімумів. Військовослужбовці, які є учасниками бойових дій мають право отримати безкоштовну путівку на лікування або оздоровлення у відомчих санаторно-курортних закладах свого силового відомства (Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служба безпеки України) з компенсацією вартості проїзду туди і назад, або грошову компенсацію за путівку (виплачується лише особам з інвалідністю) [1].

Перелік санаторно-курортних закладів регіону, які надають путівки військовослужбовцям: санаторій «Смерічка» (Східниця); санаторії «Лаванда», «Дністер», «Перлина Прикарпаття», «Черемош» та «Світанок» (Моршин); санаторій «Алмаз» та «Кристал», готельно-курортний комплекс

«Дніпро-Бескид» (Трускавець); санаторій «Джерельний», «Нафтуся Прикарпаття» та «Карпатські Зорі» (село Модричі, Дрогобицький р-н).

Варто зазначити, що у зв'язку із тимчасовою окупацією Херсонської області, Мелітополя та Бердянська, замінуванням берегової лінії та веденням бойових дій, географія поїздок у літній сезон 2022 року очевидно зміниться. Відпочинок закордоном в теперішніх реаліях практично недоступний для більшості населення України через низку причин, серед яких складна економічна ситуація, яка торкнулася усіх громадян країни (втрата робочого місця, скорочення заробітної плати, підвищення цін та курсу валют); закриття неба та відсутність авіасполучення із іноземними країнами (потрапити на відпочинок закордон можливо лише наземним транспортом, тобто власним автомобілем, що сьогодні теж є практично неможливо у зв'язку із дефіцитом пального на АЗС, поїздом або автобусом); обмеження щодо перетину кордону для чоловіків у віці від 18 до 60 років. І найголовніший, на наш погляд, фактор, який може стримати українців від відпочинку закордоном цього року – психологічний. Не кожен громадянин України зможе морально дозволити собі відпочинок коли в країні повномасштабна війна.

Втім, враховуючи туристично привабливу територію, розвинену мережу оздоровчих закладів розміщування, сприятливі кліматичні умови, природні лікувальні ресурси та відносну безпеку бальнеологічних курортів Львівської області у порівнянні з іншими регіонами країни, можемо спрогнозувати значне підвищення попиту на оздоровчий туризм і санаторно-курортний відпочинок, що дозволить туристам на деякий час абстрагуватися від складної ситуації в країні та відновити свої ресурси. Вважаємо, що саме санаторно-курортне господарство цього туристичного сезону дозволить компенсувати тимчасово недоступний відпочинок у приморських регіонах, стабілізувати ситуацію на регіональному санаторно-курортному ринку та оживити внутрішній туризм. Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день санаторно-курортне господарство є перспективним та найбільш стійким туристичним ринком.

Висновки до третього розділу

1. Розглянуто передумови та фактори розвитку санаторно-курортного господарства. Зазначено, що санаторно-курортне господарство відноситься до тієї групи галузей, що мають яскраво виражену ресурсну орієнтацію. Природні та історико-культурні чинники є важливими передумовами розвитку санаторно-курортного господарства. Для санаторно-курортного господарства важливим є комплексне застосування усіх природних передумов. Відтак, розвиток санаторно-курортного господарства залежить від багатьох факторів: економічних, політичних, соціально-демографічних, науково-технічних, інфраструктурних та екологічних.

2. Проаналізовано динаміку захворюваності населення протягом 2010-2017 рр. Встановлено, що динаміка захворюваності населення вказує на те, що розвиток санаторно-курортного господарства стає важливим напрямком державної та регіональної політики в галузі охорони здоров'я, а також є вагомим показником економічного добробуту населення регіону. Зазначено, що зменшення негативного впливу і відновлення працездатності найбільш ефективно відбувається в умовах санаторно-курортного лікування.

3. Здійснено аналіз доходів населення впродовж 2010-2020 рр., та вивлено, що протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання показників доходів населення Львівської області. Зазначено, що санаторно-курортне господарство знаходиться у тісному зв'язку з економікою, відтак, збільшення загального числа доходів повинно підвищити попит на санаторно-курортне лікування та в значній мірі плинути на подальший розвиток вітчизняних курортів. Отож, важливою економічною передумовою розвитку санаторно-курортного господарства є зростання доходів населення та формування попиту на лікувально-оздоровчі послуги.

4. На основі даних Державної служби статистики України здійснено аналіз сучасного стану санаторно-курортного господарства в Україні, який демонструє тенденцію зниження кількості санаторно-курортних закладів

України. Виявлено суттєве зниження загальної кількості суб'єктів санаторно-курортного господарства – від 3512 одиниць у 2000 році до 1744 одиниць у 2017 році. На цей процес суттєвий вплив мали такі чинники, як нестабільне фінансове становище країни, політична ситуація, анексія АРК Крим та антитерористична операція на сході України.

5. Виявлено, що негативні тенденції характерні також для динаміки кількості оздоровлених. Основними причинами негативних тенденцій було нестабільне соціальне та політичне становище країни, спричинене антитерористичною операцією на сході України, що в результаті призвело до значного зниження кількості туристичних потоків. Водночас протягом 2015-2017 рр. фіксувалася досить позитивна динаміка кількості оздоровлених. Отож, незважаючи на негативні тенденції, аналіз ринку переконливо доводить, що в даний час спостерігається поступове покращення у діяльності санаторно-курортних закладів.

Визначено, що незважаючи на значне зменшення кількості закладів санаторно-курортного профілю, кількість відвідувачів в окремих закладах, зокрема у санаторіях, в тому числі дитячих, базах відпочинку та аналогічних закладах в загальній динаміці збільшилась.

6. При здійсненні аналізу сучасного стану санаторно-курортного господарства в Україні використано індексний метод. За допомогою індексного методу встановлено, що найбільш прогресивні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства у 2014–2017 роках були характерними переважно для регіонів із високим природним рекреаційно-туристичним потенціалом – приморських та гірських. Відтак, за результатами проведеного аналізу виявлено, що санаторно-курортне господарство більшості регіонів України характеризується прогресивними тенденціями, а отже, може бути актуальним напрямом їхнього соціально-економічного розвитку шляхом модернізаційних напрямів.

7. Досліджено особливості функціонування регіональної туристичної системи Львівської області у кризовий період. Встановлено, що особливо

помітне зменшення усіх туристичних показників простежується у 2020 році, що було спричинено поширенням пандемії COVID-19. Втім, через карантинні обмеження та закриття кордонів у 2020-2021 роках зріс попит на внутрішній туризм, що дозволило регіональній туристичній системі продовжити свою діяльність та продемонструвало її сталий характер.

Основні наукові результати, що викладені у третьому розділі дисертації, опубліковані автором у працях [108, 109, 110].

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

4.1. Аналіз територіальної організації санаторно-курортного господарства регіону

Територіальна (геопросторова) організація санаторно-курортного господарства представлена поєднанням рекреаційних ресурсів, рекреантів, закладів їх розміщення, місць розселення обслуговуючого персоналу, підприємств інфраструктури та інших закладів, які забезпечують умови для відпочинку і оздоровлення населення [63]. Досліджуючи розвиток санаторно-курортного господарства, зазначимо, що важливим є не лише природно-рекреаційний потенціал території, а й спеціалізовані (оздоровчі) заклади розміщення, які є основою інфраструктурної складової регіональних туристичних систем.

Таблиця 4.1

Основні показники діяльності спеціалізованих закладів розміщення регіону у 2017 році

Кількість закладів, одиниць	Кількість ліжок у місяць максимального розгортання, тис. осіб	Кількість цілорічних ліжок, тис. одиниць	Обслуговано осіб, тис. осіб	Обслуговано іноземців, тис. осіб	Тривалість перебування приїжджих, тис. людино-днів	Фактичні вирати на один ліжко-день, грн	Доходи від реалізації пугівок, млн. грн
60	14,6	12,6	116,5	17,7	1728,3	422,4	660,4

Джерело: складено автором на основі [182]

Санаторно-курортне господарство регіону посідає провідне місце з надання санаторно-курортних та оздоровчих послуг населенню, однак, характеризується суттєвими просторовими диспропорціями. На території Львівської області знаходиться розвинута мережа санаторно-курортних закладів. Так, за офіційними даними Головного управління статистики у

Львівській області у 2017 році (табл. 4.1) функціонувало 60 спеціалізованих закладів розміщення загальною площею 507 тис. м², з них 35 санаторіїв, 5 дитячих санаторіїв, 2 пансіонати з лікуванням, 4 пансіонати відпочинку, 14 баз та інших закладів відпочинку [182].

За нашими підрахунками, сьогодні у регіоні функціонує понад 311 санаторно-курортних та оздоровчих закладів, з них 54 санаторії, 10 пансіонатів з лікування та відпочинку, 15 дитячих санаторіїв, закладів санаторного типу та оздоровчих таборів, 130 баз відпочинку, готелів, оздоровчих комплексів та інших закладів відпочинку, які надають оздоровчі послуги. Найбільшу частку складають невеликі приватні заклади готельного типу, які надають оздоровчі послуги, функціонують на основі бальнеологічних ресурсів та спеціалізуються як на наданні спеціалізованих санаторно-курортних послуг, так і оздоровчих та рекреаційних послуг, однак не можуть вважатися спеціалізованими засобами розміщення. В організації санаторно-курортного господарства регіону основне місце належить бальнеологічним курортам – Трускавець, Східниця, Моршин, Шкло, Немирів та Великий Любінь.

Таблиця 4.2

Основні показники діяльності спеціалізованих закладів розміщення Львівської області у 2017 році (у межах нових адміністративних районів)

Райони (за адміністративно-територіальним поділом з 2020 року)	Кількість ліжок у місяць масимального розгортання, одиниць	Обслуговано приїжджих, осіб	Обслуговано іноземців, осіб	Загальна тривалість перебування у спеціалізованих засобах розміщування, тис. ліжко-днів
Дрогобицький	8835	76887	14505	1138,7
Золочівський	-	-	-	-
Львівський	174	633	-	23,3
Самбірський	-	-	-	35
Стрийський	3666	7382	3240	451,1
Червоноградський	650	441	-	8,6
Яворівський	1205	3978	1	106,5

Джерело: складено автором на основі [182]

Як зазначено вище, санаторно-курортне господарство регіону характеризується значними просторовими диспропорціями. Загалом, у Львівській області є три основні райони, які спеціалізуються на наданні лікувально-оздоровчих послуг населенню – Дрогобицький, Стрийський та Яворівський (табл. 4.2).

Беззаперечним лідером санаторно-курортного господарства регіону є Дрогобицький район, де зосереджена основна частина функціонуючих оздоровчих закладів – 60% від загальної кількості, які входять до числа найкращих спеціалізованих закладів країни (санаторій «Стожари» смт Східниця, санаторії «Кришталевий Палац» та «Віктор» м. Трускавець). Район має найвищі показники з-поміж інших за кількістю та місткістю оздоровчих закладів (рис. 4.1, 4.2). Територія району охоплює Бориславську, Дрогобицьку, Трускавецьку, Меденицьку та Східницьку територіальні громади. До основних мінеральних вод району належать: «Нафтуся», «Софія», «Юзя», «Броніслава», «Марія», слабомінералізовані води та лужні (содові) мінеральні води за типом «Боржомі».

Головними бальнеологічними курортами району є Трускавець та Східниця на території яких знаходяться понад 186 оздоровчих закладів (рис. 4.1, 4.2), з яких 42 санаторії, 7 пансіонатів, 46 готелів, які надають оздоровчі послуги, 6 дитячих оздоровчих заклади та понад 85 приватних закладів (вілли, приватні садиби, котеджі), які надають оздоровчі послуги. До прикладу, у 2017 році загальна кількість місць (ліжок) у місяць максимального розгортання склала 8 885 одиниць, що становить 61% від загальної кількості, було оздоровлено 76 887 осіб, або 86% від загальної кількості оздоровлених у Львівській області. Варто зазначити, що характерною перевагою району є значна частка іноземних туристів – 82% (14505). На підставі чого можна стверджувати, що на території району знаходиться розвинена мережа санаторно-курортних закладів міжнародного рівня та високий рівень надання лікувально-оздоровчих послуг.

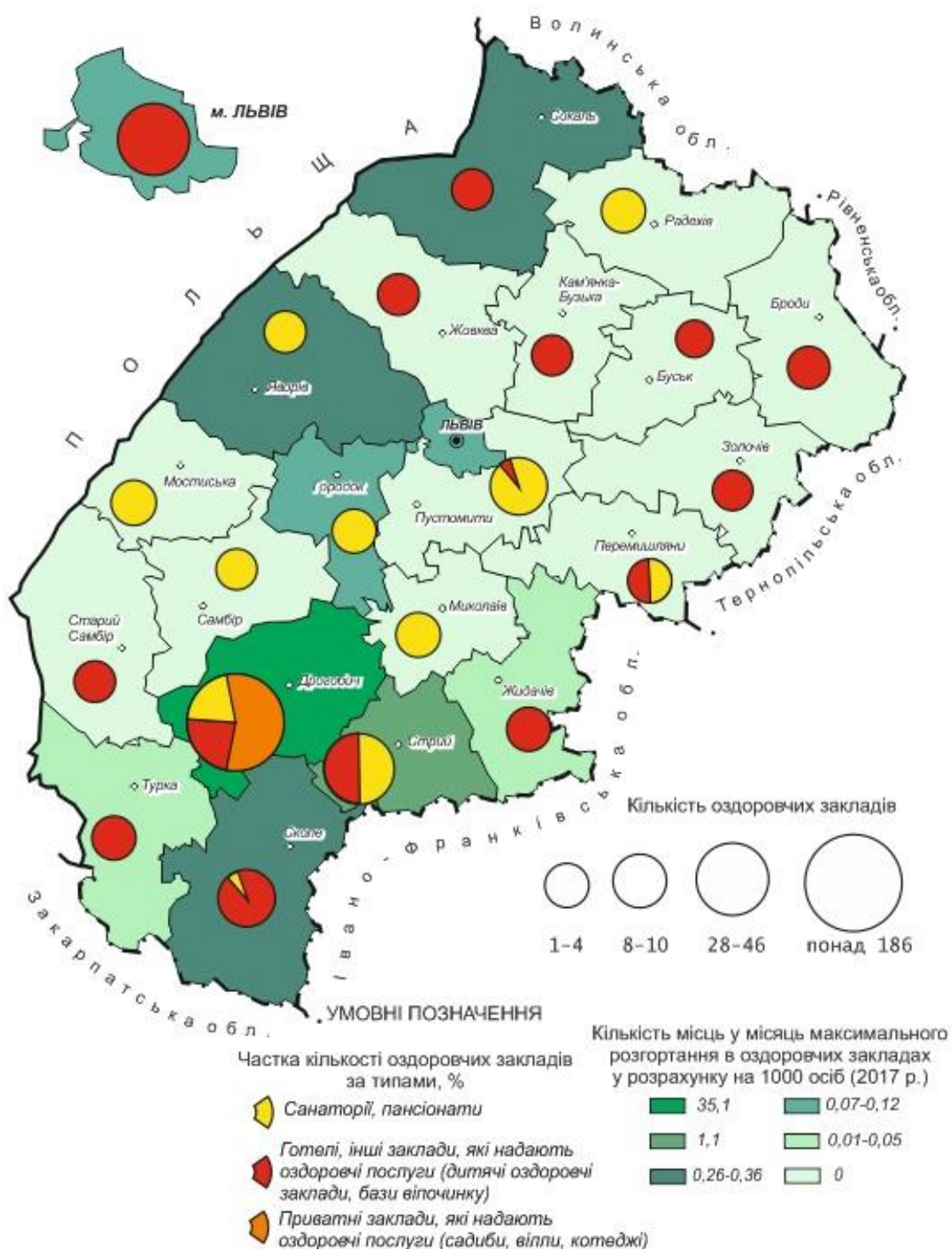

Рис. 4.1. Територіальна організація санаторно-курортного господарства Львівської області у 2017 році. Розроблено автором за даними Головного управління статистики у Львівській області [182]

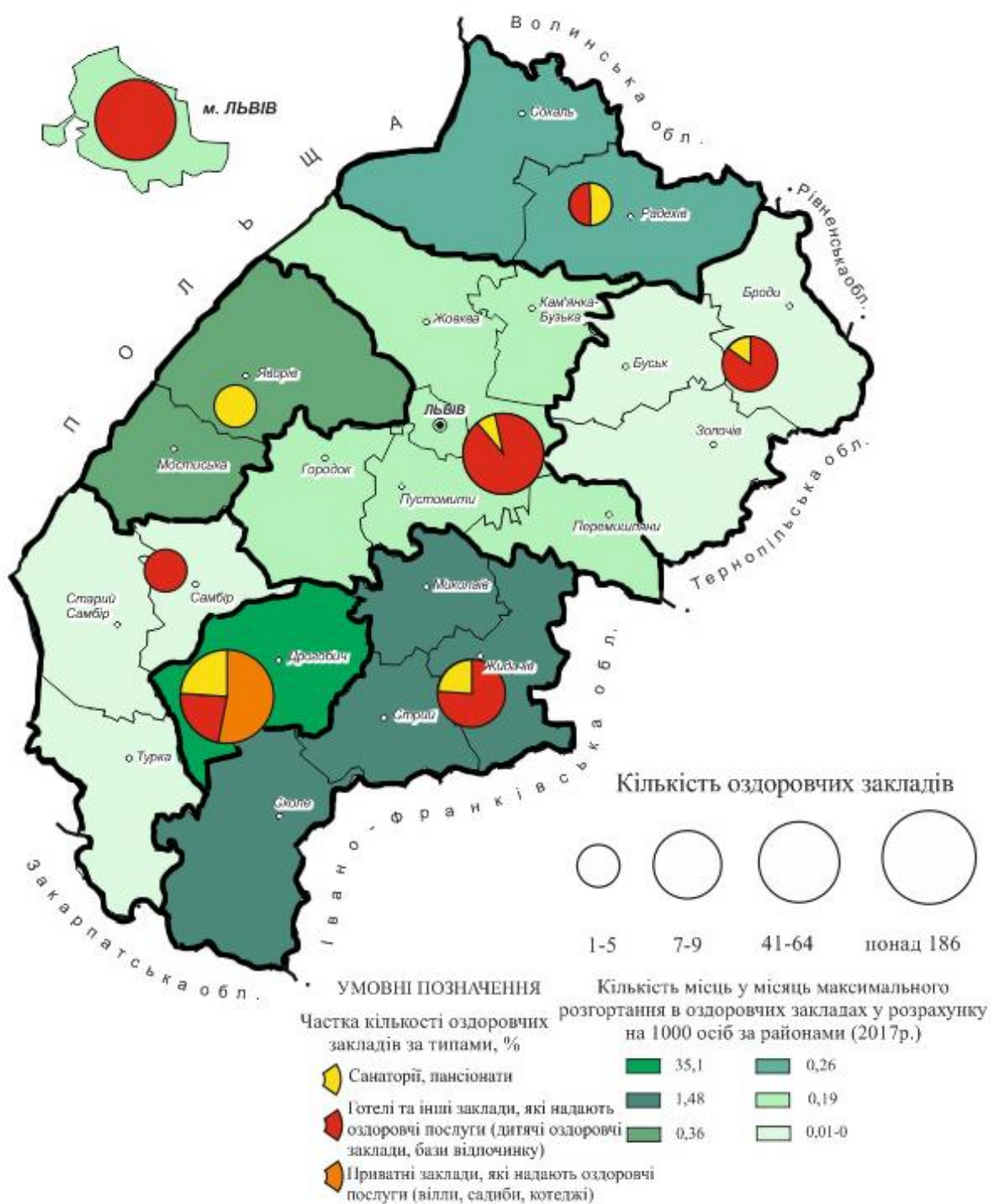

Рис. 4.2. Територіальна організація санаторно-курортного господарства Львівської області після реформи адміністративно-територіального устрою у 2020 році. Розроблено автором за даними Головного управління статистики у Львівській області [182]

Загалом на території Дрогобицького району знаходяться найсучасніші оздоровчі заклади регіону, такі як: Три сини та донька 4*, Три сини та донька 5* (Східниця); Mirotel Resort and Spa 5*, Rixos Prykarpattya 5*, Шале Грааль 5*, Роял Гранд 5*, Женева 4*, Royal Hotel and SPA Resort Цезар 4* (Трускавець), де надається широкий спектр лікувально-оздоровчих послуг на базі сучасних медичних центрів.

Оздоровчі заклади району характеризуються впровадженням інновацій, нових методів лікування та розширенням асортименту додаткових послуг (трансфер, організація екскурсій, аквапарк, СПА, басейни та ін.). На базі оздоровчих закладів району активно розвивається оздоровчий туризм, що робить його ще більш привабливим з-поміж інших районів. Таким чином, на території Дрогобицького району сформувалась розвинута мережа закладів санаторно-курортного спрямування: санаторії, пансіонати з лікуванням, готелі, готельні-оздоровчі комплекси, дитячі оздоровчі заклади та приватні заклади (вілли, садиби, котеджі), які надають лікувально-оздоровчі послуги.

Аналіз таблиці 4.2 показує, що Стрийський район посідає друге місце в структурі районів Львівської області за показниками розвитку санаторно-курортного господарства. Основною рекреаційною територією району є відомий бальнеологічний курорт Моршин. Тут функціонують 12 санаторіїв загальною місткістю 2190 місць. Спеціалізовані заклади розміщення характеризуються високими показниками діяльності: кількість ліжок у місяць максимального розгортання – 3666 одиниць (25%), оздоровлено 7382 осіб (8%), кількість оздоровлених іноземців – 3240 (18%).

Очевидно, що перевагами Стрийського району є наявність провідного лікувального фактору – природних мінеральних вод (розсоли). На курорті Моршин розташовані чотири джерела мінеральних вод: Боніфацій, Магдалена, Людмила та Моршинка [58]. Так, згідно з даними дослідження, можемо зробити висновок, що Стрийський район володіє значними рекреаційними можливостями, отже є перспективним місцем для розвитку санаторно-курортного господарства.

До трійки лідерів серед районів, які спеціалізуються на санаторно-курортному лікуванні належить Яворівський. Конкурентні переваги Яворівського району забезпечуються завдяки наявності природних лікувальних ресурсів – мінеральних вод та грязей. До складу району входять одні з найстаріших курортів України – Шкло та Немирів. На території району знаходяться лише 2 санаторії («Шкло», Львівський обласний протитуберкульозний санаторій, санаторій «Немирів» тимчасово призупинив свою діяльність) та пансіонат з лікуванням («Бадьорість») загальною кількістю 905 місць. Попри це, район вносить вагому частку у формування санаторно-курортного господарства регіону. Також до переваг курортів району можемо віднести зручне транспортне сполучення та безпосередню близькість до Львова.

Останні позиції в розвитку санаторно-курортного господарства регіону займають Червоноградський та Львівський райони. На території цих районів розташовано 2 найстаріші санаторії – «Великий Любінь» (курорт Великий Любінь) та «Ровесник» (м. Червоноград). Санаторії володіють потужною лікувально-оздоровчою базою, гордістю закладів є родовища природних мінеральних вод та торф'яних грязей на основі яких здійснюється лікування (пелоїдотерапія, озокеритотерапія, інгаляції, лікувальні душі, ванни).

Таким чином, можемо дійти висновку, що для санаторно-курортного господарства регіону характерні значні просторові диспропорції розташування оздоровчих закладів. Як бачимо, в першу чергу це пов'язано із природно-ресурсним потенціалом районів, який має вирішальну роль в організації санаторно-курортного господарства. Завдяки цьому на території курортів Дрогобицького та Стрийського районів, зокрема, у Трускавці, Східниці та Моршині функціонує розвинута мережа санаторно-курортних закладів. Варто зауважити, що курорти Шкло та Немирів, які належать до Яворівського району є не менш перспективними територіями для подальшого розвитку санаторно-курортного господарства, особливо завдяки природно-ресурсному потенціалу району. Зрозуміло, що перш за все для подальшого

розвитку цих курортів необхідним є:

- реконструкція наявних та будівництво нових санаторно-курортних закладів;
- диверсифікація діяльності санаторно-курортних закладів (розширення асортименту додаткових послуг);
- формування туристичної інфраструктури курортів;
- оптимізація використання бальнеологічних ресурсів;
- реклама курортів (ЗМІ, участь у міжнародних туристичних виставках, ярмарках, інфомаційно-рекламні тури тощо).

Зауважимо, що територія утворених у 2020 адміністративних районів Львівської області є достатньо компактною та географічно цілісною. Більшість районів характеризується наявністю курортних територій, які знаходяться у безпосередній близькості до районних центрів, де розташована значна кількість історико-культурних ресурсів, що в поєднанні з природними рекреаційними ресурсами забезпечує синергетичний ефект розвитку районів та окремих об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Новий адміністративно-територіальний поділ регіону, на нашу думку, матиме позитивний вплив на розвиток регіонального санаторно-курортного господарства. Так, серед основних переваг реформування адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня можемо виділити:

- створення нової системи адміністративно-територіального устрою відповідно європейським стандартам;
- незалежність ОТГ;
- збільшення ролі ОТГ;
- можливість ОТГ самостійно розробляти стратегії туристичного розвитку;
- розвиток територій ОТГ;
- перехід фінансування на рівень громад;
- створення сприятливих умов для залучення інвестицій;

- перехід повноважень у сфері туризму органам місцевого самоврядування;
- забезпечення сталого розвитку туристичної галузі, зокрема санаторно-курортного господарства;
- створення нових транспортних маршрутів;
- формування розвиненої системи туристичної та місцевої інфраструктури в кожній територіальній громаді.

Погоджуємося з думкою Л. Івашиної, яка зазначає, що територіальну громаду варто розглядати не лише як територіальне об'єднання жителів, а й об'єднання за схожими інтересами та цілями, пов'язаними зі спільною територією [54]. Саме завдяки децентралізації громади стають більш самостійно спроможними та отримують можливості для розвитку туристичної сфери регіону або окремої території коштом власних та додаткових ресурсів. Таким чином, все це безумовно матиме позитивний вплив на соціально-економічний розвиток територій ОТГ, у тому числі на санаторно-курортне господарство.

Варто зазначити, що ще однією можливістю є створення санаторно-курортних (туристичних) кластерів на основі об'єднання та співпраці громад з метою розвитку регіонального санаторно-курортного господарства. Більшість новостворених районів володіють достатньо високим рівнем санаторно-курортної інфраструктури та значними запасами природних лікувальних ресурсів, а отже, можуть стати своєрідними центрами, для створення унікальних санаторно-курортних кластерів, де розробляються, реалізуються та надаються лікувальні, оздоровчі та рекреаційні послуги. Спільні зусилля сусідніх громад можуть створити унікальний санаторно-курортний продукт.

Так, кластери сприятимуть розвитку туристичної інфраструктури та супутніх галузей, залученню інвестицій, створенню нових робочих місць та зайнятості населення. На нашу думку, кластери можуть стати вагомими

інструментами розвитку санаторно-курортного господарства регіону та окремих ОТГ. Саме тому організація туристичної діяльності в регіоні на основі кластерного підходу сприятиме не лише залученню українських туристів, а й допоможе вивести курорти на європейський ринок.

Отже, сучасна територіальна організація розвитку санаторно-курортного господарства на базі нового адміністративно-територіального устрою та сформованої мережі курортів є достатньо сприятливим чинником для розробки та впровадження модернізаційних заходів.

Вважаємо, що зміна адміністративно-територіального устрою – ще один крок у розвитку санаторно-курортного господарства регіону, який передбачає створення ефективної системи регулювання туристичної сфери та може стати одним із ключових факторів розвитку як окремих ОТГ, так і регіону в цілому. Реорганізація районів та створення територіальних об'єднаних громад, на нашу думку, знаходяться у безпосередньому зв'язку із туристичною сферою, а отже, мають позитивний вплив на подальшу розбудову та становлення санаторно-курортного господарства регіону. Особливо перспективним та результативним є розвиток приватної підприємницької діяльності (садиби, вілли, котеджі, які надають оздоровчі послуги) в окремих громадах, які володіють значними рекреаційними ресурсами, що може забезпечити значне надходження до місцевих бюджетів.

4.2. Напрями модернізації санаторно-курортного господарства (на прикладі курорту Східниця)

Серед курортів Львівської області особливе місце посідає смт Східниця, що є центром відповідної об'єднаної територіальної громади Дрогобицького району. Курорт був сформований відносно недавно на базі подібних із сусіднім Трускавцем за властивостями та запасами бальнеологічних ресурсів і зараз вважається одним із найбільш перспективних в Карпатському регіоні. Важлива перевага Східниці – можливість поєднання лікування та

оздоровлення у закладах санаторно-курортного господарства із різними формами рекреаційно-туристичної діяльності на базі садиб сільського туризму, природно-заповідних об'єктів та супутньої інфраструктури. У Східниці успішно функціонують як традиційні санаторії, так і новітні оздоровчі центри готельного типу.

З огляду на це курорт Східниця та окремі його санаторно-курортні й оздоровчі заклади були обрані нами як конкретні об'єкти дослідження модернізації санаторно-курортного господарства регіону.

Пріоритетним напрямом розвитку курорту Східниця є модернізація санаторно-курортного комплексу. Модернізація курорту є вагомим напрямом розвитку в'їзного оздоровчого туризму та рушійною силою в створенні нових робочих місць, підвищенні рівня життя населення та надходженні відрахувань до місцевого бюджету. Відтак, розробка та впровадження модернізаційних заходів може сприяти динамічному розвитку санаторно-курортної сфери курорту та окремих підприємств, які взаємодіють між собою.

Варто зауважити, що сьогодні курорт Східниця володіє природно-рекреаційними ресурсами, які відповідають вимогам створення не лише всеукраїнського, а й в перспективі міжнародного санаторно-курортного комплексу. Санаторно-курортне господарство курорту посідає сильні позиції на ринку туристичних послуг саме завдяки наявності природно-ресурсного потенціалу – мінеральних вод різного складу, лікувальних грязей, озокериту та м'яких кліматичних умов.

За останні роки ринок санаторно-курортних послуг у Східниці зазнав значних змін і сьогодні переживає період інтенсивного розвитку: зменшення фінансування з боку держави та місцевої влади, посилення ролі конкуренції між санаторно-курортними закладами та сусідніми курортами, урізноманітнення лікувально-оздоровчих програм шляхом впровадження анімаційного сервісу, культурних та екскурсійних заходів. Таким чином, сьогодні санаторно-курортні підприємства перестають бути традиційними

лікувальними закладами і перетворюються на поліфункціональні оздоровчі заклади з широким спектром як основних, так і додаткових послуг.

До прикладу, станом на 2009 рік на території курорту діяло 10 санаторно-курортних закладів, сьогодні ж цей показник зріс до 150 оздоровчих закладів (спеціалізовані заклади розміщення, готельні та аналогічні заклади розміщення). У структурі колективних закладів розміщення найбільш численною категорією є приватні заклади, частка яких складає 81% від загальної кількості. Загальна місткість оздоровчих закладів Східниці складає 3173 ліжко-місць. Окрім того, сьогодні продовжується тенденція до збільшення кількості приватних закладів (вілли, садиби, котеджі), які надають порівняно недорогі послуги проживання, оздоровлення та відпочинку. Частка санаторіїв та пансіонатів з лікуванням становить лише 3% та 1% від загальної кількості оздоровчих закладів курорту (рис.4.3).

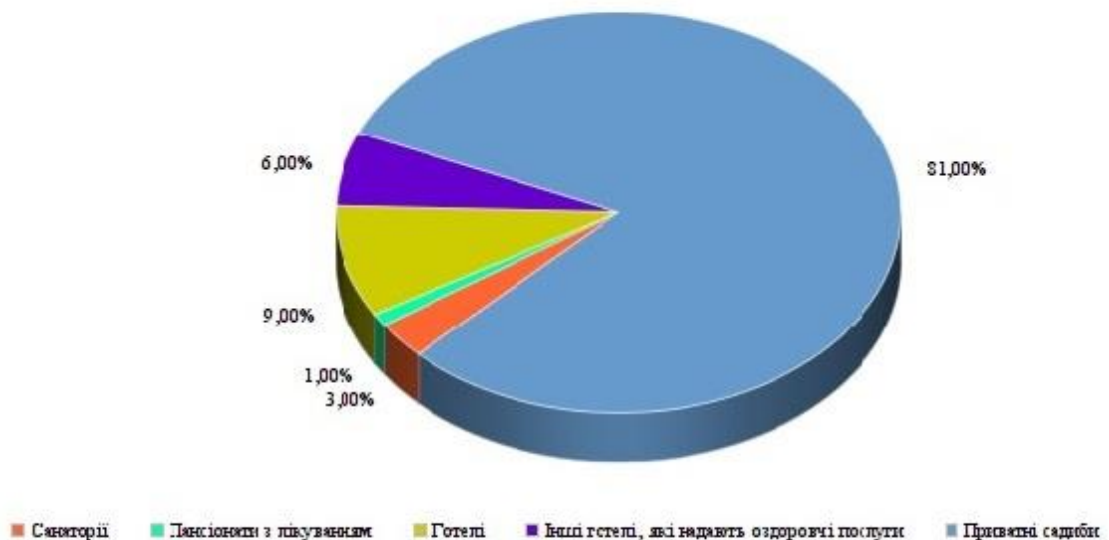

Рис. 4.3. Структура колективних закладів розміщення Східниці за типами.

Джерело: розроблено автором за [182]

До основних типів оздоровчих закладів курорту належать: санаторії – 4, пансіонати з лікуванням – 2, готелі – 13, інші готелі, які надають оздоровчі послуги (комплекси відпочинку, міні-готелі, бутік-готелі, апарт-готелі) – 9, приватні садиби (вілли), які надають оздоровчі послуги – 122.

Сьогодні санаторно-курортний комплекс курорту відомий такими сучасними оздоровчими закладами як «Три сини та донька» 4*, «Три сини та донька» 5*, «Тустань», «Таор Карпати», «Санта-Марія», «Респект», «Київська Русь» та «ДіАнна».

Слід зауважити, що до складу санаторно-курортного комплексу належать не лише санаторно-курортні заклади, які спеціалізуються на наданні лікувальних, оздоровчих, профілактичних та діагностичних послуг, а й підприємства, що безпосередньо або опосередковано задіяні в обслуговуванні відпочиваючих – заклади харчування, транспорт, підприємства торгівлі, комунальні підприємства, банки, страхові компанії.

У дисертаційній роботі представлено розроблену автором структурну схему колективних закладів розміщування Східниці (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Структурна схема колективних закладів розміщення Східниці.

Розроблено автором

Так, санаторно-курортний комплекс Східниці представлений колективними закладами розміщення до яких належать:

- спа-готелі та лікувально-оздоровчі заклади з сучасними оздоровчими та медичними центрами. Ці заклади пропонують широкий спектр як лікувально-оздоровчих, профілактичних, реабілітаційних, так і додаткових послуг. Вартість проживання варіюється від 900 грн до 3000 грн;

- санаторії та пансіонати з лікуванням, які спрямовані на лікування та діагностику конкретних захворювань, медичну реабілітацію та загальне оздоровлення організму. Лікування та оздоровлення проходить під наглядом спеціалістів (призначення мінеральних вод, процедур, дієтичне харчування). Ціна за номер від 500 грн до 1700 грн;

- приватний сектор (вілли, садиби, котеджі) курорту займає найбільшу частку (81%) серед інших типів оздоровчих закладів. Такі заклади характеризуються сучасним та комфортабельним номерним фондом, наданням лікувально-оздоровчих послуг (лікувальні кабінети, консультація лікаря, масаж, дієтичне харчування, басейни, сухі-вуглекислі ванни, соляна кімната, озокеритові аплікації), більшість садиб мають зручне розташування та знаходяться в безпосередній близькості до мінеральних джерел. Ціна за номер коливається від 250 грн до 900 грн.

Для подальшого розвитку санаторно-курортного комплексу Східниці, на нашу думку, необхідною є не лише модернізація оздоровчих закладів, а й всього курорту як туристичної системи і дестинації загалом. Під час вибору туристами курорту важливу роль відіграє розвинута туристична інфраструктура (транспортна доступність, заклади харчування, розважальні заклади, туристично-інформаційні центри), яка є невід'ємною частиною санаторно-курортного господарства. На нашу думку, Східниця може стати інноваційним майданчиком для апробації заходів щодо модернізації санаторно-курортного господарства в Україні.

Сьогодні зроблені наступні кроки в напрямку модернізації курорту Східниця. Зокрема, Львівська обласна державна адміністрація та Львівська обласна рада визначають Східницю туристично привабливим та перспективним місцем для функціонування курортної галузі, тому

розроблено низку заходів, призначених для розвитку курорту в довгостроковій перспективі. Зокрема, були розроблені і реалізовувалися «Програма розвитку туризму та курортів у Львівській області за 2014 – 2017 роки», «Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року», «Програма розвитку туризму, курортів і рекреації у Львівській області на 2018 – 2020 роки», а також затверджена і реалізується «Програма розвитку туризму та курортів у Львівській області на 2021-2025 роки».

У рамках реалізації «Програми розвитку туризму та курортів у Львівській області впродовж 2014 – 2017 років» вдалося здійснити низку заходів: формування та утворення Львівщини як регіону туристично-рекреаційного значення; розвиток та вдосконалення туристично-рекреаційної інфраструктури; підвищення професійного рівня працівників галузі; міжнародне співробітництво в сфері туризму та курортів [148].

У «Стратегії розвитку Львівської області на період до 2020 року» були зазначені основні завдання по збільшенню конкурентоспроможності туристично-рекреаційного та курортного потенціалу регіону, зокрема курорту Східниця для утримання стійких позицій галузі на ринку. В даній Стратегії вказано, що необхідним є покращення стану транспортної мережі туристично-рекреаційних центрів та курортів; розвиток та розширення мережі туристично-рекреаційних об'єктів та курортної інфраструктури; модернізація закладів санаторно-курортного господарства; інвестиційні проекти з модернізації санаторіїв та будинків відпочинку; покращення маркетингу санаторно-курортного комплексу в державному секторі; міжнародна наукова співпраця з іноземними санаторно-курортними установами; формування та просування нових туристичних продуктів, зокрема поєднання туристичних та лікувально-оздоровчих послуг; покращення підготовки професійних кадрів для туристичної галузі [174].

Метою «Програми розвитку туризму, курортів і рекреації у Львівській області на 2018 – 2020 роки» була розробка та реалізація заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку туристичної, курортної та

рекреаційної галузі Львівської області. Основними стратегічними завданнями програми було покращення якості регіонального туристичного продукту; раціональне використання та збереження рекреаційних ресурсів; вдосконалення туристично-рекреаційної інфраструктури; підвищення рівня професійних навиків працівників туристично-рекреаційної сфери; міжнародне співробітництво у курортній та туристичній сфері [148]. В рамках Програми за 2018-2020 рр. було здійснено: формування позитивного іміджу Львівщини як туристичної дестинації; підвищення якості регіонального туристичного продукту; розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури; управління людськими ресурсами у сфері туризму, курортів і рекреації; міжнародна співпраця [149].

Основною метою «Програми розвитку туризму та курортів у Львівській області на 2021-2025» роки є розробка й реалізація заходів сталого розвитку туризму і курортів в області, посилення туристичної привабливості регіону, генерування конкурентоспроможних туристичних і курортних продуктів, формування позитивного іміджу Львівщини в Україні та за кордоном [149].

Комплекс заходів Програми забезпечить необхідні передумови для зростання туристичних потоків, що, у свою чергу, забезпечить соціально-економічний розвиток громад, збільшення надходжень у місцеві бюджети області, зменшення рівня безробіття, збереження й раціональне використання природно-ресурсного та історико-культурного потенціалу, а також підвищить інвестиційну привабливість регіону. Основними напрямками Програми є сприяння створенню туристичних і курортних кластерів, асоціацій та інших об'єднань; активізація розвитку туризму і курортів у громадах; формування позитивного іміджу Львівщини як привабливої туристичної та курортної дестинації; проведення маркетингових та інформаційних кампаній з активізації внутрішнього і в'їзного туризму; підвищення якості регіонального туристичного продукту; створення і вдосконалення туристичної, рекреаційної та сервісної інфраструктури; створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної та курортної інфраструктури; міжнародна

та міжрегіональна співпраця в галузі туризму і курортів [149].

Відповідно до рішення Східницької селищної ради у 2020 році згідно вимог Законів України «Про туризм» та «Про курорти» була затверджена «Програма промоції селища курорту Східниця на 2020 рік». Метою якої є удосконалення та підвищення рівня обізнаності про можливості курорту смт. Східниця серед потенційних та існуючих відпочивальників; формування конкурентоспроможного ринку лікувально-діагностичних та туристичних послуг; розробка нових туристичних маршрутів; залучення суб'єктів туристичного бізнесу та санаторно-курортних закладів міста до спільної рекламної кампанії; сприяння соціально-економічному розвитку селища [147].

Розвиток туристично-курортної галузі в смт. Східниця характеризується позитивною динамікою. З кожним роком зростає кількість відпочивальників та гостей селища. Відповідно, обсяг наданих санаторно-курортних та туристичних послуг збільшується та зростають відрахування до місцевого бюджету. Пріоритетний напрям розвитку в'їзного та оздоровчого туризму є важливим чинником підвищення якості життя, створення додаткових робочих місць, поповнення бюджету та підвищення туристичного авторитету селища – курорту. Для виконання заходів, передбачених програмою було виділено суму з місцевого бюджету у розмірі 500000,00 грн [147].

Програму спрямовано на розв'язання істотних проблем розвитку туризму і діяльності курорту, а саме: удосконалення місцевої політики з розвитку туризму і курорту; підвищення ефективності функціонування туристичної сфери і діяльності курорту; раціональне використання туристичних та рекреаційних ресурсів смт. Східниця та об'єктів історико-культурної спадщини; формування конкурентоспроможного туристично-курортного продукту; приведення технічної оснащеності об'єктів туристичної інфраструктури у відповідність до вимог сучасних стандартів якості туристичного обслуговування; покращення туристичного іміджу та курортної привабливості смт. Східниця на регіональному та міжнародному

туристичному ринку, підвищення ефективності заходів, спрямованих на збільшення туристичних потоків у селище; забезпечення туристичного маркування у селищі; забезпечення поширення інформації про курорт Східниця та її лікувальні можливості на внутрішньому та зовнішньому туристичних ринках, здійснення заходів для формування позитивного іміджу курорту [147].

Варто зауважити, що прямий вплив на розвиток курорту має не лише туристична інфраструктура, до якої, у свою чергу, належать заклади санаторно-курортного профілю, громадського харчування, культурно-розважального спрямування, а й дорожньо-транспортна інфраструктура. Сьогодні досягнуті важливі зміни у транспортній доступності курорту, зокрема у жовтні 2020 року завершена робота стратегічно важливого інфраструктурного об'єкту – автомобільної дороги Т1421 Східниця – Верхнє Синьовидне. Це сприятиме економічному та інвестиційному розвитку курорту та залученню туристів.

Не менш важливе значення для розвитку курорту мають іміджеві заходи – міжнародні туристичні виставки, серед яких UITT 2017 (м. Київ) «Україна – подорожі та туризм» в рамках якої була озвучена інформація про переваги та можливості курорту Східниця; міжнародна туристична виставка «Туризм і подорожі» AITF 2019 (м. Баку) на якій був представлений стенд з головними курортами Львівської області, який демонстрував рекреаційний та бальнеологічний потенціал регіону та курорту Східниця. Також в рамках виставки свої послуги презентували санаторно-курортні заклади «ДіАнна» та «Тустань».

У 2016 році з метою популяризації курорту та подальшої міжнародної співпраці був організований промо-тур для журналістів та туроператорів з Казахстану. Учасники туру мали можливість ознайомитися з потенціалом та основними інфраструктурними об'єктами регіону, зокрема готельними комплексами «Три сини та донька» 5*, «Тустань» та «ДіАнна».

У 2019 році було організовано перший Львівський регіональний форум

медичного та оздоровчого туризму Lviv Region Healthcare Tourism Forum за участі іноземних баєрів та профільних організацій, представників медичних центрів, санаторіїв, СПА-курортів, готелів, реабілітаційних центрів та провайдерів медичного туризму з Саудівської Аравії, Бахрейну, Кувейту, ОАЕ, Азербайджану, Казахстану та Узбекистану. Метою заходу було ознайомлення із оздоровчими та лікувальними можливостями регіону. В рамках Lviv Region Healthcare Tourism Forum також була проведена Міжнародна конференція медичного туризму, курортів та рекреації, здійснено презентацію компаній, а також візити в оздоровчі заклади основних курортів Львівщини, зокрема Східниці.

У 2020 році відбувся другий форум Медичного та оздоровчого туризму Львівського регіону. В рамках заходу було обговорено основні проблеми та перспективи розвитку медичного та оздоровчого туризму Львівського регіону:

- збереження лікувальних ресурсів;
- інвестиції на розвиток інфраструктури;
- фінансування та залучення інвесторів;
- дозвіл на в'їзд в Україну іноземцям, які прямують з ціллю оздоровлення в санаторно-курортних та відпочинкових комплексах.

У вересні 2021 року під час третього форуму медичного та оздоровчого туризму було створено першу в Україні Асоціацію курортних громад – Східниці, Славського, Моршина, Трускавця, Великого Любеля, а також Хмільника Вінницької області. Мета Асоціації полягає у лобіюванні інтересів курортів в органах влади, розвитку співпраці між різними закладами не тільки в Україні, але й з іноземними курортами, напрацюванні пропозиції та документації для регулювання діяльності курортних громад. А після налагодження роботи – промоції та популяризації на українському та міжнародному ринку послуг [113].

На сьогоднішній день зроблено вагомий крок в розвитку розважальної інфраструктури курорту. Зокрема, у 2018 році з метою підтримки інтересу

туристів та розширення цільової аудиторії (особливо туристів з дітьми) готельного комплексу «Три сини та донька» 5* було відкрито сучасний аквапарк для гостей та місцевих жителів курорту. Загалом слід констатувати, що сьогодні санаторно-курортні заклади Східниці стрімко рухаються в напрямку інноваційного розвитку та перетворюються на поліфункціональні оздоровчо-відпочинкові комплекси з широким асортиментом додаткових послуг.

Як бачимо, за останні роки курорт зазнав значних змін:

- розширення спектру оздоровчих та додаткових послуг, що надаються оздоровчими закладами;
- збільшення загальної кількості місць у колективних закладах розміщення;
- відкриття сучасних медичних центрів на базі лікувально-оздоровчих комплексів;
- відкриття аквапарку на базі готельного комплексу «Три сини та донька» 5*;
- відкриття туристично-інформаційного центру, туристичної компанії та туроператора «Сузір'я Карпат»;
- проведення міжнародного промо-туру для журналістів та туроператорів з Казахстану;
- участь у Міжнародній виставці «Туризм і подорожі» АІТГ в Баку;
- участь у Lviv Region Healthcare Tourism Forum;
- завершення реконструкції автомобільної дороги Т1421 Східниця - Верхнє Синьовидне;
- будівництво амфітеатру загальною місткістю 500 місць;
- відкриття сучасного, облагородженого бювету мінеральної води «2с».

Зважаючи на вищевказане, варто проаналізувати процес модернізації на рівні санаторно-курортних закладів Східниці. Оздоровчі заклади санаторно-курортного напрямку призначені для лікування, оздоровлення, профілактики та реабілітації різного роду захворювань. Переважна більшість одоровчих

закладів курорту пропонують різноманітні послуги лікування та оздоровлення, проте пройти повний курс лікування можливо лише у профільних санаторіях, які безпосередньо спеціалізуються на лікуванні захворювань конкретної системи організму.

Після набуття Україною незалежності та з початку перебудови економічної системи санаторно-курортне господарство зазнало змін, пов'язаних із значним зменшенням державного фінансування. Як наслідок, більшість санаторно-курортних закладів мають застарілу матеріально-технічну базу, яка не відповідає вимогам часу та чинним стандартам якості послуг. На сьогоднішній день санаторно-курортні заклади належать до суб'єктів туристичної індустрії та призначені не лише для лікування та реабілітації захворювань, але й для оздоровлення та відпочинку, тобто займають повноправне місце на туристичному ринку. Тому дедалі актуальним є адаптація сучасного стану матеріально-технічної бази оздоровчих закладів до встановлених міжнародних стандартів. Як показує практика, важливими критеріями для відвідувачів таких закладів є комфорт та відповідність послуг чинним стандартам якості.

З огляду на це, нами було проведено ряд досліджень та здійснено порівняльний аналіз сучасного стану санаторно-курортних закладів Львівської області. Для аналізу на локальному рівні ми обрали найбільш популярні серед туристів та рекреантів заклади – готельний комплекс «Три сини та донька» 5* (сmt Східниця) та санаторій «Східницькі Карпати» (сmt Східниця).

*Готельний комплекс «Три сини та донька» 5**

На нашу думку, прикладом сучасного оздоровчого закладу курорту є готельний комплекс «Три сини та донька» 5* – найбільший оздоровчий заклад Східниці, який спеціалізується на лікуванні захворювань шлунково-кишкового тракту, захворюванні серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату та ендокринної системи.

Цей готельний комплекс є вдосконаленим продовженням свого

попередника готелю – «Три сини та донька» 4*, який розпочав роботу у 2007 році. На території готельного комплексу знаходяться 2 ресторани, 2 бари, альтанки та 9-ти поверхову будівля санаторія, що налічує 173 сучасні номери (1 – Апартаменти; 9 – Люкс Преміум; 20 – Люкс; 6 – –півлюкс; 137 – Стандарт; 1 номер для людей з обмеженими можливостями) та надає можливість одночасно приймати до 224 туристів. Кожен номер оснащений всім необхідним для комфортного проживання гостей. Всі номери обладнані телевізором, холодильником та санвузлом. Середня ціна за двомісний номер – 4700 грн [41].

На території готелю знаходиться медичний центр «ВЛАДО» – діагностично-лікувальний комплекс, який вважається одним із найсучасніших закладів, медичний центр якого поєднує в собі найсучасніше діагностичне обладнання та новітні технології лікування. Медичний центр «ВЛАДО» спрямований на лікування захворювань кишково-шлункового тракту та опорно-рухового апарату. Для лікування та комплексу відновлюючої терапії тут є всі необхідні умови. У готельному комплексі «Три сини та донька» 5* відвідувачі мають можливість пройти медичне обстеження та лікування під наглядом кваліфікованих спеціалістів.

В арсеналі засобів лікування готельного комплексу «Три сини та донька» 5* повний набір діагностичних можливостей: ультразвукова діагностика та сучасні апарати для проведення фіброезофагогастроуденоскопії. На базі сучасного медичного центру здійснюються фізіотерапевтичні процедури, що надають максимальні можливості для лікування, оздоровлення та відновлення організму. Здійснюється комплексна діагностика з використанням УЗД, ЕКГ (електрокардіографія), ехокардіографії (ЕхоГ), а також лабораторних досліджень [41].

Безперечно, ще однією перевагою готельного комплексу «Три сини та донька» 5* є наявність власного бювету мінеральних вод – джерела № 1, 1 С, 2 С, 10, 18 С і гліцерінова вода для внутрішнього застосування.

Перспективним інвестиційним напрямком є відкриття на базі готельного комплексу сучасного аквапарку, метою якого є не лише санаторно-курортне лікування, але й комфортний відпочинок.

Готельний комплекс пропонує різноманітні методики масажу: масаж класичний; тайський масаж, який поєднує в собі три терапії: лінійний масаж, глибинний масаж та мануальну терапію; аюрведа; масаж каменями. А також фізіотерапевтичні процедури: електротерапія, гідроклонотерапія, лазеротерапія, лімфодренажна пресотерапія, суха вуглекисна ванна, гідролазерне зрошування ясен, ударно-хвильова терапія, водолікування, озокеритотерапія [41].

До організаційної структури готельного комплексу входить кваліфікований медичний персонал, служба організації харчування (ресторани, бари, служба бенкетного обслуговування), персонал служби обслуговування (менеджер, підношувачі багажу, водії, покоївки і т.д), технічна служба, адміністративно-господарська служба, бухгалтерія, додаткові служби (спа-центр, тренажерний зал, басейни, аква-парк, дитяча кімната, перукарня).

Варто зазначити, що готельний комплекс «Три сини та донька» 5* у місяць приймає близько 1400 відпочивальників, проте не зупиняється на досягнутому та активно популяризує свої послуги на міжнародних виставках та промо-турах (міжнародна туристична виставка UITT 2017, міжнародний промо-тур для журналістів та туроператорів з Казахстану, 2016 рік).

Наступним з проаналізованих нами санаторно-курортних закладів є санаторій «Східницькі Карпати». Санаторій «Східницькі Карпати» – один з перших санаторіїв курорту, якому у 2019 році виповнилося 40 років. У березні 2000 року оздоровчий заклад отримав статус санаторію. Щомісяця санаторій приймає близько 120 відпочиваючих. У 2008 році у будівлях санаторію була здійснена реконструкція. Санаторій «Східницькі Карпати» займає 6 корпусів, 11 котеджів, налічує 58 номерів («люкс» - 10, «напівлюкс» - 8, «стандарт покращений» - 24) та одночасно може прийняти до 140

туристів. Середня ціна за одну особу – 875 грн [161].

На території санаторію знаходяться найкращі на курорті клінічна та біохімічна лабораторії. Основою лікування є унікальні природні мінеральні води. Санаторій спеціалізується на лікуванні захворювань кістково-м'язової системи, органів травлення, нервової системи, органів дихання, ендокринної системи, урологічного профілю (дані з офіційного сайту санаторію).

Окрім лікування, в санаторії наявний широкий спектр додаткових платних послуг – УЗД, косметологічний кабінет, лазеротерапія, сухі вуглекислі ванни, дуоденальне зондування, ЕКГ, гідроклонотерапія, аромотерапія, галатерапія, кисневий коктейль, фіточаї, масажне ліжко NUGA BEST, розгорнутий біохімічний аналіз крові [161].

До недоліків діяльності санаторію можемо віднести:

- зношення основних фондів санаторію та невідповідність рівню сучасних оздоровчих закладів, як наслідок, збільшення витрат на ремонт обладнання;
- відсутність індустрії розваг, яка має важливе значення в закладах оздоровчого типу;
- недостатня кількість оздоровчих послуг;
- недостатнє фінансування;
- висока конкуренція на ринку санаторно-курортних послуг Східниці.

Попри вказане вище, вагомими перевагами санаторію є:

- невисока вартість путівки;
- безпосередня близькість до джерел №1с, №13 – 150 м;
- кваліфікований медичний персонал;
- ефективне лікування;
- дієтичне харчування, згідно з призначенням лікаря;
- зручне географічне розташування.

Із наведених у табл. 4.3 даних можна простежити негативну тенденцію та суттєве скорочення усіх показників діяльності санаторію «Східницькі Карпати» за досліджуваний період (2016-2020 рр.).

Таблиця 4.3

**Основні показники діяльності санаторію «Східницькі Карпати»
у 2016-2020 рр**

№		2016	2017	2018	2019	6 міс. 2020
1.	Кількість осіб, що перебували у закладі, осіб	602	588	423	381	48
2.	Доходи від наданих послуг, млн. грн	9524100	9427700	7703700	626100	681700
3.	Середньо-облікова кількість штатних працівників, осіб	34	32	34	29	26
4.	Кількість фактично проведених ліжко-днів	12642	12348	8883	8001	1008

Джерело: розраховано автором на основі аналізу звітності санаторію

Отож, можемо зробити висновок, що сьогодні санаторій переживає кризовий період, зокрема у 2020 році доходи від наданих послуг у порівнянні із 2016 роком зменшились на 8 842 400 млн. грн та становили лише 681 700 тис. грн, у 2016 р. – 9 524 100 млн. грн. (рис. 4.5).

У 2016 р. загальний показник кількості осіб, що перебували у закладі становив 602 особи, у 2017 р. – 588 осіб, у 2018 р. – 423 особи, у 2019 р. – 381 особа та у 2020 р. лише 48 осіб (рис. 4.6).

Середньооблікова кількість штатних працівників у порівнянні із 2016 роком зменшилась на 8 осіб, так, зокрема, у 2016 р. показник становив 34 особи, у 2017 р. – 32 особи, у 2018 р. кількість працівників збільшилась на 2 особи та становила 34 особи, у 2019 р. – 29 осіб, у 2020 р. – 26 осіб (рис. 4.7).

Кількість фактично проведених ліжко-днів скоротилась на 11 634 у порівнянні із 2016 роком, зокрема, у 2016 р. показник становив 12 642 ліжко-

днів, у 2017 р. – 12 348 ліжко-днів, у 2018 р. – 8883 ліжко-днів, у 2019 р. – 8001 ліжко-днів та у 2020 р. – 1008 ліжко-днів (рис. 4.8).

Зрозуміло, що у 2020 році негативні тенденції скорочення основних показників діяльності санаторію «Східницькі Карпати», насамперед були спричинені пандемією COVID-19.

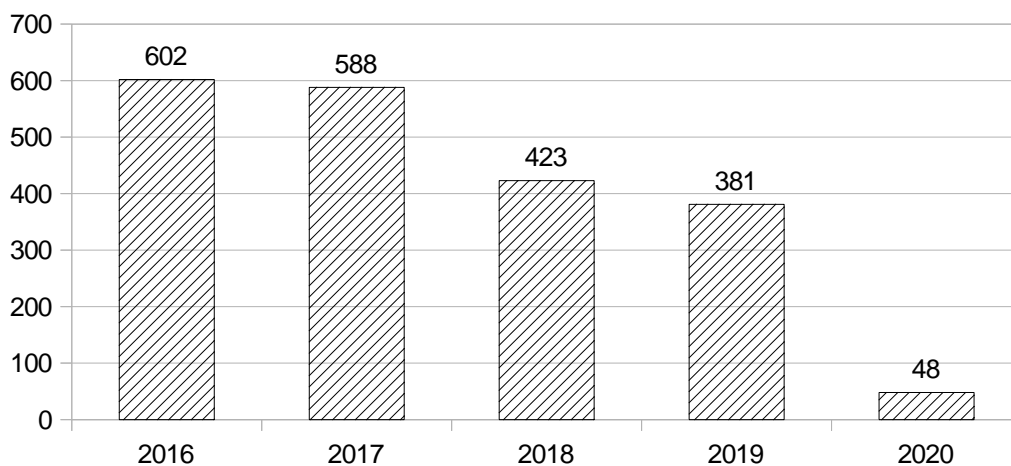

Рис. 4.5. Кількість осіб, що перебували у санаторії «Східницькі Карпати» у 2016-2020 рр., осіб. Джерело: складено за даними закладу

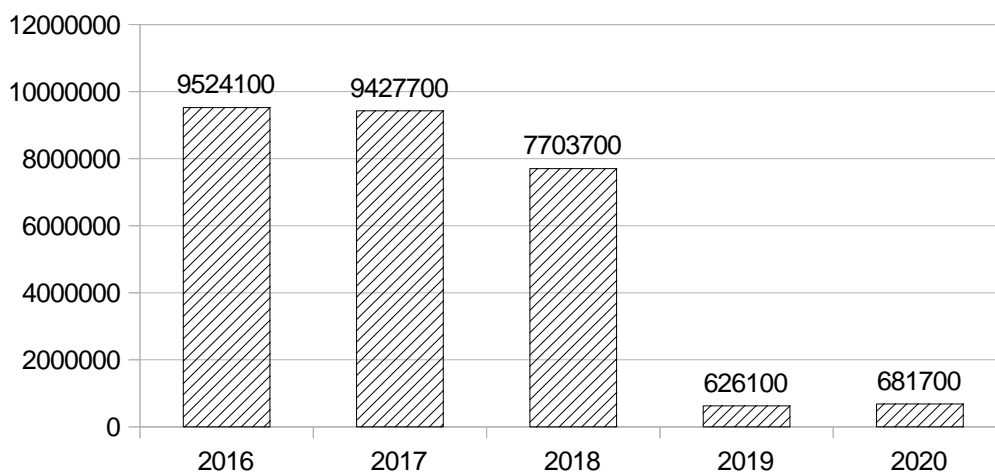

Рис. 4.6. Доходи санаторію «Східницькі Карпати» від наданих послуг у 2016-2020 рр., млн. грн. Джерело: складено за даними закладу

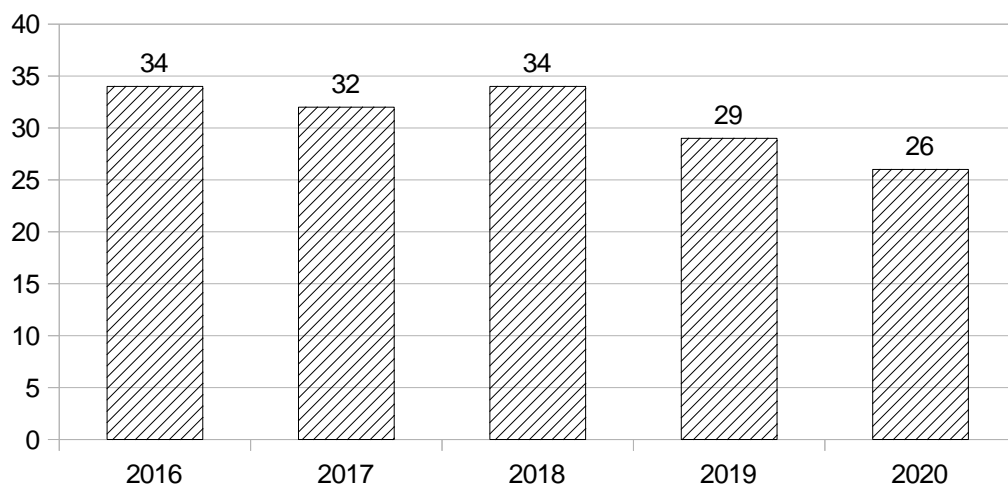

Рис. 4.7. Середньооблікова кількість штатних працівників санаторію «Східницькі Карпати» у 2016-2020 рр., осіб. Джерело: складено за даними закладу

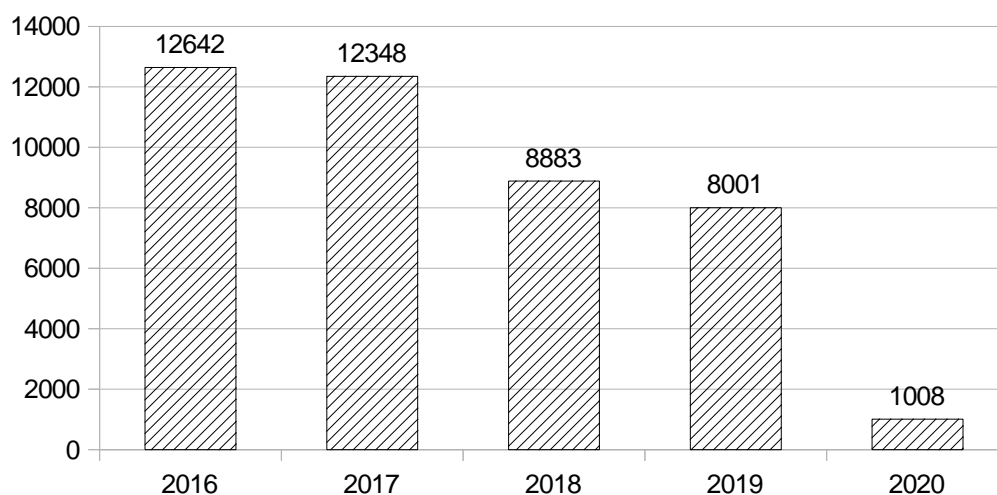

Рис. 4.8. Кількість фактично проведених ліжко-днів у санаторії «Східницькі Карпати» у 2016-2020 рр. Джерело: складено за даними закладу

Для комплексного оцінювання діяльності санаторію «Східницькі Карпати» на ринку санаторно-курортних послуг курорту Східниця, визначення конкурентоспроможності, перспектив подальшого розвитку та систематизації наведеної інформації необхідно здійснити SWOT-аналіз (табл. 4.4). За допомогою методу SWOT-аналізу можна визначити слабкі сторони та

загрози для діяльності санаторію, а також оцінити сильні сторони та наявні ресурси для готовності до модернізаційних змін та збереження позицій на ринку.

Таблиця 4.4

SWOT – аналіз санаторію «Східницькі Карпати»

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> ▲ Зручне географічне розташування ▲ Сприятливі кліматичні умови та значні природні лікувальні ресурси ▲ Безпосередня близькість до джерел (1 с та 13) ▲ Кваліфіковані медичні спеціалісти ▲ Доступні ціни ▲ Велика територія санаторію 	<ul style="list-style-type: none"> ▲ Застаріла матеріально-технічна база (необхідність ремонту) ▲ Низький рівень комфорту ▲ Відсутність водних процедур (гідромасажних та лікувальних ванн) ▲ Харчування у міській їдальні, яка знаходиться на значній відстані від житлових корпусів ▲ Відсутність інфраструктури ▲ Незначна кількість додаткових послуг ▲ Відсутність розваг ▲ Наявність інтернету лише у лікувальному корпусі
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> ▲ Модернізація матеріально-технічної бази (проведення ремонтних робіт в номерах та корпусах санаторію) ▲ Залучення інвестицій ▲ Збільшення ефективності роботи санаторію за рахунок впровадження інновацій ▲ Розширення асортименту додаткових послуг ▲ Збільшення туристичних потоків ▲ Відповідність ціни і якості послуг ▲ Підвищення рівня сервісу ▲ Участь у конференціях та виставках 	<ul style="list-style-type: none"> ▲ Висока конкуренція на ринку санаторно-курортних послуг ▲ Нестабільна економічна ситуація ▲ Зміцнення позицій конкурентів ▲ Низька заповненість санаторію ▲ Відсутність фінансування ▲ Пандемічна криза і війна

Складено автором

Здійснений аналіз вказує на те, що станом на 2022 рік, санаторій «Східницькі Карпати» загалом є неконкурентоспроможним на ринку санаторно-курортних послуг регіону. Процес оновлення матеріально-технічної бази санаторію здійснюється надто повільно (ремонт головного корпусу проводиться протягом останніх 15 років), а наявна матеріально-технічна база потребує оновлення (житлові корпуси, оснащення номерів,

сантехніка та медичне обладнання) та не відповідає чинним стандартам. Також на основі проведеного аналізу визначено, що за кількістю додаткових послуг та наявністю інфраструктури санаторій значно поступається конкурентам, проте його сильними сторонами є географічне розташування, доступні ціни та кваліфікований медичний персонал.

З огляду на це, на нашу думку, доречним є порівняльний аналіз послуг, що надаються готельним комплексом «Три сини та донька» 5* та санаторієм «Східницькі Карпати». Отриману інформацію сформуємо в таблицю 4.5.

Таблиця 4.5

Порівняльний аналіз послуг готельного комплексу «Три сини та донька» 5* та санаторію «Східницькі Карпати»

№	Послуги	Готельний комплекс «Три сини та донька» 5*	Санаторій «Східницькі Карпати»
1	Цінова політика (середня ціна проживання за одну особу)	3600 грн/ос	875 грн/ос
2	Номерний фонд	173	58
		1 – Апартаменти	10 – Люкс
		9 – Люкс Преміум	8 – Напівлюкс
		20 – Люкс	24 – Стандарт покращений
		6 – Напівлюкс	
		137 – Стандарт	
		1 номер для людей з обмеженими можливостями	
3	Ресторан	+	-
4	Бар	+	-
5	Фітобар	+	-
6	Лікувально-оздоровча база:		
	Наявність спеціального сучасного обладнання	+	-
	ЕКГ	+	+
	УЗД	+	+

Продовження таблиці 4.5

	Ехокардіографія (ЕхоКГ)	+	-
	Фіброезофагогастроудоденоскопія (ФЕГДС)	+	-
	Біохімічний аналіз	+	+
	Детокс	+	-
	Дієтичне харчування	+	+
	Масаж	+	+
	Косметичні процедури	+	+
	Спелеотерапія (соляна кімната)	+	+
	Бювет з мінеральною водою	+	-
	Огляд лікаря	+	+
	Стоматологічний кабінет	-	+
	Електротерапія	+	-
	Гідроколонотерапія	+	-
	Ультразвукова терапія	+	-
	Лазеротерапія	+	-
	Лімфодренажна пресотерапія	+	-
	Суха вуглекисла ванна	+	+
	Гідролазерне зрошування ясен	+	-
	Ударно-хвильова терапія	+	-
	Водолікування	+	-
	Озокеритотерапія	+	+
7	СПА-центр	+	-
	Басейн	+	-
	Сауна (лазня)	+	-
8	Розваги:		
	Аквапарк	+	-
	Боулінг	+	-
	Більярд	+	-
	Нічний клуб	+	-
	Кінотеатр	+	-

Продовження таблиці 4.5

	Дитяча кімната	+	-
9	Спорт:		
	Спортивний зал	+	-
	Спортивний майданчик	+	-
	Сквош	+	-
	Скандинавська хода	+	-
10	Прокат спортінвентаря	+	-
11	Організація екскурсій	+	-
	Політ на повітряній кулі	+	-

Джерело: складено автором на основі даних [41, 161]

З наведених у таблиці 4.3 даних можна зробити висновок, що готельний комплекс «Три сини та донька» 5* володіє потужною лікувально-оздоровчою базою, яка оснащена новітнім сучасним обладнанням. Із порівняння видно, що кількість та якість послуг, які надаються у готельному комплексі «Три сини та донька» 5* є на порядок вище, ніж в санаторії «Східницькі Карпати».

Основними перевагами комплексу є:

- наявність на території санаторію власного бальнеологічного центру з бюветом;
- доступність широкого спектру лікувально-оздоровчих процедур, що надають можливість комплексного лікування;
- процедури очищення організму, боротьба із зайвою вагою, позбавлення від алергії, боротьба з нікотиною залежністю;
- наявність на території комплексу СПА-центру, басейну та власного аквапарку;
- кваліфікований персонал;
- дитяча кімната з пізнавальними іграми, шоу-програмами, малюванням та іншими цікавими заняттями [41];
- розташування готельного комплексу у безпосередній близькості з бюветами природних мінеральних вод.

Серед вагомих недоліків комплексу варто виділити високу цінову

політику, невелику територію, низьку звукоізоляцію у номерах та відсутність онлайн-бронювання в системі Booking.com, що зорієнтована в основному на європейський ринок.

Водночас готельний комплекс «Три сини та донька» 5* має не лише всі необхідні послуги для лікувально-оздоровчого відпочинку, але й широкий спектр додаткових послуг (спа-комплекс, басейн, аквапарк, нічний клуб, спортивний клуб, кінотеатр, організація екскурсій, прокат велосипедів і т.д.). Доступність цих послуг робить його більш привабливим для туристів, які приїжджають на курорт для відпочинку або профілактики захворювань.

Завдяки проведеному контент-аналізу відгуків відвідувачів (табл. 4.6) можна побачити, що готельний комплекс «Три сини та донька» 5* є більш конкурентоздатним закладом по багатьом параметрах на ринку санаторно-курортних послуг в порівнянні з санаторієм «Східницькі Карпати». Це обумовлено тим, що готельний комплекс «Три сини та донька» 5* пропонує широкий спектр оздоровчих та додаткових послуг та використовує новітнє медичне обладнання. Таким чином, можемо зробити висновок, що готельний комплекс «Три сини та донька» 5* вносить вагомий внесок у формування позитивного іміджу курорту.

Таблиця 4.6

Порівняльний аналіз відгуків відвідувачів готельного комплексу «Три сини та донька» 5* та санаторію «Східницькі Карпати»

Готельний комплекс «Три сини та донька» 5*		Санаторій «Східницькі Карпати»	
Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки
1. Привітний персонал. 2. Широкий спектр процедур та додаткових послуг. 3. Якісне прибирання номерів. 4. Чудове місце для відпочинку з дітьми. 5. Наявність кулерів з питною водою.	1. Обмежений вибір страв. 3. Перебої Інтернету. 4. Відсутність банкомату. 5. Висока ціна. 6. Відсутність роздягальні на території басейну. 7. Погана звукоізоляція.	1. Різноманітний вибір страв. 2. Велика та зелена територія . 3. Кваліфікований медичний персонал. 4. Ефективні лікувально-оздоровчі процедури.	1. Застаріле медичне обладнання. 2. Застаріле оснащення номерів. 3. Старі житлові будівлі та приміщення їдальні. 4. Відсутність додаткових послуг. 5. Приміщення їдальні знаходиться

Продовження таблиці 4.6

6. Близькість до джерел. 7. Європейський сервіс. 8. Сучасне медичне обладнання та кваліфікований медичний персонал. 9. Альтернатива відпочинку за кордоном.			на великій відстані від житлових корпусів. 6. Холодні житлові котеджі.
--	--	--	---

Джерело: складено автором за результатами аналізу відгуків на туристичних інформаційних інтернет-ресурсах (<https://www.turpravda.ua/>; <https://www.tripadvisor.com/>; <https://ua.hotels.com/>)

Таким чином, аналіз сучасного стану готельного комплексу «Три сини та донька» 5* та санаторію «Східницькі Карпати» демонструє нагальність модернізації та змін в діяльності останнього. Зокрема, на базі отриманих даних SWOT – аналізу нами були розроблені основні модернізаційні заходи щодо розвитку санаторію «Східницькі Карпати». Доцільною буде реалізація таких кроків:

1) Модернізація матеріально-технічної бази санаторію:

- розвиток інфраструктури санаторію – реконструкція житлового та лікувального корпусів згідно міжнародних вимог та стандартів;
- оновлення медичного обладнання;
- організація сніданків за типом «шведський стіл»;
- розробка туристичних маршрутів (екскурсій) околицями Східниці;
- розробка оздоровчих маршрутів для теренкуру та скандинавської ходьби;
- благоустрій території;
- створення розважальних зон (дитячий та спортивний майданчики, дитяча кімната, тренажерний зал);
- прокат спортивного інвентарю (велосипедів, санчат, палок для скандинавської ходьби);
- осучаснення веб-сайту санаторію.

- 2) Модернізація лікувально-оздоровчої бази санаторію:
  - розширення асортименту лікувально-оздоровчих послуг;
  - впровадження сучасних інноваційних лікувально-оздоровчих технологій та методик надання послуг.
- 3) Забезпечення санаторію висококваліфікованим медичним персоналом (перепідготовка та підвищення кваліфікації персоналу, знання не лише традиційних, але й сучасних інноваційних лікувально-оздоровчих методик).
- 4) Промоція та представлення лікувально-оздоровчих можливостей санаторію на вітчизняних та іноземних туристичних виставках, ярмарках, форумах та конференціях.
- 5) Впровадження системи знижок на надання лікувально-оздоровчих послуг у низький сезон з метою залучення клієнтів.

4.3. Рекомендації щодо розвитку санаторно-курортного комплексу

Враховуючи те, що модернізація має подібні риси, її напрями є загальними та можуть стосуватися будь-якого курорту чи регіону. У ході дослідження було підтверджено, що проблеми усіх чотирьох рівнів функціонування санаторно-курортного господарства є подібними, а умови внутрішнього середовища України та зовнішні загрози є спільними для усіх курортів та регіонів. Відтак, нами були розроблені заходи модернізації санаторно-курортного комплексу на прикладі курорту Східниця, які з урахуванням локальних відмінностей можуть бути застосованими і для інших курортів України:

1. Реконструкція наявних та будівництво нових санаторно-курортних закладів відповідно до встановлених чинних міжнародних вимог, а також розвиток інфраструктури закладів.
2. Формування туристичної та розважальної інфраструктури курорту (розбудова елементів транспортної інфраструктури, закладів громадського харчування, культури та спорту).

3. Диверсифікація діяльності санаторно-курортних закладів – акцент на розширення асортименту додаткових послуг у міжсезоння та низький сезон (із січня до середини травня та з середини вересня до грудня) на основі використання інфраструктури оздоровчих закладів.

4. Інтегрований процес формування стійкої системи санаторно-курортних підприємств на основі готельного принципу та акцент на короткотривалий відпочинок (тури вихідного дня) з метою залучення широкого сегменту рекреантів [21].

5. Розвиток санаторно-курортного комплексу на основі кластеризації курорту.

6. Промоція рекреаційних можливостей курорту та санаторно-курортних закладів:

- формування іміджу курорту та санаторно-курортних закладів на основі участі у міжнародних туристичних виставках, ярмарках та форумах. Метою таких заходів є обмін санаторно-курортним досвідом, просування послуг, залучення іноземних інвестицій та потенційних туристів;

- створення іміджу курорту за рахунок ринкових інновацій – роздрібна торгівля бутильованою мінеральною водою, яка формуватиме унікальність та слугуватиме своєрідною рекламою курорту;

- організація міжнародних рекламних турів для представників іноземних туристичних фірм з метою популяризації рекреаційних можливостей курорту;

- проведення event-заходів у міжсезоння та низький сезон (конференції, семінари, корпоративи, симпозіуми, тренінги, розважальні або науково-освітні заходи).

7. Співпраця санаторно-курортних закладів курорту із туристичними підприємствами.

8. Впровадження технічних інновацій [175] в діяльність санаторно-курортних закладів (створення веб-сайтів закладів, вихід на глобальні

системи онлайн-бронювання) з метою виходу на міжнародний туристичний ринок.

9. Інноваційний менеджмент – модернізація кадрової політики санаторно-курортних закладів [175].

З урахуванням вищевикладеного розроблено схему напрямів модернізаційних заходів санаторно-курортного господарства (рис.4.9).

Рис. 4.9. Напрями модернізації санаторно-курортного господарства.

Розроблено автором

Розглянемо детальніше кожен із вищевказаних напрямів. *Реконструкція санаторно-курортних закладів.* Функціонування санаторно-курортного господарства неможливо уявити без наявності потужної матеріально-технічної бази – ключового елементу успішного розвитку закладів. Зазначимо, що до матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів належить:

- приміщення, які безпосередньо використовуються в процесі обслуговування рекреантів;
- сукупність засобів та предметів праці, а також обладнання, які використовують в процесі обслуговування та надання лікувально-оздоровчих послуг.

Так, стан матеріально-технічної бази має значний вплив, в першу чергу, на економічну діяльність та прибутковість закладу і, відповідно на організацію санаторно-курортного лікування. Саме тому важливим завданням закладів, на нашу думку, є реконструкція наявної матеріально-технічної бази.

Можемо виокремити декілька основних заходів реконструкції матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів, серед яких:

- проведення косметичного ремонту основних приміщень будівлі (їдальні, медичних кабінетів) та підвищення рівня комфорту житлових приміщень (номерів, коридорів, холів);
- у випадку фізичного зношення медичного обладнання – ремонт, заміна або придбання нового;
- будівництво сучасного медико-оздоровчого центру з басейном для водних процедур з мінеральними водами;
- впровадження комп'ютерних технологій (системи онлайн-бронювання);
- благоустрій території закладу (облаштування дитячих та спортивних майданчиків, місць для відпочинку, озеленення території).

Таким чином, реконструкція матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів, на нашу думку, сприятиме:

- збільшенню попиту та кількості потенційних клієнтів;
- зменшенню простою номерів;
- підвищенню рівня прибутковості;
- інвестиційній привабливості;
- створенню позитивного іміджу.

З урахуванням вищевикладеного, можемо стверджувати, що матеріально-технічна база відіграє важливу роль в організації санаторно-

курортного лікування та оздоровлення. Реконструкція матеріально-технічної бази може вплинути на підвищення ефективності роботи закладів та їх подальший розвиток.

Формування туристичної інфраструктури курорту. Як було зазначено у підрозділі 4.2 – туристична інфраструктура є невід’ємною частиною санаторно-курортного господарства та важливою умовою для розвитку та функціонування як курорту, так і регіону в цілому. Більшість авторів сходяться на тому, що туристична інфраструктура поєднує в собі шість основних складових:

- інфраструктуру розміщення (готелі, мотелі, готельні комплекси, санаторії, пансіонати, будинки відпочинку, оздоровчі комплекси та ін.);
- інфраструктуру харчування (кафе, ресторани, їдальні, бістро тощо);
- інфраструктуру розваг (театри, музеї, аквапарки, торгово-розважальні центри тощо);
- транспортну інфраструктуру (автомобільні та залізничні дороги, пункти пропуску тощо);
- інші об’єкти, які беруть безпосередню участь в обслуговуванні туристів (підприємства роздрібної торгівлі, підприємства продажу сувенірної продукції);
- туристичні ресурси (природні, зокрема бальнеологічні ресурси та історико-культурні).

Інакше кажучи, туристична інфраструктура – це сукупність об’єктів, діяльність яких спрямована на задоволення потреб туристів, в нашому випадку рекреаційних, а також місцевого населення.

Так, модернізація туристичної інфраструктури, окрім реконструкції санаторно-курортних закладів передбачає:

1. Формування розвиненої мережі закладів громадського харчування.

Відкриття нових або удосконалення наявних закладів харчування позитивно впливає як на діяльність окремих санаторно-курортних закладів, так і курорту загалом та обумовлює динамічний розвиток санаторно-

курортного господарства.

Невід'ємною частиною санаторно-курортного лікування є збалансоване та правильне харчування, спрямоване на покращення стану здоров'я та функцій окремих органів та систем. Організація харчування в санаторно-курортних закладах враховує індивідуальні особливості пацієнтів та розробляється відповідно до конкретного захворювання. Відтак, пропонується як основне меню з розширеним асортиментом страв, так і дієтичне харчування, розроблене лікарями-дієтологами для конкретного виду захворювання з дотриманням правил санітарії та гігієни. Зокрема, більшість санаторно-курортних закладів Східниці пропонує широкий вибір страв, серед яких вегетаріанські, дієтичні та пісні.

Загалом розрізняють декілька видів дієтичного харчування, які поділяються за номерами та в залежності від конкретного виду захворювання: Дієта №1 призначається при хронічних захворюваннях шлунка з підвищеною кислотністю і при хронічних панкреатитах; Дієта №2 призначається при хронічних захворюваннях шлунка з пониженою кислотністю, при хронічних холестицитах; Дієта №3 призначається при захворюваннях внаслідок порушення обміну речовин, зокрема на цукровий діабет, ожиріння; Дієта №4 призначається при захворюваннях серцево-судинної, сечовидільної систем, опорно-рухового апарату; Дієта №5 призначається для осіб, які не потребують спеціального харчування [88].

2. Формування розважальної інфраструктури – музеї, тематичні парки, вуличні театри, дитячі та спортивні майданчики, розважальні заклади;
3. Формування елементів транспортної інфраструктури – доріг, велодоріжок, інформаційно-вказівних знаків, автозаправних станцій, станцій технічного обслуговування, придорожніх закладів громадського харчування, місць відпочинку;
4. Розвиток суб'єктів туристичної діяльності – туроператорська та турагентська діяльність;
5. Оптимізацію використання природних бальнеологічних ресурсів, які є

базисом функціонування санаторно-курортного господарства.

В рамках оптимізації використання бальнеологічних ресурсів, на нашу думку, варто врахувати такі напрями:

- моніторинг стану бальнеологічних ресурсів;
- здійснення екологічної оцінки;
- збалансоване використання бальнеологічних ресурсів регіону;
- встановлення гранично допустимих норм рекреаційного навантаження;
- розробка заходів щодо охорони бальнеологічних ресурсів;
- здійснення державного контролю;
- зменшення територіальних диспропорцій розвитку санаторно-курортного господарства між районами.

Диверсифікація діяльності. Аналіз ринку санаторно-курортного комплексу Східниці показав недостатній обсяг надання додаткових послуг (організація екскурсій, оздоровчих маршрутів, рекреаційних занять, трансфер, анімація і т. д.) та недооцінювання їх значення більшістю санаторно-курортних закладів. В сучасних умовах основним завданням санаторно-курортних закладів є забезпечення високого рівня конкурентоздатності та збереження своїх позицій як на внутрішньому, так і міжнародному ринках. У зв'язку із стрімким зростанням зацікавленості до санаторно-курортного відпочинку на вітчизняних курортах постає питання оновлення асортименту послуг та модернізації санаторно-курортного господарства шляхом диверсифікації діяльності – процес розвитку санаторно-курортних закладів, пов'язаний із розширенням спеціалізації та збільшенням різноманітності послуг.

Диверсифікація є одним із напрямів модернізації санаторно-курортного господарства, що дає змогу закладам функціонувати на належному рівні за рахунок надання широкого спектру додаткових послуг. Процес диверсифікації насамперед пов'язаний із впровадженням абсолютно нових технологій та послуг, які раніше не були включені в діяльність санаторно-курортних закладів. Найважливіша причина застосування диверсифікації –

отримання високого рівня ефективності діяльності санаторно-курортних закладів.

Як зазначалось у п. 1.2 – для санаторно-курортного господарства більш доцільною є горизонтальна диверсифікація, яка дозволить санаторно-курортним закладам стати поліфункціональними. Під час горизонтальної диверсифікації досягається комплексний ефект, який пов'язаний із розширенням діяльності санаторно-курортних закладів – від надання лікувально-оздоровчих послуг до забезпечення короткочасного відпочинку для туристів. Варто зазначити, що диверсифікація надасть можливість санаторно-курортним закладам в повній мірі використовувати свій ресурсний потенціал, збільшить зайнятість місцевого населення, дохід від надання нових послуг та попит.

Диверсифікація санаторно-курортних закладів розглядається як процес розширення спектру послуг, який передбачає підвищення ефективності діяльності та рівня конкурентоздатності закладів в міжсезоння і низький сезон. Приміром, впровадження системи лояльності для постійних клієнтів та системи знижок на базові послуги санаторно-курортного відпочинку в міжсезоння та низький сезон. Окрім цього, розробка спеціальних програм для людей похилого віку – сегменту споживачів, які можуть отримувати медичні та лікувально-оздоровчі послуги у будь-який час, в тому числі, у так званий низький сезон (який є привабливим для людей з середнім та низьким рівнем доходів) [29].

З урахуванням вищевикладеного, доцільно розглянути схему диверсифікації діяльності санаторно-курортних закладів (рис. 4.10).

Оскільки санаторно-курортні заклади є частиною туристичної індустрії, основною метою диверсифікації діяльності закладів є приймання рекреантів, які прибули на курорт, незалежно від їх цілей та тривалості подорожі. Інакше кажучи, мається на увазі реалізація певної частки путівок без лікування – перехід на готельну структуру надання послуг [21] та акцент на формування широкого асортименту додаткових послуг.

Рис. 4.10. Схема диверсифікації діяльності санаторно-курортних підприємств.

Джерело: розроблено автором на основі даних [46]

Ще одним актуальним напрямом диверсифікації, який можна здійснювати на базі санаторно-курортних закладів, на нашу думку, є організація ретрит-турів. Ретрит-тури – це абсолютно новий вид туризму, який організовується в унікальних віддалених від цивілізації місцевостях та набирає значної популярності серед туристів. Найкраще для організації ретрит-турів підійдуть невеликі села, селища міського типу, міста розташовані в гірській місцевості тощо. Основна мета таких турів – відпочинок для душі та тіла у поєднанні з оздоровленням.

Ретрит-тури можна поділити на чотири види:

1. Ретрит + йога. Найпопулярніший варіант – поєднання ретрит-туру з йога-тріпом, коли день на 50-60% складається з духовних практик і розтяжок, фізичних вправ. Крім медитацій учасники практикують інші способи розміреного відпочинку: масаж, грязьові ванни, повітряні ванни ароматерапія, спелеотерапія тощо.
2. Тільки Ретрит – медитації, самопізнання та природа.
3. Ретрит + фітнес. Такий тур може включати медитацію та самопізнання у поєднанні із екскурсіями та пішими походами в гори.
4. Ретрит + класичний тріп. Буває 3 різновиди цього формату: з 10 днів подорожі 5 присвячується відвідуванню основних визначних пам'яток країни, екскурсій містами, а решта 5 – виключно для медитації, розслаблення, усунення тривожності; кожен день в обід або ввечері запланована екскурсія або виїзд в місто на прогулянку, решту часу відведено для ретриту; раз в 3 дня виїзд за межі селища (на майстер-клас або просту прогулянку містом) на півдня або навіть весь день для зміни обстановки [153].

Отож, ретрит-тури можуть стати однією з форм організації діяльності санаторно-курортних закладів, зокрема у міжсезоння та низький сезон. Сучасний ретрит – це можливість відвідати спокійні та мальовничі місця з метою відпочинку, самопізнання та оздоровлення у санаторно-курортних закладах.

Також варто зазначити, що на базі курорту Східниця та її околицях можна активно розвивати спортивно-оздоровчий туризм, основна мета якого передбачає оздоровлення та активний відпочинок. Враховуючи багатий природно-ресурсний потенціал та вигідне географічне розташування курорт має усі передумови для організації різних видів рекреаційної діяльності. Зокрема, нещодавно в рамках проєкту «ВелоБескиди» в межах трьох ОТГ (Східниця, Трускавець та Борислав) було відкрито велодоріжки протяжністю 34,5 км різної категорії складності, як для професіоналів (Велотраса №2), так і для аматорів, сімей з дітьми та людей старшої вікової групи (Велотраса №1).

Загалом розроблено 4 веломаршрути: Борислав – Цюхів Верх; Борислав – Тустань; Борислав – Східниця; Трускавець – Східниця. Також прокладено 5 піших туристичних маршрути з зонами для відпочинку загальною протяжністю 60 км: Борислав – Цюхів Верх; Борислав – Тустань; Борислав – Східниця; Борислав – г. Городище; Борислав – Трускавець.

На сьогоднішній день одним із найпопулярніших видів спортивно-оздоровчого туризму є гірськолижний. У 2016 році було відкрито гірськолижний курорт європейського рівня Буковиця, основною перевагою якого є безпосередня близькість до Трускавця (7 км) та Східниці (17 км).

Формування стійкої системи санаторно-курортних підприємств на основі готельного принципу. Варто зазначити, що одним із важливих факторів, який стримує розвиток санаторно-курортних закладів є сезонність. Діяльність санаторно-курортних підприємств на основі готельного принципу не означає відмову від надання лікувально-оздоровчих послуг, а передбачає загальне оздоровлення та підтримку імунітету в поєднанні із відпочинком, зокрема у низький сезон та міжсезоння. Сучасний ринок санаторно-курортних послуг характеризується стрімким зростанням кількості оздоровчих закладів та посиленням конкуренції між ними, тому доречним в діяльності оздоровчих закладів, на нашу думку, орієнтуватися й на короткотривалий відпочинок – тури вихідного дня. Такий вид відпочинку є більш сталим та орієнтованим на широкий сегмент рекреантів.

Так, короткотривалий відпочинок, на нашу думку, матиме чималий ряд переваг для санаторно-курортних закладів, серед яких:

- цілорічна завантаженість номерного фонду;
- збільшення туристичних потоків у міжсезоння та низький сезон;
- розширення кола потенційних клієнтів;
- збільшення доходів.

Кластеризація. Сучасні реалії вимагають від вітчизняних оздоровчих закладів впровадження нових способів організації санаторно-курортних послуг. Одним із таких ефективних способів просторової організації

рекреаційних територій, на нашу думку, є формування санаторно-курортного кластера, мета якого – створення єдиної системи санаторно-курортних послуг курорту. Головною ознакою кластера є географічна близькість його елементів. Отож, курортний кластер на базі Східниці передбачає взаємодію підприємств санаторно-курортного комплексу, які знаходяться на території курорту і займаються розробкою, реалізацією, просуванням та наданням санаторно-курортних послуг або ж зацікавлені в підвищенні конкурентоспроможності курорту.

На наш погляд, туристичні кластери за своєю природою не можуть бути екстериторіальними, адже завжди базуються на використанні конкретних туристичних ресурсів та дестинацій. Водночас не можна також обмежувати туристичний кластер до рівня туристичного центру, адже туристичні потоки переважно не «замикаються» навіть на найбільших туристичних центрах, а виходять за їх межі у вигляді радіальних маршрутів, що охоплюють прилеглі дестинації. Отже, туристичний кластер у нашому розумінні як правило повинен охоплювати як мінімум кілька дестинацій, тобто мати достатню внутрішню різноманітність, яка є однією із конкурентних переваг кластера. Водночас у випадку досить розвинених туристичних центрів – курортів національного та міжнародного значення (наприклад, Трускавець, Східниця), які формуються на основі унікальних туристичних ресурсів, можна вважати доцільним створення кластера і у вузьких територіальних межах [35].

Головна мета кластера полягає у підвищенні конкурентоспроможності, зростанні привабливості території та розвитку інфраструктури курорту за рахунок спільної діяльності, розширенні асортименту послуг та покращенні їх якості, а також залученні інновацій.

Варто зауважити, що сьогодні курорт Східниця володіє природно-рекреаційними ресурсами, які відповідають вимогам створення не лише всеукраїнського, але в перспективі і міжнародного санаторно-курортного комплексу. Курорт займає провідні позиції на ринку туристичних послуг саме завдяки наявності природно-ресурсного потенціалу – мінеральних вод

різного складу, лікувальних грязей, озокериту та м'яких кліматичних умов. На нашу думку, в структурі санаторно-курортного кластеру ключовим елементом є оздоровчі заклади, які безпосередньо створюють та надають санаторно-курортні послуги, а також взаємодіють з іншими його допоміжними елементами.

На території курорту Східниця є всі необхідні передумови для створення туристичного кластера:

- вдале географічне розташування;
- туристично-рекреаційна привабливість курорту;
- розвинена мережа оздоровчих закладів;
- наявність унікальних джерел природних мінеральних вод;
- наявність історико-культурних об'єктів, які приваблюють туристів;
- сприятлива екологічна ситуація;
- забезпечення безпеки відпочиваючих.

У дисертаційній роботі розроблено схему функціональних взаємозв'язків між елементами перспективного санаторно-курортного кластера Східниці (рис. 4.11).

Перспективний курортний кластер у Східниці мав би передбачати поєднання таких елементів.

1. Оздоровчі заклади (підприємства, які виробляють санаторно-курортні послуги) – ядро кластера. Головне завдання: взаємодія, підтримка та організація комунікації з іншими елементами кластера.

2. Природні ресурси (джерела мінеральних вод) – основа функціонування оздоровчих закладів.

3. Туристичні фірми – рушійні елементи кластера, які задовольняють основні потреби туристів, займаються створенням та просування туристичного продукту курорту.

4. Туристична інфраструктура курорту (заклади харчування, транспорт, дозвілля і т. д.) – важливі елементи кластера, які надають спеціалізовані туристичні послуги та наявність яких є обов'язковою.

5. Місцева інфраструктура курорту (магазини, банки, сувенірна продукція і т. д.) – елементи кластера, які надають супутні послуги туристам.

6. Місцеві жителі, роль яких полягає у наданні санаторно-курортних послуг як персоналу закладів та приватних підприємців.

7. Туристи та рекреанти – особи, які задовольняють свої оздоровчі, пізнавальні, рекреаційні та інші потреби під час тимчасового перебування на території курорту та є системо формуючим елементом кластера [101].

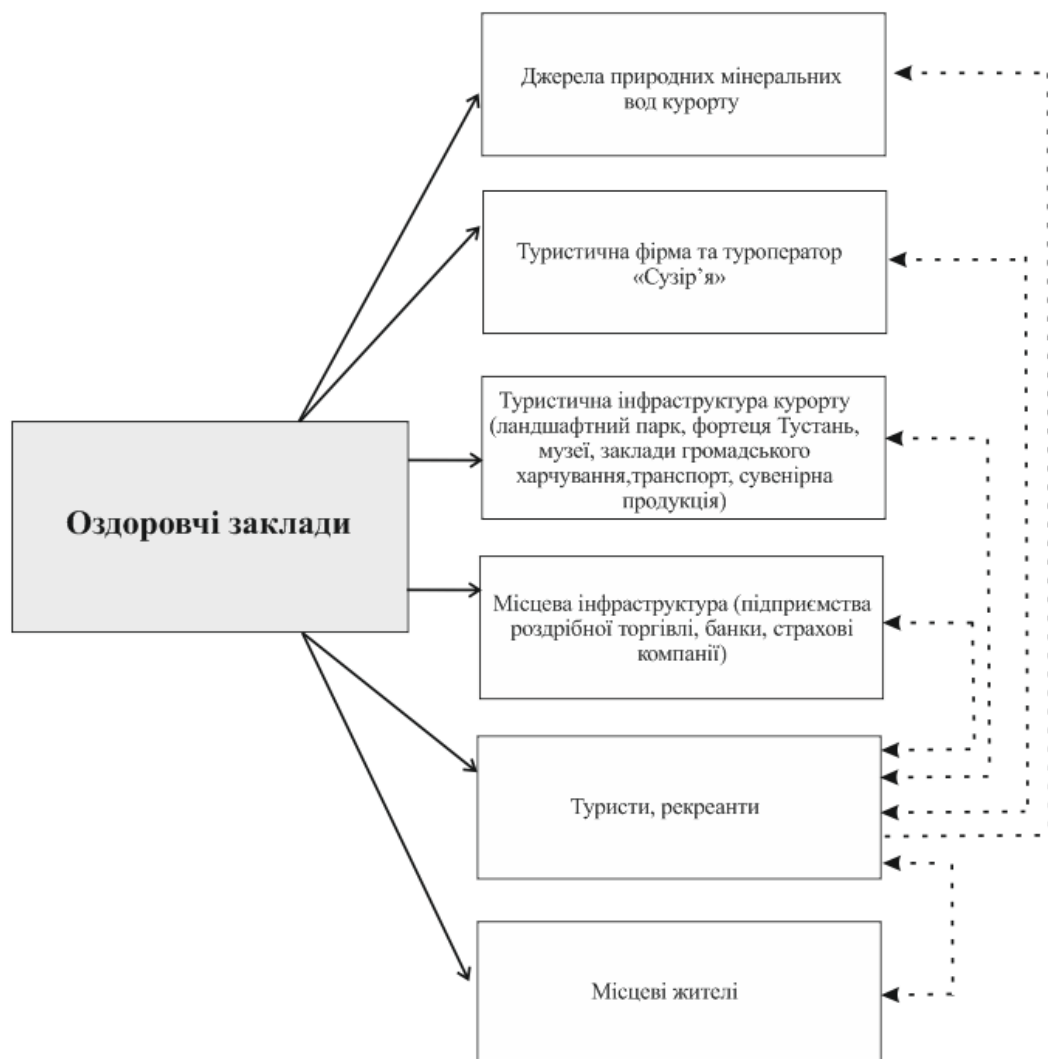

Рис. 4.11 Основні взаємозв'язки між елементами перспективного санаторно-курортного кластера Східниці. Розроблено автором

Таким чином, створення санаторно-курортного кластера як єдиної системи санаторно-курортного комплексу Східниці, співпраця та

взаємозв'язок усіх елементів кластера повинно сприяти успішному функціонуванню курорту, а саме:

- збільшенню конкурентоздатності курорту;
- формуванню іміджу Східниці;
- впровадженню інноваційних процесів;
- модернізації та реконструкції вже існуючих санаторно-курортних закладів та будівництву нових;
- залученню інвестицій;
- покращенню якості санаторно-курортних послуг;
- збільшенню доходів населення;
- створенню нових робочих місць;
- розвитку окремих додаткових елементів кластера (транспортної інфраструктури, індустрії розваг, реконструкції джерел мінеральних вод).

Вважаємо, що санаторно-курортний кластер може стати чинником нового етапу розвитку курорту, який надасть можливість раціонально використовувати природні ресурси, створити оновлений та унікальний курорт Східниця та вийти на новий міжнародний рівень.

Промоція. Сьогодні санаторно-курортне господарство стрімко розвивається, а отже, важливим моментом діяльності оздоровчих закладів є процес ефективного просування санаторно-курортних послуг на регіональному, національному та міжнародному ринках, у такий спосіб спонукаючи туристів до реалізації їх рекреаційних потреб. Відповідно до цього, можемо виокремити основні рекламні інструменти просування санаторно-курортних послуг (рис. 4.12):

1. Участь у міжнародних туристичних виставках, ярмарках, форумах здатних формувати тривалі міжнародні ділові стосунки. Основними цілями таких масштабних міжнародних заходів є представлення природно-рекреаційного потенціалу курортів, перспективних оздоровчих напрямків відпочинку, презентація оздоровчих закладів, обмін думками та пропозиціями

подальшого розвитку сфери санаторно-курортного господарства, налагодження міжнародних ділових відносин між країнами-учасниками, можливість залучення інвестицій та потенційних іноземних клієнтів.

Рис. 4.12 Основні інструменти просування санаторно-курортних послуг.

Розроблено автором

2. Організація міжнародних рекламних або інформаційних турів спеціально розроблених туроператорами для менеджерів з туризму (турагентів) з метою ознайомлення з туристично-рекреаційним продуктом, новими оздоровчими маршрутами, оздоровчими послугами, а також з основними оздоровчими закладами курорту чи регіону в цілому.

3. Інтернет-маркетинг, який пропонує широкі можливості в процесі просування санаторно-курортних послуг. Серед основних інструментів інтернет-маркетингу можемо виділити:

- медійні банери на сайтах – графічні зображення, які надають

можливість розширити аудиторію потенційних клієнтів. Такий вид реклами допомагає підвищити впізнаваність курорту або ж конкретного санаторно-курортного закладу;

- створення веб-сайту – візитівки закладу з повним переліком інформації про діяльність: ціни, спеціалізація, лікувально-оздоровчі послуги, додаткові послуги, інфраструктура, фото номерів, території тощо. Сайт також може слугувати місцем комунікації як керівництва закладу з клієнтами, так і клієнтів між собою у вигляді форуму або\та відгуків;

- реклама у пошукових системах за ключовими словами (оздоровчий заклад, готельно-оздоровчий комплекс, санаторно-курортне лікування, оздоровлення, відпочинок і т. д.). Завдання даного виду реклами полягає у показі рекламного оголошення у пошукових системах при запиті за ключовими словами;

- вихід на системи онлайн-бронювання (Booking.com, Hotels.com, Agoda.com). Системи онлайн-бронювання – це системи, які надають ціни, реальні фото номерів, а також повний перелік лікувально-оздоровчих та додаткових послуг. Бронювання у таких системах здійснюється протягом однієї хвилини – клієнт безкоштовно бронює обраний номер та отримує лист-підтвердження;

- реклама на форумах – досить ефективний та ненав'язливий спосіб просування послуг та можливість охопити широку аудиторію потенційних клієнтів. Відвідувачі форуму також можуть перебувати у ролі носія реклами конкретного оздоровчого закладу чи курорту, розповсюджуючи інформацію на інших сайтах та у соціальних мережах;

- просування послуг через соціальні мережі або SMM (Facebook та Instagram) – один із найефективніших видів реклами в Інтернеті шляхом створення сторінок або спільнот з цікавим контентом про оздоровчий заклад або курорт;

- прихована реклама – інформація про конкретний оздоровчий заклад

або курорт у вигляді звичайних статей без позначки «реклама». Таким чином, читачі не підозрюють про рекламне спрямування матеріалу;

- розсилка рекламних листів через e-mail та месенджери (Viber, Telegram, WhatsApp) повинна містити загальну інформацію та бути максимально чіткою та конкретною.

4. Реклама на телебаченні, радіо та у друкованих виданнях – одна із ефективних класичних форм комунікації, здатна охопити широку аудиторію потенційних клієнтів різних вікових груп.

Телевізійна реклама – один із найбільш вартісних видів поширення інформації. Телевізійна реклама може бути подана двома способами: перший – у вигляді лаконічного короткотривалого відеоролику до 15 секунд або розгорнутого відеоролику до 30 секунд; другий – рухомий рядок – текст з основною інформацією про оздоровчий заклад: назва закладу, місце розташування, сайт, переваги відпочинку тощо.

Радіореклама – дозволяє охопити широку аудиторію, зокрема молодь, можливість обрати конкретний сегмент слухачів (автослухачі, молодь, люди старшого віку) та характеризується відносно невеликими ціновими тарифами.

Реклама у друкованих виданнях (газетах, журналах) у вигляді статей з текстом про переваги та можливості як регіону чи курорту, так і конкретного закладу.

5. Створення каталогів, зокрема, онлайн-каталогів та брошур санаторно-курортних закладів. Цей вид реклами є невід'ємною частиною туристичної діяльності та є презентацією окремих закладів, курортів чи регіонів.

6. Створення сувенірної продукції. Сувенірна продукція є важливим інструментом просування послуг в туристичній індустрії. До найбільш поширених сувенірів можемо віднести: магніти, календарики, відкритки, блокноти, ручки, чашки, тарілки, бейсболки, футболки, еко-сумки, парасолі, пакети, солодоці, бутильована мінеральна вода із фірмовою та впізнаваною

символікою курорту або ж конкретного оздоровчого закладу.

Технічні інновації. На сучасному етапі розвитку санаторно-курортного господарства Україна потребує інтенсивного впровадження технічних інновацій як в лікувально-оздоровчій сфері, так і в сфері обслуговування. Технічні інновації пов'язані з використанням нових видів обладнання та передових технологій в процесі розробки, просування та надання санаторно-курортних послуг.

Прикладом технічних інновацій в санаторно-курортному господарстві є інтернет-технології – інформатизація сервісних послуг, обслуговування та процесів on-line бронювання, що дозволить миттєво отримувати підтвердження. На нашу думку, до основних технічних інновацій слід віднести створення веб-сайтів з повним переліком інформації про послуги, що надаються закладами; створення офіційних сторінок закладів у соціальних мережах; просування сайтів у пошукових системах за допомогою ключових слів; SMM просування; використання систем онлайн-бронювання, зокрема, представлення своїх послуг в системі інтернет-бронювання Booking.com, без якої важко уявити роботу сучасного туристичного ринку.

Варто зауважити, що сьогодні особливої популярності набуває нова інноваційна послуга – 3D тур (віртуальний тур) за допомогою якого можна віртуально перенестись та ознайомитись із бажаною дестинацією або закладом. Віртуальний тур є чудовою можливістю просування та підвищення конкурентоздатності як курорту в цілому, так і окремих закладів. Ба більше, можна стверджувати, що це чудовий спосіб для приваблення не лише потенційних клієнтів, а й інвесторів. Саме тому віртуальні тури мають низку переваг, серед яких:

- можливість здійснення «туру» у будь-який зручний для туриста час;
- віртуальний тур є абсолютно безкоштовною послугою (за виключенням оплати за інтернет);
- здійснення «туру» лише за допомогою гаджетів – комп'ютер, планшет або телефон;

–доступність «віртуальної подорожі» незалежно від віку, соціального статусу та рівня доходів туриста;

–безпека «віртуальної подорожі».

Можемо зробити висновок, що впровадження технічних інновацій в діяльність санаторно-курортних закладів є рушійною силою активізації міжнародних туристичних зв'язків, підвищенні якості надання послуг та можливості розширення кола потенційних клієнтів.

Інноваційний менеджмент. Сьогодні одним із важливих факторів ефективної діяльності туристичного бізнесу, а отже, і санаторно-курортних закладів є якість та рівень обслуговування. Саме завдяки обслуговуванню формується образ закладу, тому сучасні тенденції розвитку суспільства передбачають нові вимоги підготовки персоналу. Очевидно, що інновації в менеджменті передбачають удосконалення процесу управління та кадрової політики санаторно-курортних закладів. Основна мета кадрової політики полягає у формуванні висококваліфікованого персоналу, який зможе забезпечити закладам конкурентні переваги як на вітчизняному, так і міжнародному ринках санаторно-курортних послуг. Найважливішим напрямом роботи кадрової політики є постійне вдосконалення професійного рівня кадрів. Таким чином, до завдань кадрової політики належить:

–регулярна професійна перепідготовка: стажування, семінари, тренінги, конференції, симпозіуми, лекції метою яких є отримання нових знань формування навиків спілкування з клієнтами, навиків обслуговування клієнтів, особливості етикету і т. д.;

–курси іноземної мови;

–курси підвищення кваліфікації персоналу (робота з клієнтами, стандарти обслуговування і т. д.) з метою підтвердження або підвищення кваліфікаційного рівня;

–самонавчання (процес самостійного навчання з ініціативи працівника);

–мотивація персоналу – створення таких умов, за яких у працівників виникає бажання якісно та сумлінно виконувати свої обов'язки та

розвиватися. До основних видів мотивації персоналу можемо віднести: фінансову винагороду (премія, надбавка до заробітної плати), почесну грамоту, звання «працівник місяця», професійний ріст, інсентив-туризм (заохочувальний туризм) – ділова поїздка, яка організовується підприємством для найкращих працівників.

Зважаючи на це, вважаємо, що підвищення кваліфікації – це інвестиції, метою яких є розвиток та підвищення професійного рівня працівників та формування конкурентоздатного підприємства. На нашу думку, підвищення кваліфікації сприятиме підвищенню рівня професіоналізму працівників; розширенню кола потенційних клієнтів; зростанню доходів закладу; зниженню плинності кадрів; підвищенню рівня обслуговування клієнтів максимально наближеного до стандартів.

Враховуючи структуру регіональної туристичної системи пропонувані заходи можуть бути застосовані до усіх її підсистем (рис. 4.13).

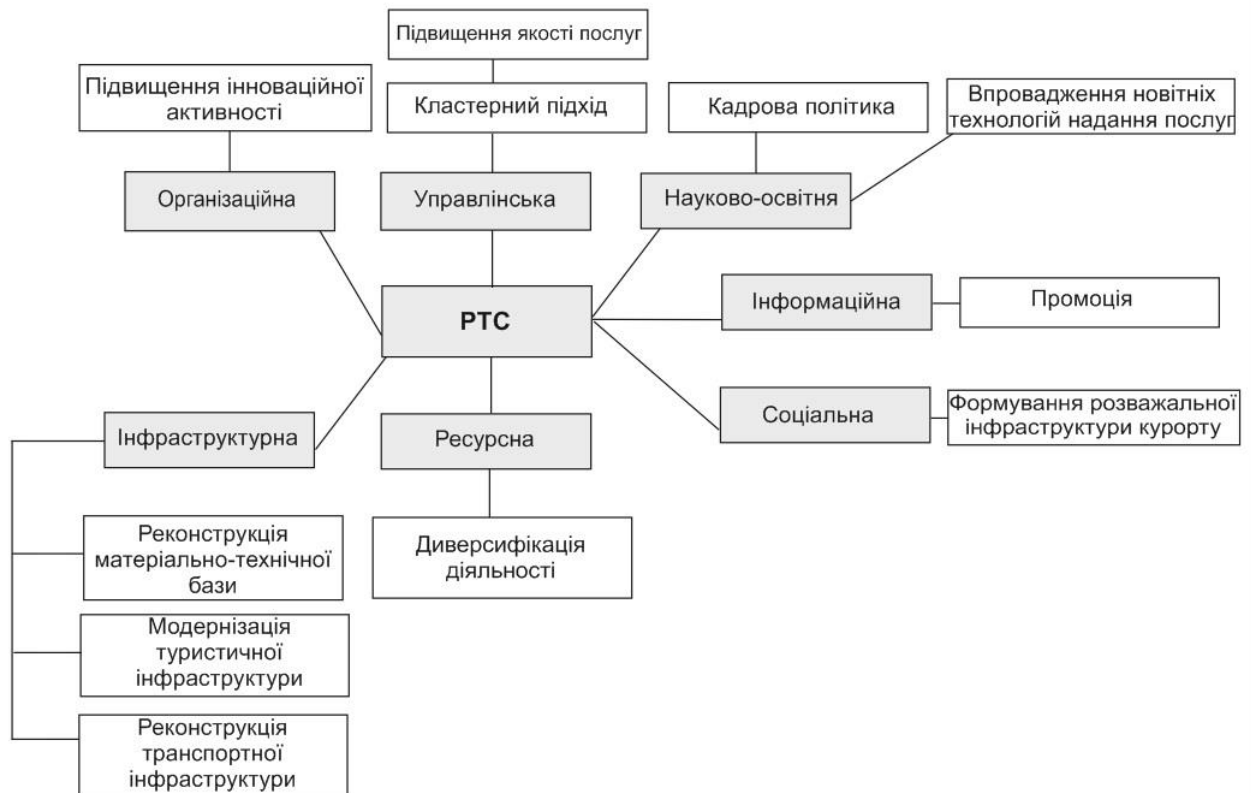

Рис. 4.13 Підсистеми РТС та заходи модернізації. Розроблено автором

Санаторно-курортний комплекс курорту змінюється, розвивається та пропонує достатньо широкий асортимент лікувально-оздоровчих послуг, проте потребує багатьох допрацювань. Будь-які нові зміни позитивно вплинуть на розвиток внутрішнього туризму та санаторно-курортний комплекс курорту, однак важливим критерієм ефективності таких змін має бути їх системність.

Отримані в дисертаційній роботі наукові результати та практичні рекомендації дадуть можливість оптимізувати використання наявної матеріально-технічної бази санаторно-курортного господарства регіону, удосконалити механізми управління галуззю на регіональному рівні, налагодити взаємодію між туристичними підприємствами та санаторно-курортними закладами Львівської області, раціоналізувати використання бальнеологічних ресурсів регіону.

Висновки до четвертого розділу

1. Здійснено аналіз територіальної організації санаторно-курортного господарства регіону. Встановлено, що санаторно-курортне господарство регіону характеризується значними територіальними диспропорціями розташування оздоровчих закладів. Причиною цьому є природно-ресурсний потенціал районів, який являє собою вирішальну роль в організації санаторно-курортного господарства. На території Львівської області є три основні райони, які спеціалізуються на наданні лікувально-оздоровчих послуг населенню – Дрогобицький, Стрийський та Яворівський.

2. Обґрунтовано зміну адміністративно-територіального устрою регіону та її вплив на організацію санаторно-курортного господарства. Визначено основні переваги реформування адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня: створення нової системи адміністративно-територіального устрою відповідно європейським стандартам; незалежність

та збільшення ролі ОТГ; можливість ОТГ самостійно розробляти стратегії туристичного розвитку; розвиток територій ОТГ; перехід фінансування на рівень громад; створення сприятливих умов для залучення інвестицій; перехід повноважень у сфері туризму органам місцевого самоврядування; забезпечення сталого розвитку туристичної галузі, зокрема санаторно-курортного господарства; створення нових транспортних маршрутів; формування розвиненої системи туристичної та місцевої інфраструктури в кожній територіальній громаді.

3. Визначено напрями модернізації санаторно-курортного господарства курорту Східниця: збільшення загальної кількості місць у колективних закладах розміщення; розширення спектру оздоровчих та додаткових послуг, що надаються оздоровчими закладами; відкриття сучасних медичних центрів на базі лікувально-оздоровчих комплексів; будівництво аквапарку на базі готельного комплексу «Три сини та донька» 5*; відкриття туристично-інформаційного центру, туристичної компанії та туроператора «Сузір'я Карпат»; організація промо-туру для журналістів та туроператорів з Казахстану; участь у Міжнародній виставці «Туризм і подорожі» АІТФ в Баку; завершення реконструкції автомобільної дороги Т1421 Східниця - Верхнє Синьовидне; будівництво амфітеатру загальною місткістю 500 місць; відкриття сучасного, облагородженого бювету мінеральної води «2с»; участь у форумі медичного та оздоровчого туризму.

4. Для вивчення процесу модернізації санаторно-курортних закладів проведено порівняльний аналіз послуг готельного комплексу «Три сини та донька» 5* та санаторію «Східницькі Карпати», завдяки якому визначено, що готельний комплекс «Три сини та донька» 5* є більш конкурентоздатним закладом по багатьом параметрам на ринку санаторно-курортних послуг в порівнянні з санаторієм «Східницькі Карпати». Це обумовлено тим, що готельний комплекс «Три сини та донька» 5* в порівнянні з його конкурентом надає широкий спектр оздоровчих та додаткових послуг та використовує більш новітнє медичне обладнання.

5. З метою виявлення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз санаторію «Східницькі Карпати» здійснено SWOT – аналіз. Матриця SWOT–аналізу дозволила визначити основні модернізаційні заходи щодо розвитку санаторію «Східницькі Карпати». Здійснени аналіз вказує на те, що на даний момент, санаторій «Східницькі Карпати» є неконкурентоспроможним на ринку санаторно-курортних послуг регіону. Процес оновлення матеріально-технічної бази санаторію здійснюється надто повільно (ремонт головного корпусу проводиться протягом останніх 15 років), а наявна матеріально-технічна база є застарілою (житлові корпуси, оснащення номерів, сантехніка та медичне обладнання) та не відповідає чинним стандартам.

6. Вивчення сучасного стану санаторно-господарства доводить необхідність впровадження модернізаційних процесів в діяльність закладів санаторно-курортного профілю. За результатами дослідження запропоновано шляхи та напрями модернізації санаторно-курортного комплексу Східниця: реконструкція наявних та будівництво нових санаторно-курортних закладів відповідно до міжнародних стандартів, а також розвиток інфраструктури закладів; формування туристичної та розважальної інфраструктури курорту; диверсифікація діяльності санаторно-курортних закладів; формування стійкої системи санаторно-курортних підприємств на основі готельного принципу та акцент на короткотривалий відпочинок (тури вихідного дня); розвиток санаторно-курортного комплексу Східниці на основі кластеризації курорту; промоція курорту та санаторно-курортних закладів; співпраця санаторно-курортних закладів курорту із туристичними підприємствами; впровадження технічних інновацій в діяльність санаторно-курортних закладів; інноваційний менеджмент – модернізація кадрової політики санаторно-курортних закладів.

Основні наукові результати, що викладені у четвертому розділі дисертації, опубліковані автором у працях [94, 97, 99, 100, 101, 111, 112].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі удосконалено теоретико-методологічні засади дослідження модернізаційних процесів у туристичній сфері та сформовано практичні підходи до кількісного та якісного оновлення санаторно-курортного господарства.

1. Обґрунтовано наукові підходи до дослідження санаторно-курортного господарства у структурі регіональних туристичних систем та виокремлено два основні підходи – «рекреаційний» та «туристичний». Згідно першого підходу, санаторно-курортне господарство регіону може аналізуватися як підсистема відповідних рекреаційних систем. У межах «туристичного» підходу санаторно-курортне господарство аналізують як елемент просторової та (або) функціональної структури туристичних систем (комплексів, дестинацій) різних рівнів.

Встановлено, що санаторно-курортне господарство є складною територіальною соціально-економічною системою, суб'єкти якої прямо або опосередковано взаємопов'язані між собою та покликані виконувати спільну функцію. З огляду на це, у дисертаційній роботі представлено розроблену схему взаємозв'язків елементів системи санаторно-курортного господарства та суб'єктів туристичної діяльності, яка містить шість основних типів організацій, які надаються різні види послуг: заклади розміщування, громадські заклади харчування, транспорт, місцева інфраструктура, лікувально-оздоровчі центри, культурно-дозвіллієві заклади.

Обґрунтовано, що модернізаційна парадигма, що дає змогу більш повно реалізувати конкурентні переваги просторових суспільних систем. У контексті розвитку регіональних туристичних систем модернізаційна парадигма має бути основою функціонування усіх їх підсистем та компонентів та повинна містити інноваційний, інфраструктурний та безпековий складники.

2. На базі загальної модернізаційної парадигми регіонального розвитку

туризму та сформульованих методологічних засад модернізації санаторно-курортного господарства сформовано методику дослідження у вигляді послідовних восьми етапів, реалізація яких дала змогу досягнути поставлених цілей щодо розробки напрямів і практичних підходів, які, базуючись на загальних принципах і спільних підходах, можуть бути успішно застосованими на чотирьох просторових рівнях – держави, регіону, курорту і закладу санаторно-курортного господарства.

3. Виявлено основні передумови, чинники та тенденції розвитку санаторно-курортного господарства в структурі регіональної туристичної системи Львівської області, які характеризуються збільшенням кількості санаторно-курортних закладів та підвищенням попиту на оздоровчий відпочинок на вітчизняних курортах, що зумовлено високим природним потенціалом регіону. Аналіз тенденцій розвитку санаторно-курортного господарства дозволив виокремити головні проблеми санаторно-курортного господарства на сучасному етапі та окреслити пріоритети стратегії регіонального розвитку.

Здійснено оцінку сучасного стану розвитку санаторно-курортного господарства країни. У процесі аналізу сучасного стану санаторно-курортних закладів на загальнодержавному рівні виявлено негативні тенденції скорочення основних показників у 2014 році, серед яких загальна кількість санаторно-курортних закладів, загальна кількість оздоровлених осіб, загальні кількість ліжок-місць. Основними причинами таких тенденцій було нестабільне соціальне та політичне становище країни, спричинене антитерористичною операцією на сході України, що в результаті призвело до значного зниження кількості туристичних потоків. Втім, порівняльний аналіз сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах у 2014 та 2017 рр. свідчить про його неоднорідність. Загалом помітною є позитивна динаміка у розвитку санаторно-курортного господарства більшості регіонів України. Це свідчить як про стабілізацію ситуації на ринку рекреаційно-оздоровчих та туристичних послуг, так і про збереження попиту

на лікувально-оздоровчі послуги українських курортів.

4. Проаналізовано особливості функціонування регіональної туристичної системи Львівської області у кризовий період. Встановлено, що в умовах пандемії COVID-19 чи не найбільших збитків в національній економіці зазнала саме туристична індустрія. Через карантинні обмеження негативні тенденції скорочення показників туристичної діяльності були характерні практично для усіх компонентів регіональної туристичної системи. Втім, у 2021 році простежувалася доволі позитивна динаміка у туристичній сфері регіону, кількість туристів збільшилася майже у двічі, однак це не дало змоги досягнути тих показників, які були у допандемічний період. У 2022 році туристична діяльність знову перебуває у кризовій ситуації, зумовленій повномасштабною війною. Однак, незважаючи на воєнні дії, перебуваючи у відносно безпечних умовах регіональна туристична система Львівської області демонструє значний ресурс стійкості.

5. Здійснено дослідження територіальної структури санаторно-курортного господарства регіону та розроблено картосхему територіальної організації санаторно-курортного господарства Львівської області. Встановлено, що санаторно-курортне господарство регіону характеризується значними територіальними диспропорціями, що передусім пов'язано із природно-ресурсним потенціалом, який відіграє вирішальну роль в організації санаторно-курортного господарства. Визначено, що у Львівській області є три основні райони, які спеціалізуються на наданні лікувально-оздоровчих послуг населенню – Дрогобицький, Стрийський та Яворівський.

6. На прикладі санаторно-курортного комплексу Східниці проаналізовано напрями модернізації курорту. Встановлено, що за останні роки ринок санаторно-курортних послуг Східниці зазнав значних змін і сьогодні переживає період інтенсивного розвитку. Визначено, що в перспективі Східниця може стати інноваційним прикладом організації сучасного санаторно-курортного комплексу в Україні. На основі аналізу були запропоновані основні модернізаційні заходи щодо розвитку санаторію

«Східницькі Карпати».

7. Запропоновано шляхи модернізації санаторно-курортного комплексу регіону з метою підвищення його конкурентоздатності, серед яких реконструкція наявних та будівництво нових санаторно-курортних закладів, розвиток інфраструктури закладів; формування туристичної та розважальної інфраструктури курорту; диверсифікація діяльності санаторно-курортних закладів; формування стійкої системи санаторно-курортних підприємств на основі готельного принципу та акцент на короткотривалий відпочинок; кластеризація курорту; промоція рекреаційних можливостей курорту та санаторно-курортних закладів; співпраця санаторно-курортних закладів курорту із туристичними підприємствами; впровадження технічних інновацій в діяльність санаторно-курортних закладів; інноваційний менеджмент.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алгоритм отримання санаторно-курортної путівки військовослужбовцями ЗС України. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/17/algorytm-otrymannya-sanatorno-kurortnoyi-putivky-vijskovosluzhbovczamy-zs-ukrayiny/> (дата звернення: 26.05.2022)
2. Арон Р. Концепция единого индустриального общества. URL: <https://amp.ru.freejournal.org/7632948/1/kontseptsiya-edinogo-industrialnogo-obshchestva-r-aron.html>. (дата звернення: 10.11.2020)
3. Баєва О. В. Організаційно-економічні засади управління туристично-рекреаційними комплексами. *Індустрія гостеприимства в странах Европы*. Симферополь: Издательский центр Крымского института бизнеса. 2008. С. 14-16.
4. Балджи М. Д. Перспективи розвитку туризму в Одеському регіоні. *Туризм як пріоритетний напрям соціально-економічного розвитку регіону: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці – м. Сучава, 23-24 квітня 2015 р.* Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ. 2015. С. 21–23.
5. Батьковець Г. А. Інвестиційна політика в сфері туризму. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму*. 2007. № 2. С. 87–91.
6. Башнянин Г. І. Регулювання економічних систем і його типи. *Науковий вісник*. 2007. - № 17.2. С. 135-142.
7. Башук Г. О., Державне регулювання інноваційних функцій підприємства України. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2244> (дата звернення: 09.02.2020)
8. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії. К.: Палітра, 1997. 130 с.
9. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2001. 395 с.

10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М: Academia, 2004. 244 с.
11. Білан М. І. Економічні фактори впливу зовнішнього середовища на підприємство. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/28559/1/Ekonomichni_factory.pdf;jsessionid=226D59F26279F077A038C78709B99903. (дата звернення: 22.02.2021)
12. Богуславський Є. І., Черниченко А. О. Вибір оптимального методу диверсифікації підприємств. *Ефективна економіка*. 2013. №10.
13. Борулько Н. М. Сучасний стан та перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу України. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2014. №8(215). С. 10-15.
14. Бужимська К. О. Модернізація підприємства та його розвиток: порівняльний аспект. URL : http://www.rusnauka.com/33_NIO_2009/Economics/56162.doc.htm (дата звернення: 10.11.2020)
15. Бужимська К. О. Теорія модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан. *Вісник ЖДТУ*. 2008. 2(44). С.217-226.
16. Бузіна І. М., Литвиненко Ю. О. Земельно-кадастрове картографування: Використання карт земельних ресурсів: конспект лекцій. Харк. нац. аграр. ун-т. Х. 2016. 132 с.
17. Вагіна Н. С. Класифікація методів дослідження в туризмології. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України» (м. Одеса, 10 квітня 2019 р.). Одеса: ОНЕУ, 2019. С. 181-183.
18. Валінкевич Н. В. Управління потенціалом та розвитком підприємств на основі модернізації. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2012. Вип. 1. С. 128-134.
19. Васильченко А. О. Анализ факторов устойчивого развития региона в сфере туризма и гостеприимства (на примере Брестской области). *Молодой ученый : научный журнал*. 2018. № 18 (204), Ч. 4. С. 297-306.

20. Ватаманюк З., Ватаманюк А., Панчишин С. Вступ до економічної теорії. Л.: Новий Світ, 2000. 2005. - 352 с.
21. Влащенко Н. М. Соціально-економічний механізм розвитку санаторно-курортного комплексу регіону: автореф. дис... канд. екон. Наук: 08.00.05. Харківська нац. академія міського господарства. Х., 2009. 21 с.
22. Влащенко Н. М. Управління курортами : навч. посіб. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім.О. М. Бекетова. Харків. 2019. 226 с.
23. Ведмідь Н. І. Класифікація санаторно-курортних і оздоровчих підприємств. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. №238. С. 9–13.
24. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг: навч. посіб. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х. 2013. 202 с.
25. Воробйов Ю. М. Фінансове забезпечення розвитку санаторно-курортних закладів. *Науковий вісник : фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 3 (11). С. 46-49.
26. Войнаренко М. П. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України. Світовий та вітчизняний досвід запровадження нових виробничих систем (кластерів) для забезпечення економічного розвитку територій : конференція (1-2 листопада 2001р.). К. : Спілка економістів України, 2001. С. 25-33.
27. Войнова Я. А. Финансирование инновационной деятельности в санаторно-курортном комплексе. *Интернет-журнал «Науковедение»*. 2014. №6. С. 1–11.
28. Волох Н. Г., Черепок О. О. Використання природних лікувальних факторів курортів в фізичній реабілітації. Навчальний посібник. ЗДМУ, 2016.133с.
29. Галаченко О. О. Регіональна політика розвитку сфери санаторно-курортних послуг : дис. канд. мед. Наук : 08.00.05. Львів, 2019. 479 с.
30. Гедз М. Й. Еволюція розвитку теорії модернізації. *Економічний простір*. 2014. №88. С. 28–38.
31. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М.: Прогресс, 1969.

32. Геллер І. М., Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. Аналіз статистичний. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44037 (дата звернення: 22.10.2021)
33. Головчан А. І. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності туристичних дестинацій та управління ними. *Торгівля і ринок України*. 2009. №27. С. 157-162.
34. Головне управління статистики Львівської області. URL: <https://lv.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.05.2022)
35. Голод А. П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування : монографія. Львів : ЛДУФК, 2017. 340 с.
36. Голод А. П., Феленчак Ю. Б., Перегіняк Т. І. Регіональні туристичні системи України: потенціал розвитку в кризових умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. С. 49–55.
37. Голод А. П., Криштопа М. В. Суть та принципи модернізації регіональних туристичних систем. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2017. №3. С. 27–31.
38. Голод А., Корнієнко О. Сучасний стан і перспективи розвитку санаторно-курортного господарства регіону (на прикладі смт Східниця). *Вісник Львівського університету. Сер.: «Міжнарод. Відносини»*. 2012. Вип. 29. Т. 2. С. 93-98.
39. Голод А. П. Теоретико-методологічні засади модернізації регіональних туристичних систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.05. Чернігів, 2017. 38 с.
40. Горєлов Д. О., Большенко С. Ф. Стратегія підприємства. Харків: Вид-во ХНАДУ, 2010. 133 с.
41. Готельний комплекс «Три сини та донька» 5*. URL: <https://trysyny.com/5-star/ua/>. (дата звернення: 12.03.2020)
42. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових

досліджень: Навч. посіб. Х.: НТУ «ХПІ», 2009. 142 с.

43. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій. Донецьк, 2001. 269 с.

44. Гузар І. Привабливість бренду м. Львів для туристів. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції *Проблеми і тенденції розвитку сучасної економіки в умовах інтеграційних процесів: теоретичні та практичні аспекти* (м. Херсон, 17-18 жовтня 2019 р.). Херсон. 2019. С. 426-427.

45. Давидюк Ю. В. Туристично-рекреаційний комплекс: сутність, структура, функції. Тези *Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки* (травень 2015 р.). Житомир: ЖДТУ. 2015.

46. Диверсифікація діяльності підприємства: поняття, цілі, види, можливості використання. URL : <https://studfile.net/preview/5705909/page:52/>. (дата звернення: 19.11.2020)

47. Дмитришин Л. І., Павлюк Т. Д. Просторова модель уніфікації та конкуренції в регіональному туристичному секторі. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 335–340.

48. Економічне зростання і сталий розвиток. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/ESR_lektsiia_6.pdf. (дата звернення: 18.04.2022)

49. Євдокименко В. К. Рекреація і туризм: управління ендогенно орієнтованим розвитком в умовах глобальних взаємовпливів. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2011. Вип. 4. С. 228-23

50. Завадський Й. С. Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. К: Кондор, 2006. 356 с.

51. Закон України «Про туризм». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2019)

52. Закон України «Про курорти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14#Text> (дата звернення: 15.02.2019)
53. Згурська О. М. Диверсифікація як метод підвищення економічної діяльності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №13. С. 16–21.
54. Івашина Л. Роль об'єднаних територіальних громад у розвитку сільського зеленого туризму. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. №3. С. 143–148.
55. Ільїна О. В. Туризм. Рекреаційна географія: поняття і терміни. Луцьк : Терен, 2004. 104 с.
56. Ільчук М. М., Нікітченко С. О., Перегуда Є. Ф. Диверсифікація діяльності підприємницьких структур аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 13-20.
57. Каджаметова Т. Н. Теоретические основы формирования и функционирования туристско-рекреационного комплекса региона. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2013. № 1(64). С. 126-135.
58. Карпин Д. С., Скабара Р. М., Карпин Д. С., Тимошенко Л. О. Туристично-рекреаційний потенціал Стрийського району Львівської області. *Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети*. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції 9 листопада 2012 року. 2012. С. 40–42.
59. Качан Н. С. Взаємозв'язок системи і структури: філософсько-економічний аспект. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17
60. Клейнер Г. В. Стратегия системной модернизации отечественных предприятий. *Управленческие науки*. 2015. №1. С. 18–29
61. Коваленко Н. О. Аналіз ринку санаторно-курортних послуг України. *Економіка харчової промисловості*. 2015. С. 21–27.
62. Ковач М. Й. Концептуальні основи інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства регіону. *Економіка і регіон*. 2011. С. 58–

63.

63. Колесник О. О. Оцінка стану санаторно-курортного комплексу та його впливу на розвиток туристичної діяльності України. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2008. № 3 (45). С. 264–270.

64. Комарова В. Н., Зяблова О. В. Инфраструктурный фактор в конкурентоспособности региона. *Современные проблемы науки и образования*. 2013. №3

65. Комліченко О. О., Ротань Н. В. Стратегічне управління регіональним розвитком туризму на основі кластерного підходу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. С. 101–105.

66. Комліченко О. О. Фактори розвитку туристичної галузі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. С. 75–79.

67. Коркуна О. І., Никига О. В., Підвальна О. Г. Інноваційний розвиток як напрям функціонування регіональних туристичних систем. *Інноваційна економіка*. 2020. №3. С. 98–104.

68. Костенко Г. П. Державне регулювання розвитку санаторно-курортних закладів. *Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому*. 2009. №13. С.70-74.

69. Клапчук В., Котенко Р. Курорти Галичини. *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2018. №1. С. 61–67.

70. Клапчук В. М., Клапчук М. В. Курорти Східної Галичини до Першої світової війни. 2015.

71. Клапчук В. М. Туризм і курортне господарство Галичини : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. 224 с.

72. Кравець О. О., Рябев А. А. Курортологія. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 167 с.

73. Кравченко Л. А. Інноваційне забезпечення розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону. *Вісник Хмельницького національного*

університету. 2011. №3. С. 7–11.

74. Крет М. Природні та історико-культурні передумови розвитку туризму на українсько-польському пограниччі. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2014. Випуск 45. С. 301–307.

75. Крюков О. І. Сутність політичної модернізації як суспільного явища. 2009. С. 1–8.

76. Кузик С. П. Географія туризму: навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 271 с.

77. Леонт'єва Ю. Ю. Формування та реалізація стратегії розвитку регіональної туристичної дестинації: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Харків, 2010. 21 с.

78. Лепкий М. І. Фактори розвитку туристичного господарства в регіонах України. *Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка*. 2018. С. 549–555.

79. Львів матиме новий туристичний сайт. URL : https://tvoemisto.tv/news/lviv_matyme_novyuy_turystychnyy_sayt_za_piv_milyon_a_gryven_96849.html (дата звернення: 30.05.2022)

80. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Київ: Альтерпрес, 2002. 436 с.

81. Ляховець О. О. Витоки теорії модернізації та її місце в економічній науці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №10. С. 34–36.

82. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Центр навч. л-ри, 2005. 96 с.

83. Макара О. В., Гарасюк Д. М. Теоретичні основи формування територіальних туристично-рекреаційних систем. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. С. 53–58.

84. Макроекономічна нестабільність. URL: <http://voz.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/03/script-40.pdf>. (дата звернення: 18.04.2022)

85. Манько А. Оцінка ефективності впливу реклами на туристичного

споживача. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини.* 2014. С. 271–281.

86. Мальська М. Історико-культурні ресурси як чинник розвитку приміського туризму м. Львів. *Вісник Львівського університету. Серія географічна.* 2013. С. 52–58.

87. Мальська М. П., Антонюк Н. В, Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг: підр. К.: Знання, 2008. 661 с.

88. Мальська М. П., Гаталяк О. М., Ганич Н. М. Ресторанна справа: технологія та організація обслуговування туристів (теорія і практика): підр. К.: Центр учбової літератури, 2013. 304 с.

89. Мамалуй О. О. Про зміст механізму модернізації української економіки. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.* 2010. № 3. С. 27-35.

90. Масляк П. О. Рекреаційна географія: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 343 с.

91. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навч. посіб. Чорний І. В., Перцева В. А., Голопич І. М. Харків, ХНУВС, 2019. 272 с.

92. Миронов Ю. Б. Дестинація як ключовий елемент регіональної туристичної системи. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Одеса, 23-24 листопада 2017 р.). Одеса: ОДАБА, 2017. С. 65–68.

93. Момонт Т. В. Основні фактори розвитку ринку туристичних послуг. *Економіка. Управління. Інновації.* 2012. No 1. с. 19-24

94. Мороз С. Модернізація санаторно-курортного комплексу регіону: напрями і підходи. *Молода спортивна наука України* : зб. тез. Львів, 2021. Вип. 25. С. 70-71.

95. Мороз С. Р., Пітюлич М. І. Модернізація санаторно-курортного господарства як чинник розвитку соціального туризму. *Наукові записки*

Львівського університету бізнесу та права. Серія Економічна. Серія Юридична. 2020. Вип. 27. С. 67-73.

96. Мороз С. Р. Модернізація як чинник розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу. *Туризм і молодь - 2021* : матеріали кафедрального круглого столу студентів та аспірантів (м. Полтава, 21 грудня 2021 року). 2022. С. 53-55.

97. Мороз С. Р. Напрями модернізації санаторно-курортного комплексу регіону. *Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції.* Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (29 жовтня 2021 року, м. Мукачево). 2021. С. 100-103.

98. Мороз С. Р. Основи інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства. Збірник ФТР. 2020. С. 275–278.

99. Мороз С. Голод А. П. Основні напрями модернізації санаторно-курортного господарства. *Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика* : зб. тез доп. Львів : ЛДУФК імені Івана Боберського, 2021. С. 186-189.

100. Мороз С. Р., Голод А. П. Перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу Східниці на основі кластерного підходу. *Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії* : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985). 2021. С. 237–240.

101. Мороз С. Р. Перспективи формування санаторно-курортного кластера на базі курорту Східниця. *Туризм і молодь - 2020* : матеріали кафедрального круглого столу студентів та аспірантів (м. Полтава, 21 грудня 2020 року). 2021. С. 44–45.

102. Мороз С. Р., Голод А. П. Феленчак Ю. Б. Підходи до аналізу санаторно-курортного господарства у структурі регіональних туристичних систем. *Сталий розвиток економіки.* 2019. Вип. 2(43). С. 118–124.

103. Мороз С. Р., Голод А. П., Бордун О. В. Підходи до формування та реалізації модернізаційної парадигми розвитку санаторно-курортного господарства регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2020. №59. С. 31–35.

104. Мороз С., Підвальна О. Пріоритети інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства. *Молода спортивна наука України* : зб. тез. м. Львів, 2020. Т. 4. С. 108-109.

105. Мороз С. Проблеми розвитку оздоровчого туризму в бальнеологічних курортах. *Молода спортивна наука України*: зб. тез. м. Львів, 2019. Вип. 23. С. 98–99.

106. Мороз С., Голод А. Проблеми розвитку санаторно-курортного господарства в Карпатському регіоні. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності* : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (3 жовтня 2019 р., с. Гута). Львів, 2020. С. 46–48.

107. Мороз С. Санаторно-курортне господарство як пріоритетний напрям розвитку туризму в Карпатському регіоні. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності*. 2020. С. 257-259.

108. Мороз С. Р. Стан здоров'я я населення як фактор розвитку санаторно-курортного господарства регіону. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Наука, освіта, суспільство: інструменти і механізми сучасного інноваційного розвитку*». Ніжин, 2019. С. 424-427.

109. Мороз С. Р. Стратегічні пріоритети інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства в Україні. *Економічний вісник Національного гірничого університету*, 2019. No 3. С. 52–57.

110. Мороз С. Р., Феленчак Ю. Б. Сучасні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства у туристичному комплексі України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. С. 99–104.

111. Мороз С. Шляхи модернізації санаторно-курортного комплексу «Східниця». *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності* : зб. тез. II

Міжнар. наук. - практ. конф. (7-8 жовт. 2021 р.). Львів : ЛДУФК імені Івана Боберського, 2021. С. 219-221.

112. Moroz S. Holod A. The directions of spa industry modernization in crisis. *International Scientific Conference Trends in Development of Innovative Scientific Research in the Context of Global Changes: Conference Proceedings*, May 7-8, 2021. Riga, Latvia: Baltija Publishing. 2021. С. 89–90.

113. На Львівщині створили Асоціацію курортних громад. URL: https://zaxid.net/na_lvivshhini_stvorili_asotsiatsiyu_kurortnih_gromad_n1526437.

114. Необходимость инновационной политики в санаторно-курортной сфере. URL : <https://voyagespb.ru/gostinichno-restoranny-biznes/neobhodimost-innovatsionnoy-politiki-v-sanatorno-kurortnyih-sfere/>. (дата звернення:

12.10.2020)

115. Нецадим Л. М., Тимчук С. В. Перспективні напрями диверсифікації туристичної діяльності в Україні. *Економічні науки*. 2016. №8. С. 27–30.

116. Немець Л. М., Сегіда, Н. В. Моштаківа. Соціально-демографічні та історико-культурні фактори розвитку туризму. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. №176. С. 145–147.

117. Никифорок О. І. Політика модернізації наземних транспортних систем: дис. на здобуття ступ. док. екон. Наук : 08.00.03. К., 2016. 482 с.

118. Новикова В. І. Рекреаційна інфраструктура: суть поняття, види, методи дослідження. *Географія в інформаційному суспільстві: зб. наук, праць. у 4-х т.* К.: ВЛГ «Обрії», 2008. С.163-165.

119. Новиков В. С. Инновации в туризме. Учебное пособие. М. Издательский цент Академия, 2007, 208 с.

120. Ольшанська О. В., Мельник А. О. Регіональні туристичні кластери як важливий чинник економічного зростання. Розвиток регіональної економіки. 2017. №12. С. 212–216.

121. Омединский Б. Ф. Курортная отрасль Украины и перспективы её развития . *Український бальнеологічний журнал*. 2002. № 4. С. 7-11.

122. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Географія туризму». Тернопіль: ТНЕУ, 2013. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/retrieve/14453/GT_L.pdf. (дата звернення: 05.06.2022)
123. Осипчук О. В. Міжнародна співпраця України в галузі Туризму. Матеріали наукової конференції «Молоді науковці – географічній науці» 27 - 28 жовтня, Київ 2006 Україна, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2006. URL: <http://www.skole.com.ua/uk/papers/13-turizm/37-turizm1.html>. (дата звернення: 16.04.2021)
124. Осітнянко Д. О., Примак Д. О. Впровадження принципів сталого розвитку в туристичній індустрії. *Ефективна економіка*. 2020. №1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7612>. (дата звернення: 15.05.2021)
125. Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. КПІ ім. Ігоря Сікорського. Г. Г. Стрелкова, М. М. Федосенко, А. І. Замулко, О. С. Іщенко. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 120 с.
126. Охріменко А. Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку. *Університетські наукові записки*. 2013. №1. С. 495–500.
127. Павленко Є. Є., Павленко В. О., Ільницька Г. С. Оздоровчий туризм: навч. посіб. для студентів денної форми навчання. Харків : НфаУ, 2021, 114 с.
128. Папп В. В. Фактори конкурентоздатності регіональної туристичної системи. *Економічний простір*. 2015. № 100. С. 47-56.
129. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. К., 2008. 575 с.
130. Пйотр Штомпка Модернизация как социальное становление (10 тезисов по модернизации). Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2013. №6. С. 119–126.
131. Підвальна О. Г. Інноваційні напрями розвитку сільського туризму у структурі регіональних туристичних систем. *Інфраструктура ринку*. Одеса.

2020. С. 334–337.

132. Підвальна О. Г. Рекреаційно-туристичні комплекси в соціально-економічному розвитку країни та регіонів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія Економіка та управління*. 2019. №5. С. 150–154.

133. Підгорний К. Ю. Теорії модернізації: проблеми ефективної типологізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*, 2009. С. 35-42.

134. Підгорний З. Г., Милашко О. Г. Статистика туризму : навч. посіб. Одеса: ОНЕУ, 2014. 205 с.

135. Поладі З. В. Сутність та характерні риси лікувально-оздоровчого туризму, 2017. С. 113-116.

136. Погайдак О. Б. Інноваційні аспекти стабілізації регіональної економіки. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. URL <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=168> (дата звернення: 15.11.2020)

137. Погасій С. О., Шабала І. А. Про роль транспорту у розвитку туризму в Україні. *International Scientific Journal «Internauka»*. URL : <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15166190788305.pdf>. (дата звернення: 21.03.2020)

138. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? URL : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59635/6Mikhalchenko.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 18.04.2021)

139. Поліщук Ю. Модернізація як теоретичний концепт: витоки, становлення, сучасні виклики. *Наукові записки*. №5. С. 194–207.

140. Портер М. Е. Від конкурентної переваги до корпоративної стратегії. *Harvard Business Review*, травень – червень. 1987, с. 43-59.

141 Портер М. Конкуренція.: Пер. с англ.: Уч. пос. М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. 495 с.

142. Поточна статистика по коронавірусу в Львівській області. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/ukraine/lvovskaya/> (дата

звернення: 30.05.2022)

143. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя: монографія. О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка ін. Харків: Право, 2016. 560 с.

144. Предмет інноваційного менеджменту. Класифікація інновацій. URL : <https://cutt.ly/NLlgdcj> (дата звернення: 10.11.2020)

145. Преображенський В. С. Теоретические основы рекреационной географии. Москва : Наука, 1975. 223 с.

146. Пригара О. Екологічні проблеми туризму та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. С. 404–408.

147. Програма промоції селища-курорту Східниця на 2020 рік. Східницька селищна рада Рішення від 24.01.2020 №826. 2020. URL: <https://skhidnytsia-rada.gov.ua/2020/04/11/rishennya-selishhno%D1%97-radi-164/>. (дата звернення: 20.05.2020)

148. Програма розвитку туризму, курортів і рекреації у Львівській області на 2018 – 2020 роки. Львівська Обласна Рада XIII сесія VII скликання Рішення № 558 від 05 грудня 2017 року. 2018.

149. Програма розвитку туризму та курортів у Львівській області на 2021-2025 роки. Львівська обласна рада Львівська обласна державна адміністрація. 2021. URL: https://loda.gov.ua/upload/users_files/32/upload/Programa%20rozvYtku%20turYzmu%20u%20L_vivs_kiy%20oblasti%20na%202021-2025%20rokY.pdf. (дата звернення: 20.05.2020)

150. Профіль Львівської області. Аналітично-описова частина до стратегії розвитку Львівської області. 2013. С. 102.

151. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва. Нав. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.

152. Равлик Н. В. Поняття інновацій та їх роль у розвитку підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. №4. С. 215–219.

153. Ретрит тури 2020: йога, детокс, фітнес. URL :

<https://escapewithpro.com/uk/f/retrit-trips>. (дата звернення: 15.12.2021)

154. Реформування адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня (районів). 2020. URL : <https://decentralization.gov.ua>. (дата звернення: 17.03.2021)

155. Решетников Д., Траскевич А. Современные особенности развития и территориальной организации санаторно-курортного хозяйства Беларуси. *Труды факультета международных отношений Белорусского государственного университета*. 2011. Вып. II. С. 102-113.

156. Ростю В. Стадии экономического роста. Нью-Йорк, 1961.

157. Рутинський М. Й. Класифікація та типологія курортів. *Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна*. 2007. Вип. 34. С. 236-246.

158. Рутинський М. Й. Основні риси розбудови та територіальної організації мережі SPA-курортів західного регіону України. *Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети*. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (15 квітня 2011 р., м. Харків). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. С. 115-118.

159. Рябев А. А. Формування складових стратегії розвитку туризму в регіонах України : дис. на здоб. ступеня канд. ек. наук : 08.00.05. Харків, 2018. 234 с.

160. Сабат М. В. Лікувально-оздоровчий туризм в системі міжнародного туристичного ринку. Тернопіль, 2012. 120 с.

161. Санаторій «Східницькі Карпати». URL: <http://sh-karpaty.com.ua/ru/>. (дата звернення: 12.03.2020)

162. Система охорони здоров'я. URL <https://www.who.int/features/qa/28/ru/>. (дата звернення: 03.03.2021)

163. Сірик А. Є. Аналіз факторів впливу на розвиток туристичної галузі в Україні. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2016. Вип. 1(1). С. 156-161.

164. Славик Р. В., Микита М. М. Теоретичні аспекти дослідження територіальних рекреаційних систем. *Науковий вісник Ужгородського*

університету : Серія: Економіка. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. Вип. 1(45) Том 1. С. 101-104.

165. Словник термінів та понять з економічної і соціальної географії України. Немець Л. М., Заволока Ю. Ю. Харків, 2011. 84 с.

166. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму: навч. посіб. Ніжин : Видавництво НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. С. 27.

167. Смаль І. В. Рекреація і туризм : короткий тлумачний словник термінів і понять. Ніжин: Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2006. 80 с.

168. Смачило І. Дестинація як об'єкт управління в туристичній діяльності. 2017. С. 209–211.

169. Скоробогатов М. М., Кудерубова О. І. Диверсифікація як один із шляхів підвищення ефективності підприємств у сучасних умовах. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. №3. С. 18–21.

170. Солодовник А. В. Фактори розвитку туристичної галузі. *Інновації інфраструктури транспортно-логістичних систем. Проблеми, досвід, перспективи*. Збірник тез конференції. С. 168–170.

171. Солпина Н. Г. Многоуровневое картографирование рекреационного использования территорий: дисс. на получ. степени канд. геогр. наук: 25.00.36, 25.00.33. Иркутск, 2007. 190 с.

172. Статистичний збірник. Колективні засоби розміщення URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

173. Статистичні методи досліджень. Інститут журналістики КНУ ім. Т. Г. Шевченка. URL : <http://journalib.univ.kiev.ua/navch/StatMetodyDoslid.pdf>. (дата звернення: 22.02.2021)

174. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року. Львівська обласна державна адміністрація. 2016. URL: [https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Strategiya%20rozvYtku%20L_viv_s_koi%20oblasti%20na%20period%20do%202020%20roku\(1\).pdf](https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Strategiya%20rozvYtku%20L_viv_s_koi%20oblasti%20na%20period%20do%202020%20roku(1).pdf) (дата звернення: 20.05.2020)

175. Тарасенок А. И. Проблемные факторы, сдерживающие развитие

експорту туристических услуг в Республіке Беларусь: отчет по НИР. 2011

176. Теодорович Л. В. Розвиток проблемних регіонів України в контексті регіонального розвитку туризму. *Регіональна політика. Збірник*. 2019. С. 165–169.

177. Теоретичні та методичні основи вивчення культурно-пізнавального туризму в Запорізькій області України. І. А. Арсененко, О. З. Байтеряков, Л. М. Донченко та ін. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. С. 108–113.

178. Технічна система. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>. (дата звернення: 03.03.2021)

179. Тимчишин-Чимерис Ю. В. Особливості оподаткування підприємств туристичного та готельного бізнесу. *International Scientific Journal. Секція 10: Податкова політика*. Львів. URL : <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/14514635978676.pdf> (дата звернення: 03.11.2021)

180. Тимчишин-Чимерис Ю. В. Туристичний кластер - форма розвитку та успіху туристичної діяльності регіону. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2015. №5. С. 44–57.

181. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посіб. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.

182. Туристична діяльність та колективні засоби розміщування у Львівській області. *Статистичний збірник*. Головне управління статистики у Львівській області. 2018. С. 40–57.

183. Туристичний потенціал Львівської області. URL : https://studwood.ru/1186051/turizm/turistichniy_potentsial_lvivskoyi_oblasti.

184. Управління туризму та курортів ЛОДА. URL : <https://old.loda.gov.ua> (дата звернення: 03.06.2022)

185. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посіб. Семенов В. Ф., Герасименко В. Г., Горбань Г. П., Богадьорова Л. М. Одеса: Одеський державний економічний університет, 2011. 225 с.

186. Устименко Л. М. Історико-суспільні аспекти становлення та розвитку лікувально-оздоровчого туризму. *Питання культурології*. 2014. Вип.

30. С. 134-142.

187. Феєр О. В. Модернізація як економічна категорія. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2016. С. 70–75.

188. Філь М. І., Коропецька Т. О. Регіональні аспекти розвитку туристично-рекреаційного комплексу на Яворівщині. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. С. 59–62.

189. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.

190. Цьохла С. Ю. Систематизація факторів розвитку туристичної індустрії. *Вчені записки ТНУ. Серія: Економіка та управління*. 2009. Т. 22 (61). № 2. с. 406.

191. Черленяк І., Кривенкова Р. Модернізація суспільства та проблеми формування агрегатів політичної нації. *Політологія. Соціологія. Філософія*. №17. С. 161–167.

192. Черчик Л. М. Сучасні реалії формування та розвитку регіональних рекреаційних систем в умовах посилення інтеграційних процесів. *Економічний форум*. 2012. № 4. С. 228-236.

193. Черчик Л. М. Формування та розвиток територіальної рекреаційної системи регіону (на прикладі Волинської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.10.11. Львів, 1999. 22 с.

194. Чеченя О. В. Фактори впливу на галузь туризму. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 16. С.116-122.

195. Чир Н. В., Граб О. М. Природноресурсний потенціал лікувальних грязей для потреб санаторно-курортного господарства України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні особливості формування та управління інноваційним потенціалом регіонального розвитку туризму та рекреації із залученням молодіжного ресурсу», 15-17 жовтня 2015 року. Т.: ТНТУ, 2015. С. 206-208.

196. Шандова Н. В., Билим О. С. Ресурсне забезпечення оздоровчого туризму *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія*

: *Економіка і менеджмент*. 2018. Вип. 31. С. 12-16.

197. Шашина М. В. Модернізаційна парадигма в сучасній структурно-функціональній теорії. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36(2). С. 39–43.

198. Шестакова А. В. Влияние политических факторов на международные туристические потоки: выпускная квалификационная работа. 2017. 102 с.

199. Шпак О. Модернізація та її вплив на систему державного управління: сутність та основні концепції. *Науковий вісник. Демократичне врядування*. 2013. №11.

200. Шпак О. Модернізація у контексті сучасних дослідницьких підходів: теоретико-методологічний аналіз. Збірник наукових праць: *Ефективність державного управління*. 2013. №36. С. 120–126.

201. Юрчишина Л. І. Дестинація як основа регіонального розвитку туризму. *Економіка регіонів*. 2017. №4. С. 77–84.

202. Як змінився туристичний Львів в 2021 році у цифрах. URL : <https://city-adm.lviv.ua/news/tourism/290625-yak-zminyvsia-turystychnyi-lviv-v-2021-rotsi-u-tsyfrakh> (дата звернення: 03.06.2022)

203. Acusotherapy as an innovative method of recovery in spa-technologies of hospitality enterprises in Ukraine. I. Medvid, O. Shydlovska, T. Ishchenko, V. Dotsenko. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*. 2020. Т. 3, № 2. С. 182-194.

204. Adam R. Szromek, K. Wybrańczyk. Proposal of Value for Customer of Spas: Expectations of Spa Patients and Tourist in Polish Spas. *Sustainability*. 2019. No 11(13). P. 15

205. Ansoff H. I. (1957) Diversification Strategy. *Harvard Business Review*.

206. Cambridge dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/modernization>. (дата звернення: 20.11.2020)

207. Eisenstad S. N. Multiple Modernities. *Daedalus: Winter*. 2000. Vol.

129. No 1. P. 129.

208. Goorha P. Modernization Theory. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. 2010.

209. Gort M. Diversification and integration in American industry. Princeton: Princeton University Press, 1962, P. 65-78.

210. Han L. Literature Review on Diversification Strategy. *American Journal of Industrial and Business Management*. 2019. №9. P. 98–108.

211. Hoeffler L., Pan S., Smith C. Tourism Innovation: Integrating Ginseng into Spa Development: A Case Study of Sunmore GinsengHealth Spa in Kamloops, BC, Canada. *Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally*. 2011.

212. Inoormaziah Azman, KLJ Chan. Health and spa tourism business: Tourists' profiles and motivational factors. *Health, Wellness and Tourism: healthy tourists, healthy business*. 2010. Vol. 9. P. 24.

213. Leiper N. The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist and the Tourist Industry. *Annals of Tourism Research*. 1979. Vol. 6. No 4. P. 390-407

214. Leszczycki S. Ruch uzdrowiskowo letniskowej w Polsce. *Komunikaty Studium Turyzmu*. Kraków, 1938. No 8. 23 s.

215. Leszczycki S. Wytyczne gospodarki uzdrowiskowo letniskowej w Karpatach. *Komunikaty Studium Turyzmu*. Kraków, 1938. Z. 12. 29 s.

216. Li Wu at al. Spatial Structure Optimization on Regional Tourism System of Huangshan City, East China. *Advanced Materials Research*. 2014. Vol. 962-965. P. 2464-2467.

217. Suna Koh, Joanne Jung-Eun Yoo and Carl A. Boger Jr. Importance-performance analysis with benefit segmentation of spa goers. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2010. Vol. 22. P. 718-735

218. SWOT-аналіз. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7>. (дата звернення: 05.06.2021)

ДОДАТКИ

Додаток А. Пропоновані маршрути оздоровчо-спортивного туризму

Таблиця А.1

Маршрут №1. Експедиція «Туристична Бойківщина»

Характеристика	Зміст
Назва маршруту	Експедиція «Туристична Бойківщина»
Маршрут	сміт Східниця – с. Ісаї – с. Ясениця Замкова – с. Розлуч – смт Східниця
Програма маршруту	<p>10:00 – виїзд з смт Східниця</p> <p>11:15 – с. Ісаї. Церква святого архангела Михаїла (огляд церкви). Збудована 1663 року майстром Іллею Пантелимоном. Церква входить до пам'яток архітектури національного значення.</p> <p>12:15 – с. Ясениця Замкова. Музей - дзвіниця церкви архангела Михаїла (огляд дзвіниці). Спочатку ця будівля була невеликою церквою, та згодом її переобладнали під дзвіницю. Колекцію музею зібрав місцевий священник. У музеї можна оглянути селянський реманент, посуд, ткацькі станки, одяг, меблі; на другому поверсі розміщена виставка вишитих хоругв та ікон. (вхід в музей безкоштовний).</p> <p>Церква св. Михаїла (огляд дерев'яної церкви). У 1903 році за проектом відомого архітектора Василя Нагірного було зведено нову дерев'яну церкву Собору св. Архістратиґа Михаїла. На відміну від попередньої “бойківської” церкви храм збудовано хрещатим в плані. Великий світловий восьмерик її наві вкритий грушастою банею з ліхтарем і маківкою.</p> <p>13:00 – с. Розлуч. Костел св. Франциска Борґяша (огляд костелу). Збудовано святиню у 1901 – 1902 році (за даними Львівської архієпископії – у 1914 році) для німців-переселенців. Родзинка інтер'єру костелу – унікальна стеля у вигляді дерев'яних стріл, що нагадують японські мотиви.</p> <p>Церква Різдва Пресвятої Богородиці (огляд церкви). Збудована у 1876 році, церква є тризрубною в плані, завершена пірамідальними наметовими верхами з п'ятьма залами над навою та чотирма над вітварем і бабинцем.</p> <p>Огляд типових дерев'яних будинків Бойківщини.</p> <p>Обід з власних продуктів на свіжову повітрі.</p> <p>15:00 – піший похід до мінеральних джерел (джерело Залізної води, джерело мінеральної води «Содова», джерело мінеральної води «Нафтуса»).</p> <p>18:00 – повернення у Східницю.</p>
Тривалість	1 день
Форма організації	Автобусна експедиція
Протяжність маршруту	84 км

Джерело: складено за матеріалами інформаційних туристичних інтернет-ресурсів (<https://karpaty.rocks/>; <https://ukrainaincognita.com/>)

Маршрут №2. «Скелясті околиці Східниці»

Характеристика	Зміст
Назва маршруту	Скелясті околиці Східниці
Маршрут	сmt Східниця – водоспад Чотири копита – скелі Юшкова Яма – с. Ямельниця – с. Підгородці – с. Урич – Тустань – сmt Східниця
Програма маршруту	<p>1 день: сmt Східниця – водоспад Чотири копита – скелі Юшкова Яма – с. Ямельниця (ночівля у кемпінгу Готар с. Ямельниця, протяжність – 17,9 км)</p> <p>2 день: с. Ямельниця – с. Підгородці – с. Урич – Тустань – сmt Східниця (протяжність – 21,4 км)</p> <p>Маршрут бере свій початок у селищі Східниця. Перша зупинка – водоспад Чотири копита, який знаходиться у тихому не багатолюдному місці на околиці курорту, неподалік джерел №5 та №6. Цікаво, що біля водоспаду також можна розбити табір для ночівлі.</p> <p>Далі рухаємось у сторону села Ямельниця та скель Юшкова Яма. Цікаво, що історія походження даного скельного комплексу охоплена таємничістю та загадковістю. Так, головною версією появи такої великої кількості скель є гіпотеза про існування колись на цій території великої водойми, океану, а скелі були начебто на дні цього океану. В результаті величезного землетрусу в доісторичні часи вода відступила, а скелі залишилися.</p> <p>Отож, намилувавшись красою навколишньої природи вирушаємо у с. Ямельниця на кемпінг Готар для відпочинку та налаштування на продовження маршруту.</p> <p>Продовжуємо мандрівку із с. Ямельниця та рухаємось у сторону Східниці. Долаючи с. Підгородці та колоритні бойківські помешкання напрапляємо на Центр локальної історії — Хата у Глибокім, відреставрована дерев'яна хата початку ХХ ст.</p> <p>Дорогою можемо завітати у місцеву корчму на бограч або банош.</p> <p>Остання зупинка – Тустанські скелі – наскельна фортеця ХІІ-ХVІ століть. Фортеця діяла як потужний оборонний, митний та адміністративний центр.</p>
Тривалість	2 дні
Форма організації	Піший похід
Протяжність маршруту	39 км
Цікаве на маршруті	Водоспад Чотири копита, скелі Юшкова Яма, Хата у Глибокім (Бойківська Хата-музей), Тустанські скелі, музей історії Тустані, цілюща криця

Джерело: складено за матеріалами інформаційних туристичних інтернет-ресурсів (<https://spadok.org.ua/>; <https://tustan.ua/>)

Маршрут №3. «Таємниці Карпатського моря»

Характеристика	Зміст
Назва маршруту	Таємниці Карпатського моря
Маршрут	сmt Східниця – с. Новий Кропивник – с. Рибник – г. Героїв Небесної Сотні – с. Довге – водоспад Лазний – Карпатське море – с. Сопіт – водоспад Сопіт – с. Підгородці – Урич – Тустань – сmt Східниця
Програма маршруту	<p>1 день: сmt Східниця – с. Новий Кропивник – с. Рибник – г. Героїв Небесної Сотні – с. Довге (ночівля у с. Довге, протяжність – 17 км)</p> <p>2 день: с. Довге – водоспад Лазний – Карпатське море – с. Сопіт – водоспад Сопіт (ночівля у с. Сопіт – 19,6 м)</p> <p>3 день: с. Сопіт – с. Підгородці – с. Урич – сmt Східниця (протяжність – 16,7 км)</p> <p>Туристичний маршрут розпочинається у селищі Східниця, рухаємося дорогою через с. Новий Кропивник в сторону с. Рибник, де здійснимо сходження на г. Героїв Небесної Сотні (Коньова). Гора розташована на роздоріжжі між селами Рибник та Довге. На гору існує два маршрути: перший з села Рибник, другий з села Довге. Особливістю гори Героїв Небесної Сотні є рекордна висота для цього району: 890 метрів над рівнем моря. Після спуску радимо відвідати джерело природної мінеральної води. Ночівля у селі Довге.</p> <p>Продовжуючи нашу мандрівку не можемо не відвідати водоспад Лазний, який знаходиться в кількох кілометрах від с. Довге. Водоспад Лазний – найвищий з чотирьох водоспадів у Сколівських Бескидах, висота якого сягає 12 м.</p> <p>Наступна зупинка – Карпатське море – нереалізований радянський проект водосховища. Сьогодні «Карпатське море» – це закинута та маловідома місцевість посеред мальовничої природи Карпатських гір. Влітку у водоймі плавають та засмагають місцеві жителі, а також туристи.</p> <p>Далі рухаємося у сторону с. Сопіт на однойменний водоспад Сопіт, який розташований на території Національного природного парку «Сколівські Бескиди». В останній день наш маршрут розпочинається з с. Сопіт та рухаємося в сторону Східниці. Долаючи с. Підгородці та колоритні бойківські помешкання напроляємо на Центр локальної історії – Хата у Глибокім. Дорогою можемо відвідати заповідник Тустань.</p>
Тривалість	3 дні
Форма організації	Піший похід
Протяжність маршруту	53 км
Цікаве на маршруті	г. Героїв Небесної Сотні, Карпатське море (водосховище), водоспад Лазний, водоспад Сопіт, джерело природної мінеральної води, Хата у Глибокім

Джерело: складено за матеріалами інформаційного туристичного інтернет-ресурсу (<https://karpatyur.info/>)

Рис. А.1. Картосхема пропонуванних маршрутів оздоровчо-спортивного туризму. Розроблено автором

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Голод А. П., Мороз С. Р., Феленчак Ю. Б. Підходи до аналізу санаторно-курортного господарства у структурі регіональних туристичних систем. *Сталий розвиток економіки*. 2019. Вип. 2(43). С. 118–124. *Особистий внесок автора: доповнено схему місця санаторно-курортного господарства в структурі підсистем регіональної туристичної системи.*

2. Мороз С. Р., Феленчак Ю. Б. Сучасні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства у туристичному комплексі України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 99-104. *Особистий внесок автора: розраховано індекси розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2014 та 2017 роках та укладено картосхему сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства регіонів України у 2017 році.*

3. Мороз С. Р. Стратегічні пріоритети інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства в Україні. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2019. № 3. С. 52–57.

4. Голод А. П., Мороз С. Р., Бордун О. В. Підходи до формування та реалізації модернізаційної парадигми розвитку санаторно-курортного господарства регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2020. №59. С. 31–35. *Особистий внесок автора: розроблена структура модернізаційних процесів у санаторно-курортній сфері.*

5. Мороз С. Р., Пітюлич М. І. Модернізація санаторно-курортного господарства як чинник розвитку соціального туризму. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія Економічна. Серія Юридична*. 2020. Вип. 27. С. 67-73. *Особистий внесок автора: розроблено схеми напрямів модернізації санаторно-курортного господарства та диверсифікації діяльності санаторно-курортних закладів.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Мороз С. Проблеми розвитку оздоровчого туризму в бальнеологічних курортах. *Молода спортивна наука України*: зб. тез. м. Львів. 2019. №23. С. 98–99.

7. Мороз С. Р. Стан здоров'я населення як фактор розвитку санаторно-курортного господарства регіону. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Наука, освіта, суспільство: інструменти і механізми сучасного інноваційного розвитку*». Ніжин. 2019. С. 424-427.

8. Мороз С. Р. Основи інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення* : матеріали XII Міжн. наук.-практ. конф. (23-24 квітня 2020 р. м. Львів). Львів. 2020. С. 275-278.

9. Голод А. П., Мороз С. Проблеми розвитку санаторно-курортного господарства в Карпатському регіоні. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності* : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (3 жовтня 2019 р., с. Гута). Львів. 2020. С. 46–48. *Особистий внесок автора: визначено основні проблеми розвитку санаторно-курортного господарства в Карпатському регіоні.*

10. Мороз С. Санаторно-курортне господарство як пріоритетний напрям розвитку туризму в Карпатському регіоні. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності*. 2020. С. 257-259.

11. Мороз С. Р. Перспективи формування санаторно-курортного кластера на базі курорту Східниця. *Туризм і молодь - 2020* : матеріали кафедрального круглого столу студентів та аспірантів (м. Полтава, 21 грудня 2020 року). 2021. С. 44–45.

12. Голод А. П. Мороз С. Р. Перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу Східниці на основі кластерного підходу. *Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії* : матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару з участю закордонних учених, присвяченого 120-літтю від народження професора Володимира Кубійовича (1900–1985). 2021. С. 237–240. *Особистий внесок автора:*

визначено основні передумови курорту Східниця для створення курортного кластера.

13. Мороз С. Підвальна О. Пріоритети інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства. *Молода спортивна наука України* : зб. тез. Львів. 2021. *Особистий внесок автора: визначено основні пріоритети інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства.*

14. Holod A., Moroz S. The directions of spa industry modernization in crisis. *International Scientific Conference Trends in Development of Innovative Scientific Research in the Context of Global Changes: Conference Proceedings*, May 7-8, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2021. С. 89–90. *Особистий внесок автора: визначено основні напрями модернізації санаторно-курортної галузі.*

15. Голод А. П., Мороз С. Р. Основні напрями модернізації санаторно-курортного господарства. *Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика*. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів (26 травня 2021 року, м. Львів). 2021. С. 186–189. *Особистий внесок автора: обґрунтовано основні напрями модернізації санаторно-курортного господарства.*

16. Мороз С. Шляхи модернізації санаторно-курортного комплексу «Східниця». *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності* : зб. тез. II Міжнар. наук. - практ. конф. (7-8 жовт. 2021 р.). Львів : ЛДУФК імені Івана Боберського. 2021. С. 219-221.

17. Мороз С. Р. Напрями модернізації санаторно-курортного комплексу регіону. *Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції*. Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (29 жовтня 2021 року, м. Мукачево). 2021. С. 100-103.

18. Мороз С. Р. Модернізація як чинник розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу. *Туризм і молодь - 2021* : матеріали кафедрального круглого столу студентів та аспірантів (м. Полтава, 21 грудня

2021 року). 2022. С. 53-55.

19. Мороз С. Модернізація санаторно-курортного комплексу регіону: напрями і підходи. *Молода спортивна наука України* : зб. тез. Львів. 2021. Вип. 25. Т. 4. С. 70-71.

Додаток В. Документи, що підтверджують практичне впровадження результатів дослідження

ТзОВ «Східницькі Карпати»

82391, Львівська обл., м. Терислав, смт. Східниця, вул. Зарічна, 9. Телефони: (03248) 48011,
(03248) 48325, сайт: <http://sh-karpaty.com.ua/>

від 01 червня 2022 року

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мороз Соломії Романівни
на тему: «Модернізація санаторно-курортного господарства у структурі
регіональних туристичних систем»

Розгляд результатів дисертаційного дослідження Мороз Соломії Романівни, дозволив дійти висновку, що вони є науково-обґрунтованими та можуть використовуватися у практичній діяльності ТзОВ «Східницькі Карпати». Зокрема, заслугоують на увагу запропоновані автором рекомендації щодо розширення асортименту лікувально-оздоровчих послуг; впровадження сучасних інноваційних лікувально-оздоровчих технологій та методик надання послуг; розробка оздоровчих та туристичних маршрутів.

Отримані в дисертаційній роботі наукові результати та практичні рекомендації дозволять підвищити результативність діяльності санаторно-курортного закладу.

Директор

Крайчик Зеновій Євгенович

Підприємство «Стожари ГОІ» Велес»
82391 Львівська обл., смт. Східниця вул. Зарічча 9 А тел. 0324849301

від 23 червня 2022 року

ДОВІДКА
про провадження результатів дисертаційного дослідження
Мороз Соломії Романівни
на тему: "Модернізація санаторно-курортного господарства у структурі
регіональних туристичних систем"

Матеріали дисертаційного дослідження Мороз Соломії Романівни, а саме, розроблені авторкою практичні рекомендації щодо модернізації мережі закладів санаторно-курортного господарства регіону на прикладі курорту Східниця розглянуто та рекомендовано до використання в діяльності та практиці лікувально-оздоровчих закладів, Підприємства «Стожари» ГОІ» Велес»

Отримані в дисертаційній роботі наукові результати та практичні рекомендації дозволять оптимізувати використання наявної матеріально-технічної бази санаторно-курортного господарства регіону та раціоналізувати використання багатьох інших ресурсів регіону.

Директор

Крайчик Тарас Львович